MYKOLAS VAITKUS

Per Giedrą ir Audrą

1909 - 1918

ATSIMINIMAI

IV

COPYRIGHT *by* AUTHOR

KAINA: nariams — minkštais viršeliais 10 šil., arba 2 dol., arba 6 DM.; kietais — 14 šil., arba 3 dol., arba 8.40 DM.
Nenariams — 25% daugiau.

Nidos Knygų Klubo Leidinys Nr. 56, 1965.
Printed by NIDA PRESS,
1, Ladbroke Gardens, London, W.11, Gt. Britain.

Į MASČIO MIESTĄ

Kada tik, po 54 metų, atsižvelgiu į tą 1909-1914 laiko tarpą, kažkodėl jis man atrodo lyg viena ištisa giedra, lyg tartum nebūtų buvę niaurių nei griausmingų dienų. Iš dalies tai dėl to, kad senam tremtiniui tolima išsiilgta tėvynė ir tolima jo gyventa praeitis atrodo idealizuotai šviesi ir miela. Bet būta ir objektyvių duomenų, kur darė aną laikotarpį, taip sakant, giedrą, ramų ir laimingą (bent palyginamai). Europa, o ir Rusija, anuo metu gyveno ramų gerovės, pažangos, vilčių tarpą. Atrodė, jog evoliucijos, o kur reikia ir dailios, neskaudžios revoliucijos keliu pasieks aukštą kultūros bei laimės lygmenį. Galvos švietės, pilvai augo, piniginės storėjo. Net Rusijoj plačiai tekėjo aukso monetos, taip jog nelabai benorėdavom jas imt; bevelydavom nešiotis banknotus, nei auksą, nes šis ir daugiau vietos užima, ir sunkesnis, tad mažiau patogus. O man pačiam giedrai į pasaulį bei savo ateitį žiūrėt padėdavo anuomet jaunuolio savim pasitikėjimas, drąsa, jaunos viltys, laukimas ko nepaprasto gyvenime ir gražaus, o ir pasitikįs noras pritaikyt gyvenime savo jėgas, kurt draug su kitais geresnę Lietuvai ateitį, o kaip

kunigas, tinkamai pasidarbuot Dievo garbei ir Bažnyčios naudai.

Tasgatės, kaip matėm „Šiaurės Žvaigždės“ gale, su išsiilgusiu džiaugsmu širdy grįžau iš Tiroliaus į Gargždus, pranešęs vyskupui Cirtautui, jog grįžtu vyskupijon ir atsiduodu jo dispozicijai.

Vėl plaukė atostogos, kaip pasaka, tarp mylimųjų namiškių, draugiškos klebonijos ir užburtojo parko rūmų, kur gyveno spalvotos ir kvapsningos fėjos, senos ir jaunos, bet visos nepiktos, toli gražu. Tik čia aš jų neberodysiu: jau turėjot progos jom pasigrožėt „Šiaurės Žvaigždėj“. Taip pat nebetempsiu į šią sceną ir savo mielųjų namiškių, kadangi pakankamai jau verčiau juos pasivaident kitose mano atsiminimų knygose. Bet kaip su oriąja klebonija? Juk klebonas Baltramiejus Baltrėnas buvo vaizdingas tipas, kokių net gausingoj tipais klebonų galerijoj tokių nedaug terasi. Tad, nors „Mistiniame Sode“ jį probėgom apibraižiau, čia dar brūkštelsiu keletą brūkšnių.

Vidutinio ūgio, bet masyvus. Didelė galva ir toks pat veidas sveikos rudos spalvos, gana plonais, bet ryškiais bruožais. Akys ledinės, bet galį suliepsnot, kur reikiant (net ir kur nereikiant). Nosis nemaža, bet forminga, truputį kuprota, o galop smailesnė — tardytojo ir kovotojo. Burna dailiai išpiauta, bet lūpos kietai bei paniekiamai sučiauptos. Visa povyza išdidi, drąsi, jėginga. Tas Baltrėnas — tai tikra kokio senovinio roméno ar ir kiek jaunes-

nio lietuvio - didžiūno kopija. Valdė parapiją kieta ranka ir tokiu pat žodžiu, trumpu-drūtu. Buvo labai sveiko kritiško proto ir labai praktiškas, sumanus administratorius bei ūkvaizda. Užtat jo ūkis klestėte klestėjo, netgi geriau už paties jokūbaviškio Parčiauskio, o ką ten bekalbėt apie mūsų didponių dvaro, kurį pasistenėdamas tempė ekonomas Sakiel. Baltrėnas nemėgo didponių ir juos žemai vertino už blogą ūkininkavimą. Išimtį darė, be Parčiauskio, dar vėžaitiškiam grafui Wolmeriui, kur nors fanabernas, bet praktiškas bernas. Prieš pirmąjį Pasaulinį karą dar kiek svyravo, ar čia išsižadėt visiškai lenkavimo, ar jau ištisai prisidėt prie ūra-lietuvių. Tačiau jau ir anuomet iš ponios baronienės išrūpino, kad įsteigtų lietuvišką katalikišką mokyklėlę (žinoma, pradinę).

Na, o kas buvo to generolo adjutantas? Ogi kunigas Tadas Urbonas, pušalotiškis. Toks nedidukas, apskritutis, bet judrus dvasininkėlis, juodplaukis, kiek beplinkančia kaktele, tamsiai rudom mažutėm akytėm, linksmai blikčiojančiom, kaip kokie vabaliukai. Maža nosytė viršuj mažutės dailutės burnelės, kur lūpukės retai terūstauja, o paprastai yra pasiryžę pratrūkt juokais, ką ten bekalbėt — šypsneliais! Nors nedaug mokytas, bet nekvailas, net labai nekvailas. O gera dūšia ir apsukrus bei geras kunigėlis. Mudu gana glaudžiai sukibom.

Tą 1909 metų vasarą turėjau labai malonų

naują patyrimą — pirmąkart savo gyvenime užsisakiau laikraštį svetima kalba. O ta kalba, lengva suprast, buvo rusų. Ir laikraštis buvo iš pažangesniųjų, bene vadinamųjų kadetų (konstitucinių demokratų). Ir, žinoma, turėjo būt pačios sostinės Peterburgo. O vardo, nors užmuškit, neatsimenu! Rodos, Rieč ar Russkoje Slovo. Na, bet tai dabar nesvarbu. Anuomet buvo man svarbu, kad kasdien gaunu sostinės labai šaunų laikraštį ir pasigėrėdamas maudaus tose visose išmintingose prašmatnybėse.

O tose žinių bangose, ana, randu nustebęs: prancūzas Bleriot savo darbo lėktuvu 1909.VII.25 atliko nuostabų skrydį: iš Calais peršoko per La Manche į Anglijos Doverį... tik pagalvot! — 38 kilometrus per 37 minutes!.. Tai drąsa! tai greitis!.. Maniau sau anuomet: Puiku tai puiku; bet ar tai ne vaikų žaidimas? kiek iš to naudos?.. O štai dabar, po 54 metų, kas daros?!..

Benardydamas, kaip jaunas lydys po sietuvą, vasaros gerėsiuose, štai gaunu iš vyskupo kanceliarijos lauktą ir nelauktą pranešimą: esi paskirtas Telšių parapijos vikaru ir vietinių mokyklų kapelionu — prašom ten ir vykt.

Ką gi! žemaitukas kunigėlis į Žemaičių sostinę. Taip ir pridera. Tiesa, kurso draugas latviukas Daugis skiriamas į Panevėžio mergaičių gimnaziją kapelionu ir vien tik kapelionu — ir vieta garbingesnė, ir darbas lengvesnis, o ir atlyginimas atitinkamai aukštesnis.

Draugas Vladas Jurgutis (kuris, beje, jau irgi buvo pasidaręs sacerdos in aeternum), sužinojęs, parašė man laiške apie tą paskyrimą: mirabilia opera tua, Domine! Bet juk bažnytiniam viršininkam iš šalies bei iš aukšto daug geriau matyt, katras vertas Panevėžio, o katras Telšių Pliumpio. Tik anuomet nenujaučiau, jog Pliumpio sostinėj skirtasis man darbas bus viršum mano jėgų, ir tai toli viršum, net vienam puikiam mano draugužiui gelbstint.

Vadinas, gavau pirmąjį oficialųjį tarnybos paskyrimą. Stoju į tikrą gyvenimą. Esu jau tikras darbininkas. Taip įdomu! Jėgos kaupias. Vaizduotė žydėte žydi. Planai galvoj gumulais verčias. Skleidžia sparnus ryžtas. Jau noris skrist į veiksmą.

Betgi dvasios paukštę dar laiko už kojos pririštą šilkinės prisirišimų gijos — saviškių, kleboniškių, palociškių, na, ir gražuolės Minijos su jos vaizdingom pakalnėm. Tad dar tyčiom gaištu bei atidėlioju skyrimosi valandą.

Tačiau jau metas, oi, metas! Sesės jau visą reikiamą kraitį paruošė ir dailiai sudėstė. Tad, suspaudęs širdį, kraustaus savo daiktus, atsisveikinu su visa skaudžiai miela praeitim ir važiuoju į nežinomą žavingą tikrovę, į Dievulio man lemtus Telšius, į ne tokį jau menką miestą, nes apskrities (pavieto) sostinę.

Važiuoju per Volmerių Vėžaičius, Gargždų filiją, kur rūgščiai egzistuoja striukas- bukas kunigiukas Juknevičia, tamsiaveidis, šepečiu pasišiaušęs, grasomai žiūrįs, lūpas nepaten-

kintai papūtęs, revoliuciškai nusiteikęs prieš vitvisas valdžias, ypač vyskupiškes, kurios jo nesuprantą, neįvertiną ir skriaudžią.

Važiuoju per kaimyną Kulių miesčioką su nesena quasi renesansine bažnyčia, kunigaikščiam Oginskiam padedant kun. Jarulaičio pastatyta, kurios bokštas, savaime gražus, atrodo lyg pagrobtas nuo kitos bažnyčios ir užkrautas ant šios. Čia uoliai gyvuoja (jei taip leistina pasakyt) klebonas Stasys Durskis, didelis Lietuvos bei jos kalbos mylėtojas, sumanus bei karštas anų laikų draudžiamosios literatūros iš Prūsų gabentojas bei skleidėjas, net savo paties sukomponuotų knygelių bei knygų leidėjas ir platintojas. Žmogus ir kunigas mielas ir žmonių mylimas. Rods, čia pat nūn štai matau tą ne per didelį, bet kiek per platų, pusėtinai pražilusį ilgaplaukį vyrą, su didoka galva, pavargusiom blyškiom akim, su nuolatiniu papirosu pirštuos, kurie nuo dūmų jau tamsiai parudavę, kaip ir dantys. Už savo įtemptą patriotinį veikimą galų gale pelnė sunkų nervų sukrikimą.

Iš Kulių — į didžiosios mugės vietovę, stambiąją, riebiąją Plungę, pas jos kleboną, vertą Plungės, stambų ir riebų, bet ne tiek, kad būtų pasidaręs nejudrus. O, ne! jis uoliai tebeklebonavo, taktingai vykdė dekanato reikalus (ir buvo už tai kunigų gerbiamas, net mylimas), teigiamai, ir tai žymiai, rėmė Lietuvos kultūrinius žygius (kaip štai, šv. Kazimiero draugiją, „Saulės“ draugiją, „Vilties“ leidimą

ir t.t.) ir net ekonominius sumanymus, ir tai plačiu mastu: susidėjęs su būriu kitų pasiturinčių, supirkinėjo besmunkančius dvarus ir patogiom sąlygom juos parceliavo bežemiam ar mažažemiam. O vis pasiliko visiem lengvai prieinamas, svetmylįs, labai malonus asmuo, paprastutis bei kuklus, o vis dėlto gerbiamas. Mudu buvom viens antrą pamilę ir tokie išlikom iki to vertingo vyro mirties.

Galop, jau netoli savo Telšių. Lieplaukė. Tylus, ramus kampelis su mažute bažnytėle ir padoriu klebonėliu, kurio pavardė kažkur ten užkliuvo ir neiššoka iš atminties, nors šią gerokai pamaigiau. Betgi tą kunigą regiu prieš save kaip gyvą. A-a! Pūkinskis! Toks poniška povyza, inteligentišku veidu, atrodo, kuklus ir mandagus. Bet nebetoli Telšiai. Tad greičiau, greičiau!

PRIEŠTVANINIAI TELŠIAI

Ir štai atsiskleidžia akim mano kelionės tikslas. Ant aukštos kalvos mažutė, balta, grakšti bažnyčia su bokštu, nors nebiauriu, tačiau lyg ne visai tepritaikytu visumai. Šalia jos iš vienos pusės žaliuoja didokas sodas, iš antros tiesias didžiuliai, seni, dviejų aukštų rūmai — seniau vienuolynas. Kalvos papėdėj ir ant kitų kalvų bei aplink jų kojas visas jomarkas medinių namukų, tipiškai miesčioniško lietuviškai žydiško stiliaus. Tik kai kur matyt vienas kitas mūrinis pastatas, kaip žąsinas

tarp pilkšvų varnų. O šalia to proletariško legiono tyvuliuoja, sidabro bei aukso bangelėm mirksėdamas, garbus ežeras — senelis Mastis.

Pravažiavom pro bažnyčią, renesanso stiliaus, bet gerokai apšepusią. Jei ją gerai apgerbt, būtų visai gražuolė-caca. Įvažiavom į klebonijos kiemą. Tuoj nuėjau prisistatyt viešpačiui klebonui Szymkiewicz'iui, tikram žemaičiui, bet karštai lenkuojančiam. Jis begyvenąs pirmajam aukšte. Salonas erdvus, bet apytamsis. Priėmė mane mandagiai (žinoma, kalbėjom lenkiškai). Pasakė, jog jis jau porą savaičių ar ką einąs mano pareigas mokyklose, kadangi juk mokslas jose eina savo keliu bei laiku. Taip valandėlę pasikalbėjom apie šį, apie tą, nes medžiaga apsti. O aš visą laiką jį jaunuoliškai, nors mandagiai, stebėjau. Buvau apie jį girdėjęs, kad esąs prasilavinęs asmuo, mokąs plaukiamai prancūziškai ir skaitąs prancūziškus laikraščius bei šiaipjau literatūrą. Kiek esąs lenkų bičiulis, tiek rusų priešas ir drąsiai bei sumaniai kovojąs su maskolių viršininkais, net su visagalinčiu Telšiuos isprauninku. Jei reikią, tai viešpats klebonas net Kauno gubernatūrą pasiekiąs, lengvai ir sėkmingai. Jis šiuo atžvilgiu buvo kiek panašus į prel. Olšauskį, tik ne toks akiplėša bei kirstukas. Bet ir jaunųjų lietuvių-patriotų Šimkevičius oi kaip nemėgo, gebėjo juos pašiept ir savo parapijoj, kiek įmanydamas, trukdė jų klestėjimą.

Papasakojęs trumpai apie parapijos darbo

tvarką bei klebonijos dienotvarkę, viešpats nusivedė mane į antrą aukštą parodyt man kambarių, kur teks man gyvent, šalia antrojo vikaro, kun. Vinco Semenavičiaus, mano seminarijos draugo, dviem kursais jaunesnio, tik amžium kiek senesnio, kuriam prisistatysiu jau pats, be klebono pagalbos. Šis tai žino, tad paliko mane ir pasišalino į savo apartamentus, mano vaizduotėj įspaudęs nepamirštamą savo paveikslą.

Ūgis — didesnis už vidutinį; svoris — sunkiasvorio atleto; amžius — tarp šešių ir septynių dešimčių; plaukai — žili ir reti, į šalį glotniai sušukuoti; didelė galva ant plačių pečių neatrodo didelė; veidas — sveikos, tik įkaitusios spalvos; akys mažos, bet guviai blizgą; nosis nedidelė, plati ir truputį užriesta aukštyn; lūpos plonos, truputį ciniškos; veido visuma — ne gražuolio; mėlynos gyslelės skruostuose ir melsva nosis leidžia mėklintis, jog savininkas gal ragauja stikliuko, mažojo ir kiek didesniojo; visa žmogaus povyza — sočiai ir riebiai mintančio, iš linksmosios pusės gyvenimą imančio ir giedriai vengiančio visokių įtampų bei nuovargio. Žinoma, ne nuolat ir ne kasdien jis toks atrodydavo. Bet ta išvaizda buvo jo charakteringoji.

Tuoj pat nuėjau pas Vincą (ar net jis pirmas pas mane). O, tai buvo visai kitas tipas. Dar aukštesnis ir atletiškesnis už kleboną. Jaunuoliškai tiesus ir formingas. Šviesus blondinas, smulkiais, dailiais bruožais, švelniai ro-

žiaspalvis, šviesiai žydrom akutėm, grakščia nosyte ir mielom lūpelėm, žodžiu sakant, kad ne tas vyriškas stotas, būtų galima jį aptaisyt moteriškai. O būdo buvo labai malonaus, o širdis buvo pasiryžus visus mylėt, visiems gera daryt.

Mudu iš karto puikiai sutapom. Jis suprato nelengvą mano padėtį ir tuoj sutiko mane gelbėt. O padėtis buvo štai kokia:

Parapija buvo labai didelė kaip teritorijos, taip parapijiečių skaičium. Dažnai ir toli pas ligonius važinėt. O išpažintys, o krikštai, o laidotuvės bei moterystės... Gi mokyklose turėjau kasdien po 5 valandas. Tiesiog fiziškai neįmanoma normaliai atlikinėt visas vikaro pareigas ir vienkart mokyklų kapeliono. Nei week-endų, nei šventadienio poilsio. Priešingai, šventadieniais pati darbymetė. Pamokslai dviem kalbom parapijiečiams, o kapelionui dar mokiniam pamokslėlis. Nors tu būk geležinis, ilgai čia neištesėsi!

Tad susitarėm su Vincuku, kad jis atlikinės ir mano vikarines pareigas, kai aš darbuosiuos mokyklose. Užtat sekmadieniais bei kitais šventadieniais, kai jis žmonėsis su draugais kunigais popietinėm valandom, aš atlikinėsiu visas to laiko pareigas, kaip va: krikštysiu vaikus, tuoksiu jaunavedžius, lankysiu ligonius ir p. Ir mano mielasis draugužis, kol čia buvau vikaru, ištikimai laikės sutarties, nieko iš manęs už tai nereikalaudamas. Dabar jis miręs (antrojo Pasaulinio karo metu, Skirsne-

munės klebonu). Vadinas, prieš 20 metų. Bet aš dažnai dėkingai jį miniu.

Buvo anuomet Telšiuos du laisvu vyru, du kunigu, kurie buvo Lietuvoj vadinami altaristais. Jie darbuodavos bažnyčioj, kiek jiem jėgos ir noras leisdavo. Abu, žinoma, buvo jau senukai. Vieno pavardę atsimenu — Gailevičius, o antrojo užmiršau. Tylūs, ramūs, linksmi (bent kol pas juos svečiavais) Dievo padarai. Mudu su Vincu juos aplankydavom, ypač tą linksmesnįjį bei svetingesnįjį, kur mudu pavaišindavo vaisvyniu. Gal tas tatai ir buvo Gailevičius, ir gal dėl to tatai ir jo pavardė mano atminty išliko?

Prieš mane buvo čia vikaru bei kapelionu rietaviškis žemaitis kun. Petras Ruškys, Peterburgo dvas. akademijos teologijos magistras, griežtas teologas moralistas, griežtas sau, griežtas ir klausykloj nusidėjėliam. Vertino juos ir teisė griežčiausiai pagal visas moralinės teologijos smulkmenas, įvarydamas pasibaisėjimą nuodėmėm, bet ir išpažinties baimę, nes darė ją labai sudėtingą ir painią. Na, ir silpnagalvių davatkėlių dūšelės visai susipainiodavo bei sumišdavo. Atlieka išpažintį — atrodo negera. Pakartoja — dar labiau susipainioja. Eina trečią kartą jos pataisyti, dar sugadina labiau (bent taip jom atrodo). Ir taip susidarė visas pulkelis nenormalių skrupuliačių, kurios apgulusios laikydavo šventąjį kunigą Petrą klausykloje, be galo su jom besiderantį. Ir tom derybom bei baimėm su kančia net galo nebuvo matyt.

Jau iš anksto kunigai, kur žinojo, kokia padėtis, perspėjo mane, juokaudami: na, tai pateksi į tikrą išalkusį blusyną!

Ir patekau!

Bet šiaipjau darbas bažnyčioj buvo normalus. Tik tie lenkiški pamokslai! Iš viso porą kartų tebuvau sakęs pamokslą lenkiškai, tad iš pradžių labai varžiaus, ypač kai vieną kartą atėjo pasiklausyt žinomas Telšiuos advokatas bei visuomenės veikėjas Stasys Narutavičius. Maniau, kad stačiai pasipioviau, ir gana. Vėliau apie tai ir aš ir jis tylėjom: ką gi ir buvo galima pasakyt?

Tačiau apie pačią bažnytėlę negalima tylėt. Telšiškis lenkas Michal Brenstejn, neva didelis estetas, meno istorijos specialistas, gyvenęs anuomet ir veikęs Vilniuj, tą mūsų bažnytutę labai brangino, kaip gražų bažnytinės renesansinės architektūros pavyzdį. Tiesa, kaip jau minėjau, toji renesansinė gražuolė iš viršaus atrodė gana ubagiškai. Bet viduj buvo tikra brangenybė: grakštutė-lengvutė, nors gana sudėtinga; šviesi ir linksma; originali tuo, kad aplinkui, tartum antras aukštas, bėga choras-pakopa: tai gyva ir dailu, tik daro įspūdį, kad erdvė perkimšta. Kaip ji dabar atrodo, po 50 metų, nežinau.

Sulig bažnyčia ir vargonai — nedideli. Ir vargonininkas prie jų pritaikytas — nedidelis. Ne vien ūgiu. Ir choras toks. Bet viso to mum anuomet pilnai užteko.

Užtat zakristininkas buvo nepaprastas:

Kerys, „Lietuvos Ūkininko“ skaitytojas ir pirmeivis, kone cicilikas, draug su sūnum Keriuku, kurs jam sumaniai padėdavo, ne vien bažnytinėj tarnyboj. Bažnyčios tarnautojai — „cicilikai“! — ar tai ne nepaprasta?

Klebonija buvo senuose vienuolyno mūruose, kurių vienas galas buvo visai apleistas. Užtat likusiajame vietos buvo per akis gana erdviai išsiskleist. Klebonas turėjo visą eilutę kambarių, o mes vikarai po du. Kambariai buvo dideli ir aukšti, vasarą gana vėsūs, o žiemą gerai kūrenami. O, klebonas buvo nešykštus! Visais atžvilgiais. Valgydino ir gerdino mus karališkai. Virėja - šeimininkė pana Marija Bortko (Bartkaitė) buvo išėjus kulinarijos mokslus Lenkijoje, o savu talentu virtus tikra virtuvės menininke. Klebonas valgydino mus penkis kartus per dieną: pusryčiai tuoj po mišių, priešpiečiai apie dešimtą ryto, pietūs dvyliktą, labai apstūs bei skanūs; apie penktą valandą pavakarė (kokių skanių užkandžių), o bene aštuntą — solidi vakarienė, kaip ir antri pietūs. Ir kiekvieną sykį, išskyrus pusryčius, vis kurie nors kartūs ir saldūs stiklai bei stikliukai. Nebeištūrėję to viso gerumo, mes, jaunimas, kreipėmės į kleboną su prašymu nebeduot mum priešpiečių bei pavakarės (rodos, paprašėm, kad leistų apseit be stikliukų). Būčiau per daug išsiganęs fiziškai, o gal ir degtinėlę pamėgęs, jei nebūčiau po kurio laiko su vaišinguoju klebonu bei klebonija rūgščiai išsiskyręs ir išėjęs gyvent į miestą. O tas reika-

las (gal vien burbulas) rūgo, iki perrūgo, šitaip.

Klebonas buvo pasiryžęs, kiek įmanydamas, verst Šventąją Žemaitiją į dar šventesnę Lenkiją, o tuos meškiukus žemaičius padaryt padoriais lenkiškais chlopais. Visų pirma pradėjo nuo savo klebonijos ir bažnyčios: klebonijoj viskas turi būt lenkiška; kitaip jis su tarnautojais bei kunigėliais nekalba; zakristijoj vien lenkų kalba skamba; vargonininkas turi su viešpačiu kalbėt irgi ta kultūros kalba; bažnyčioj pamokslai lenkiški ir lietuviški; pridedamosios pamaldos (sakysim, gegužinės) daugiausia lenkiškos; vaikų katekizacija daugiausia lenkiška: mat, klebonas per pamokslą išaiškina žmonėm, jog labai svarbu esą išmokt lenkiškai, nes kur gi dėsies su viena žemaitiškąja savo „kalba", ar kur į švaresnę vietą nuvažiuot, ar pas padoresnius žmones nueit; tad reikią jau vaikučius pradėt mokyt lenkiškai; o tam labai palanku esą, jei jau katekizmą juos išmokysi lenkiškai ir išpažintį atlikt lenkiškai, ir prie Komunijos eit lenkiškai ir t.t. Tad žmonės, pasitikėdami tokiu autoritetu, būriais rašė vaikus į lenkiškąją grupę. Ir šiaipjau klebonas, kur susitikdamas žmones, kalbino juos vien lenkiškai, kur įmanydamas niekindamas lietuvių kalbą. Ir Telšiai buvo stipriai aplenkinti, kai aš ten atvykau. Anksčiau buvusieji vikarai ir kapelionai nedrįso priešintis įtakingojo klebono linijai.

Dabar mudu su Vincuku ryžomės: stiprin-

sim lietuviškąjį parapijos elementą ir stengsimės atlietuvinti sulenkintąjį. Ką pasakys viešpats?.. O tegu sako, ką tinkamas! Kauno seminarijoj turėjom daug stipresnių bei pavojingesnių priešininkų, o vis dėlto! Ir pradėjom.

Visų pirma klebonijoj ėmėm savo tarpe viešai ir su tarnautojais kalbėtis lietuviškai. Tai pat tuoj perkėlėm į zakristiją ir vargonus su choru. Pačioj bažnyčioj iš pradžių neką tegalėjom pakeist. Tik stengėmės pateikt švariai lietuviškai sakomų pamokslų. Aiškinom žmonėm, jog, norint reikiamai suprast tikybos tiesas, savo sielos stovį, ypač norint gerai atlikt išpažintį ir šiaipjau nuoširdžiai bei vaisingai pasimelst, reikia varťot savo motinos kalbą, tą žemaitišką-lietuvišką. Aiškinom, kaip svarbu yra palaikyt savąją lietuviškąją spaudą, skaityt ir platint lietuviškas knygas, tuo būdu šviestis ir kelt savo krašto ir savo pačių kultūrą. Anuomet kaip tik ėmė smarkiai veikt kauniškė Šv. Kazimiero Draugija. Na, ir mano Vincukas surado tai draugijai daugiau nei du šimtus narių! O kiek jis įragino užsisakyt liet. laikraščių, nūn nebeatsimenu. Tik jau „Vienybės“ tai tikrai daug. Kun. Vincas buvo labai patrauklus ir visų mylimas, tad jo žodis svėrė labai daug.

Bandėm su juo ir tiesiogiai susiliest su parapijiečiais: mieste lankydavom įvairias šeimas ir šnekindavom lietuviškai. Iš pradžių ne visi noriai palaikydavo mus; stebėdavos: kaip čia dabar? juk taip dar neseniai jo mylista

klebonas ir kiti kunigai šnekėdavo su mumis lenkiškai, o klebonas tai ir labai ragindavo mokytis gerai lenkiškai, nes juk tuokart būsim tikrai šviesūs žmonės, o ne paprastos žemaičių meškos. Na, bet palengva daugelis miestelėnų ėmė, bent su mumis, mielai kalbėt lietuviškai. Su kaimo gyventojais mažiau turėjom vargo: jų tarpe aplenkėjusių buvo dar maža.

Opus klausimas buvo vaikų katekizavimas-ruošimas prie pirmosios išpažinties bei komunijos. Paprastai pats klebonas tą darbą pasiimdavo, kad galėtų ne vien kleboninę pareigą atlikt, o ir vaikus palenkint. Mudu su Vincu galvojom, kaip čia padaryti, kad klebonas užleistų katekizavimą jam. Vincas sugalvojo. Klebonas jį mėgo (ir kas galėjo jo nemėgt?), nes buvo švelnus, paklusnus, kleboną gerbė, uoliai darbavos, mielai pakeisdamas, kur reikiant, ir jį; o buvo geras kompanijonas klebono įprastame linksmam būrely, ir šaunus darbininkas prie valgomojo stalo, o ir prie lošiamojo smagus, sukalbamas, negodus, mandagus, beveik visuomet laimįs, betgi visuomet duodąs atsigriebt. Turėjo Vincukas kažkokį įgimtą gabumą kortose (ar minčių skaitymo, ar ką), kad dažniausiai laimėdavo, ir kiti azartininkai būdavo jam gerai įsiskolinę. Taip ir Telšių viešpats vieną-kitą tūkstančiuką rubliukų. Tad, ir be meilės, turėjo į Vincuko norus atsižvelgt. Juk kortų skolos — ne juokai! Tad, kai švelnusis kunigėlis itin švelniai paprašė

kleboną, kad, savo sveikatos dėlei, užleistų katekizavimą jam, klebonas tuoj sutiko. O kai Vincas iš sakyklos paaiškino parapijai, kaip svarbu vaikų dvasios reikalui mokytis tikėjimo dalykų savo gimtąja kalba, ir pranešė malonią naujieną, kad pats mokysiąs vaikučius, — klausytojai tirpte sutirpo, ir devynios ar aštuonios dešimtys procentų užsirašė norį, kad vaikai mokytųs lietuviškai. O pirmiau užsirašydavo tiek lenkiškai. Ir didysis viešpats anei čiukšt!

Turėjom kiek vargo su gegužinėm pamaldom. Telšiuos jos buvo giedamos lenkiškai. Dabar, kai prasidėjo čia smarkesnė lietuviška agitacija, ypač mokyklose, dalis mokinių, draug su kitais miesto jaunuoliais, ryžos priverst kleboną įvest gegužines pamaldas lietuviškai; tuo tikslu susirinkdavo būrelis atkaklių gaidžiukų, ir, kai bažnyčia užtraukdavo gegužines giesmes lenkiškai, šie imdavo visa savo gerkle klykt lietuviškai. Įvyko neleistinas bažnyčios bei pamaldų iškoneveikimas. Bandžiau smarkuoliam tai aiškint, nurodinėjau, jog mūsų reikalui esama padorių kelių: rinkimas parašų, siuntimas prašymų vyskupui ir p. Veltui. Išdykėliam svarbu paišdykaut. Teko tad man savo mokinių ožiukam nuraminti pavartot kietesnę priemonę — paimt neklaužadą už mielos rankutės ir ne visai mandagiai išvest iš šventos vietos. Supratau, jog karštuoliai kaltins mane, kad aš, girdi, palaikąs lenkystę bažnyčioj. Taip ir atsitiko, vėliau teko man

pačiam nugirsti. O klebonas, kuris manė, jog tie išsišokimai mano darbas ar jog aš bent visai jiem pritariąs, dabar labai nustebo, kai išgirdo, jog atvirai bandžiau rėkliam pasipriešint.

Tačiau gana greit nuo pat pradžių mano santykiai su viešpačiu pradėjo įsitempt, ir aš, nebeištūrėjęs, vieną rytą, Vincui nustebusiam besiklausant, atvirai ir karštai pasakiau klebonui visą tiesą, kaip aš ją mačiau. Žinoma, jaunuolis, persikarščiavau. Net pareiškiau nebenorįs su juo nė gyvent po vienu stogu ir išsidanginsiąs į miestą gyvent.

Vincas tam karštai pritarė ir patarė apsigyvent pas Lukavičius Plungės gatvėj. Jie esą geri ir padorūs žmonės, jo pažįstami. Taip ir padariau. Klebonui išėjo į naudą: išlaidos sumažėja, o darbą pabėgėlis gaus vis tiek atlikt. Gi man teks daug daugiau išlaidų. Na, bet kaip nors išsiversiu.

MOKSLO VIŠTININKAI

Kas jie? Na gi anuometinės tenykštės mokyklos. Atleiskit man, garbingosios įstaigos, kad neatsargiai taip jus pavadinau. Daug gražaus darbo nevykusiose sąlygose jūs įstengėt nudirbti. Ne jūs, tik gyvenimo aplinkybės kaltos, kad teko darbuotis menkose patalpose, kad ne visi mokytojai buvo reikiamai stiprūs, kad mokinių tarpe būta šlamšto. Bet juk tai buvo vien silpna pradžia. Toliau jūs išsivysty-

sit į padorias mokyklas, nes gi ir stengiatės.

Pirmiausiai teisingu žodžiu paminėsiu vadinamąją keturklasę miesto mokyklą su rimta programa, senokai nustatyta. To tipo mokyklos veikė visoj mūsų gubernijoj, berods, vien pavietų miestuose. Manau, jog jos reguliariai egzistavo visoj imperijoj. Jų uždavinys buvo paruošt kraštui šiokių tokių šviesuolių, kurie galėtų reikale eit kokių valdininkėlių ar pradžios mokyklų mokytojų pareigas, arba stot į aukštesnes gimnazijų klases, ar į karo mokyklas, ar ruoštis į farmaceutus. Todėl tose mokyklose programa buvo sukoncentruota aplink praktinius dalykus: tikyba, rusų kalba, vienakita Europos kalba, istorija, geografija, gamtamoksliai, braižyba-paišyba-tapyba.

Mano laikais ta mokykla buvo netol bažnyčios, sename mediniame name. Klasės buvo nedidelės, neaukštos, nešviesios. Švarumas pusėtinas. Mokinių pakankamai. Kadangi mokykla valstybės išlaikoma, ji neturėjo reikalo priiminėt bet kuriuos pašlemėkus, kad tik daugiau pinigų surinktų. Tad mokinių visuma buvo gana smegeninga bei žodinga. Atitinkami buvo ir mokytojai: nors nešvytėjo, bet ir nesmilko.

Šviesiai miniu ir aiškiai atsimenu mokyklos inspektorių Aleksandrą Bielevičių, pravoslavą, gal tikrą rusą, o gal surusėjusį baltgudį ar ką. Buvo jis vidutinio ūgio, gana liesas vyrukas, dailiu pailgu veidu, barzdotas plaišto išvaizdos barzdele ir neilgais raitytais ūsiu-

kais, akiniuotas. Kiek man teko jį matyt, jis vis būdavo apsivilkęs tamsiai mėlyna uniforma, ilgokais palais, paauksuotom sagom. Per kelerius metus man jis nepadarė plačiau bei giliau išsilavinusio asmens įspūdžio. Bet buvo rimtas administratorius bei mokytojas, protingas vyras, taktingas, mandagus, nefanatikas tautiniu ar religiniu atžvilgiu. Net nebandė mokinių rusint ar pravoslavint. Gal tai dėl to, kad ir laiko dvasia jau nebebuvo Rusijoj tam palanki. Mudviejų santykiai visą laiką išsilaikė korektiški, nors nešilti.

Antras mokytojas, kurį dar kaip gyvą regiu, buvo Žadanovskis, toks trumpas, platus vyrukas, tamsios spalvos plačiu veidu, su atitinkama plačia barzda bei ūsais. Laikėm jį rusu bei pravoslavu, nors pavardė tartum rodyte rodė jį esant surusėjusį lietuvį ar bent kilusį iš tokių. Buvo jis linksmo būdo, šnekus, protu nelakus ir negilus, žinija negausinga. Kaip Bielevičium, taip ir juo mokiniai nesiskundė. Aš irgi, nes išbuvom vis draugiški, nors ir neartimi.

Buvo ten dar ir antras pagyvenęs neliesas mokytojas, tamsiu, truputį lyg mongolišku veidu, nuskustu, net, regis, beūsiu; vis atrodydavo lyg apsnūdęs, mažakalbis, nejudrus. O nei jo vardo, nei pavardės nebatmenu ir tiek.

Trečias vyriškos lyties buvo paišymo-braižymo-tapymo mokytojas, ukrainietis, ką tik baigęs atitinkamą mokyklą, jaunutis, lieknutis, gražutis juodplaukis, gyvas, linksmas ber-

niokas, tikras Ukrainos gaidžiukas; bet labai simpatingas. Ir puikus savo specialumo ne vien dėstytojas, o ir mankštintojas, taip jog mokiniai po trumpo laiko imdavo visai neblogai tuose menuose reikštis. Bet ir šito pavardės nei vardo nebeprisimenu.

Buvo viena ir moteris mokytoja, tai vokiečių ir prancūzų kalbų dėstytoja. Didelė, riebi, plačios apimties asmenybė; buvusi, atrodo, kadais graži, blondinė, sveikos spalvos rožiniu veidu, bet dabar jau gerokai apglebusiu. Tikras „raskažnios" rusės tipas. O ar ji tikrai buvo rusė? Laikės padoriai, net rimtokai; kalbėjo nedaug. Kokia ji buvo mokytoja? Bent mokiniai nesiskundė. Aš irgi, nes taip ir palikome vienas antram kaip ir nebuvę. Ir jos pavardė išnyko be pėdsakų mano užmaršties jūroj. Vienas trupinėlis teišliko: buvo ji vardu Jeliena, bene Ivanovna. Kaip matote, šitame mano gyvenimo periode jau pradeda pavardės nebegiliai įsirėžt atminty. Gal dėl to, kad kaskart daugiau jų ten sukrinta.

O dabar turiu paminėt du vyrus mokytojus jau visai iš kito pasaulio — du dvasininkus, vieną kataliką, antrą pravoslavą, abu tikybos mokytojus. Apie save nekalbėsiu, nes ir taip jau per daug tenka apie save kalbėt: juk pasirinkau savo atsiminimam formą — savo gyvenimo rėmus. Valandėlę sustosiu ties barzdotuoju bei „ženotuoju" savo draugu dvasininku. Jis vadinos otiec Michajil, pavarde Pavlovič. Toks viduramžis, vidutinio ūgio, liesas,

išblyškęs šatenas, gana liūdnu pailgu veidu, ilgais lig pečių plaukais, kaip ir pridera batiuškai, pilku plačiu rūbu, kaip ir sutonu. Rimtas, mažakalbis vyras. Mandagus, niekuomet neužgaulus, nors ir žinojosi esąs privilegijuotos carų Rusijos dvasininkijos narys. Per tuos kelerius metus niekuomet neturėjom jokių susirėmimų su juo, net nesusipratimų. Tiesa, kartais geraširdiškai jis su kitais mokytojais pabandydavo paerzint jauną kunigėlį dėl mūsų celibato: girdi, argi galima išgyvent gyvenimą be moteriškės? Tur būt, ne. Aš šiaip taip išsisukinėdavau iš jų pinklių, ir klausimas pasilikdavo, kaip ir buvęs. Tik štai vieną kartą otiec Michajil atėjo ryto metą į pamokas ryškiai nuliūdęs ar susirūpinęs. Dėl užuojautos aš jį klausiu, kas yra? ar sergat, ar ką? Jis, nebeištūrėjęs, prisipažįsta: žinote, otiec Michajil (jis ir mane taip vadino), gal jūs ir laimingesni, kad neturit žmonos! Gana su jom susigraužimų. Ir iš viso gal nėra lengviau skaistybės dorybę išlaikyt vedusiam, nei nevedusiam: moterystėj žmona ilgainiui nusibosta, pasidaro nebepatraukli; o čia jau esi labai įsitraukęs į lytinį gyvenimą, kuris pasidaro tau tiesiog būtinas, — ir imi žvalgytis kitų, patrauklesnių moteriškių ar mergelių. Pagunda labai didelė. O nuodėmė, berods, didesnė, nei kai jūs kuomet nusidėtumėt. Tiesiog vargas žmogui, ir gana!..

Aš, viduje džiaugdamasis, kad net batiuška kaip ir pripažįsta celibatą esant ne tokį jau

neišmintingą dalyką, vis dėlto bandžiau padaryt užjaučiančią miną ir paguodžiamai numykt: ir nevedusiam ne visuomet saldainiai, ir vedusiam ne visada tortas. Ką veiksi! Toks jau gyvenimas.

Dabar brūkštelkim švelniu šepečiuku per moksleivių galveles. Išsamiau jų neminėsiu (nedaugelį beprisiminčiau), tik tuos, kur gyvesni išliko mano atminty.

Ta miesto mokykla buvo koedukacinė, kaip ir kitos to tipo. Bet didis daugumas mokyklų anuometinėj Rusijoj buvo įkurtos skyrium vaikinam, skyrium mergaitėm. O kitame pasauly buvo jau ėmus įsigalėt kita praktika: maišyt mokyklose berniukus su mergaitėm. Tad ir vargšė Maskolija ėmė svyruot: be nepradėt kraut į vieną puodą iukus ir aites? Tačiau švietimo ministerija savo vienos atsakomybe nedrįso perkirst tą Gordijaus mazgą Aleksandro kirčiu ir atsiklausė mus visus mokyklų pedagogus, ką mes manom. Na, ir Telšių miesto mokyklos pedagogai, vadinas, mes, susirinkę nutarėm, jog esamom aplinkybėm — tinkamų patalpų bei tinkamų pedagogų trūkstant — koedukacinė sistema būtų visai nepedagogiška. Betgi savo miestinėj mokykloj, deja, negalėjom tos pažiūros vykdyt, nes tokia buvo sena aukštesnioji valia. O savo akim pastebėt ir ausim nugirst tekdavo tikrai nepageidaujamų dalykų.

Vadinas, toje savo mokykloj turėjom miš-

rią jauną kompaniją. Ir man teks čia vienkart paminėt ir vieną kitą mergaitę.

Pirmaisiais savo kapelionavimo metais ketvirtojoj šios mokyklos klasėj radau pažangiojo zakristininko dar pažangesnį sūnų Kerį, tokį jau gerai paūgėjusį, sveiką, tamsoku veidu pusbernį, klasėj, kaip ir zakristijoj, tykų, ramų, rimtą, maža kalbantį, atrodantį nekvailą. Mokės jis, nors ir neblizgančiai, bet visai pakankamai. Taip bent atrodė mano pamokose. Jis atsidėjęs skaitė „Lietuvos Ūkininką". Spėju, jog ir „Aušrinę", ir jog jis buvo jau tuomet „aušrininkas". Kiek tų aušrininkų anuomet buvo Telšių mokyklose ir kurie, būtent, mokiniai, tiksliai neteko patirt: juk tos mokinių organizacijos buvo slaptos, tad negalėjo būt plepios. Kad anuomet Telšių miesto mokykloj būt buvus aušrininkų kuopelė, neteko nugirst.

Iš kitų tos mokyklos moksleivių paminėsiu bent šiuos: Jurkų, stambų vyruką, aukštais pečiais, trumpu kaklu, plaukų šepečiuku, baltu, sultingu veidu, dailiais bruožais, gudriai primerktom palankiai žiūrinčiom akutėm, vėliau kunigą. Marčių, apyžemį, apyplatį, padorų vaikiną. Ruginį Klimą, būsimąjį žinomąjį pedagogą, anuomet vidutinio ūgio, gana plačiais pečiais, žaismingai išbrėžtom dailiom lūpom, kur vis šelmiškas šypsnis skraido, nedidelėm mintriai blizgančiom akim, protingą, darbštų, veiklų bernioką. Talmantą Jurgį, gana augalotą, šviesų blondiną, dideliu veidu, blyškiu,

ryškiais ne gražuolio bruožais, plačiom išmintingom akim, vandeningai žydriom, su beveik baltom blakstienom, labai gabų ir tai visapusiškai, rimtą ir darbštų vyruką, būsimąjį žinomąjį pedagogą, vadovėlių autorių, daugelio knygų vertėją. Na, ir jo kaimyną žemaituką Turauską Edvardą, anuomet nedidelį rubuiliuką, apvaliu blyškiu veidu, didele galva, nepaprastai plačia, aukšta, išgaubta kakta (kurią mokytojas Žadanovskis vadindavo ministerskij lob — ministriška kakta), platoka malonia burnike, dailia nosim ir plačiai atmerktom, didelėm šviesiai žydriom akim, drąsiai ir spindinčiai į tave bežiūrinčiom; labai gabų, jausmingą svajotoją, vėliau išėjusį į politiką bei diplomatiją. Na, kaip čia neprisiminsi simpatingojo, kukliojo bernioko Valatkos, būsimojo agronomo, o anuomet tykiojo, padoriojo mokinio, žemaituko, tinkamo ūgio, liekno, lyg poniška išvaizda (man tuoj primenančia mūsų puikųjį beletristą Antaną Vaičiulaitį), apytamsiais plaukais, dailiu pailgu veiduku, droviu šypsniu, nedidelėm blizgančiom akim. Beje, buvau pamiršęs įterpt tuoj po Jurkaus dar vieną juodnugarį žemaituką Kairį (sakės esąs anuometinio kanauninko profesoriaus Pranciškaus Karevičiaus brolvaikis). Buvo tai tęvas, lankstus, judrus berniokas, mažu, apskritu veiduku, smaila nosike, puškuotas, žvitriom akutėm, neva nedrąsiu, bet apyšelmišku šypsniuku. Nejutau, kad klasėj jis būtų švytėjęs mokslumu.

NARUTAVIČIAI IR JŲ PROGIMNAZIJA

Dabar antroji keturklasė telšiškė mokykla, jau apsitvarkiusi ir apsitupėjusi, tai ponios Narutavičienės mergaičių progimnazija.

Pirmiausia apie tuos Narutavičius.

Telšių apskrities, Alsėdžių valsčiaus, Brevikų dvaro Narutavičiai buvo sena Žemaičių bajorų giminė. Man pats Stasys Narutavičius sakė, jog jo giminė, vienkart su jo žmonos Bilevičiūtės, gavę bajorų dokumentus bei herbus 1413 m. Horodlės aktų proga. Tuose dokumentuose jo giminės pavardė Norutis buvus pakeista į Narutowicz (Norutis, onže Narutowicz), o jo žmonos giminės pavardė—į Billewicz (Biliunas,onže Billewicz). Bilevičių giminė buvo praeity Lietuvoj įžymi bei įtakinga tiek politiniame-administraciniame gyvenime, tiek ir religiniame bei kultūriniame. Sakysim, Martyno sūnus Jurgis Bilevičius, miręs 1544 metais, buvo pasiekęs net Žemaičių seniūno vietą (Starosta Žmudzki); o tai buvo aukšta tarnyba bei garbė. Mano minimoji Narutavičienė buvo duktė Ipolito Narutavičiaus, filosofo, lenkiškai rašiusio rašytojo. Jos sesuo ištekėjo už grafo Vladimiro Zubovo. Abi buvo išėjusios aukštuosius mokslus; Narutavičienė Šveicarijoj, Zuericho universitete, kur studijavo filosofiją, ypač pedagogiją, berods, ir literatūrą. Per ketverius savo telšiškio gyvenimo metus gerokai su ja (ir jos vyru Stasiu) pasižinau ir ėmiau gerbti. Buvo tai anuomet jau nebe pirmos jaunystės stambi, svari moteris, juodais plaukais,

tamsiu, plačiu veidu, tamsiom pavargusiom akim, truputį liūdnu, atlaidžiu šypsniu, maža kalbanti ir tai iš lėto. Solidi, rimta, plačiai išsilavinusi, išmintinga pedagogė, gera administratorė, puiki motina (beveik šeimos galva), sėkminga savo vaikų auklėtoja, tokia pat šeimininkė, tiek mieste, tiek didžiame Brevikų dvare. Beje, tas dvaras. Kiek atsimenu, turėjo jis 800 dešimtinių. Buvo plačiai išvystyta pienininkystė (bene 80-100 karvių). Ir toje karalystėje viešpatavo daugiau ponia, nei ponas, kadangi šis turėjo galvą daugiausia kitais dalykais užimtą. Man teko tam dvare lankytis, net vieną kartą labai simpatingose vaišėse dalyvaut: tuokart įsitikinau, jog ponia bemokanti svečius pavaišinti estetiškai bei skaniai. Kai aš sykį pareiškiau jai savo nuostabą, kad ji įstengia ne vien gerai dvare šeimininkaut, ne vien mieste butą su šeima gražiai laikyt, o ir mokyklą puikiai tvarkyt, ir plačiai lavintis, ir visuomeniniam darbe reikštis, visų vertinama bei gerbiama, o be to dar ir keturius vaikus taip tinkamai auklėt ir išauklėt, ji vien šypsojo ir pasakė savo paslaptį: reikia tik norėt ir rimtai bandyt.

Dabar pasigrožėkim jos vyru, ponu Stanislovu Narutavičium. Buvo tai augalotas vyras, bent 6 pėdų, tiesiai bei sklandžiai nuaugęs, blondinas, dailiu, apskritu veidu, linksmas, kalbus, garsiabalsis baritonas, mėgstąs kompanijoj savo dainuojamąjį meną nešykščiai parodyt. Atrodė labai draugiškas, geraširdis,

labai veiklus, bet nepraktiškas, svajotojas socialdemokratas-dvarininkas, pasiryžęs varguolių padėtį gerint; jei reiks, tai ir savo dvarą liaudžiai pavest. Kadangi jis ryškokai pasireiškė, kaip lietuvis patriotas, tai verta, net būtina čia pateikt jo gyvenimo apybraižą.

Buvo jis už mane vyresnis 21 metais, tad dabar būtų jau šimto su uodegėle metų: mat, buvo gimęs 1862 metų rugsėjo 2 dieną Brevikuos (mirė Kaune 1932 m. gruodžio 31). Čia pertrauksiu šio Narutavičiaus gyvenimą ir įterpsiu jo jaunesniojo brolio Gabrieliaus, nes gal nebeturėsiu progos jį paminėt, o jis to vertas, nes daug aukščiau už brolį iškilo ir suteikė garbės Lietuvai bei lietuviams, nes pasidarė pirmuoju atstatytosios Lenkijos respublikos prezidentu ir tuo dar kartą parodė, jog lietuvis gali pasidaryt Lenkijos valdovu, kaip kad karalius Jogaila bei Jogailaičiai, o po Narutavičiaus ir Juozas Pilsudskis.

Tas Gabrielius Narutavičius gimė irgi Brevikuos 1865 metais. Gimnazijos kursą ėjo Mintaujoj-Jielgavoj. Toliau mokytis išvyko į Šveicariją, kur St. Galeno mieste baigė inžinerijos mokslus. Pirma darbavos elektrotechnikos srity. Paskiau iškilo į profesūrą ir nuo 1907 m. iki 1920 m. buvo Zuericho politechnikumo profesorium, o nuo 1913 m. ir dekanu. Po pirmojo pasaulinio karo, atsistačius Lietuvai ir Lenkijai, jis ryžos grįžt ne į tėvynę Lietuvą, kaip kad brolis Stanislovas padarė savo laiku, o į Lenkiją, kadangi, matyt, kaip ir Pilsudskis, jautės

gente Lituanus, natione Polonus. Vadinas, grįžo į Lenkiją ir buvo pakviestas būt viešųjų darbų ministeriu. Įdomu, kad, būtent, jis buvo paskirtas 1922 m. vykt į Vilnių tvarkyt tenykščių reikalų. Jis tatai liepė paleist suimtuosius lietuvius. Tie 1922 metai buvo jam labai reikšmingi bei lemtingi: gavo būt Genujos konferencijos nariu, Lenkijos užsienių reikalų ministeriu, o gruodžio mėnesy liko išrinktas Lenkijos prezidentu ir, išbuvęs toje aukštybėje dvi dienas, XII.16 dieną, per meno parodos atidarymą, liko nušautas. Šito „žygdarbio" herojus buvo kažkoks E. Niewiadomski, lyg anoniminis žmogžudys kriminalinėj istorijoj.

Dabar grįžkim prie brolio. Stasys gimnaziją baigė Liepojoj. Jau ten parodė, jog jam lietuvystė nėr svetima: mokytojui Weckenstedtui rinko lietuvių tautosakos (kuo vokietis nesidomės!). Baigęs Liepoją, Narutavičius įstojo į Petrapilio universitetą. Bestudentaudamas buvo slaptos studentų organizacijos Gmina narys. Aktyviai dalyvavo 1905 metų revoliucijoj. Plačiai pagarsėjo, sukūręs „Alsėdžių respubliką". Mat, bandė labai radikaliai vykdyt Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimus, ypač kad juk buvo alsėdiškių išrinktas to Seimo atstovu ir jame dalyvavo, kaip socialdemokratas (dvarininkas!). Tas anos revoliucijos epizodas dabar, po mažne 60 metų, gali atrodyt daugeliui stačiai netikėtinas, mažiausia bent komiškas, bet anuomet maža ką testebino. Esu apie tą smulkmeną rašęs savo „Mistiniame Sode".

Bet ne pro šalį bus čia pakartot, nes juk ne vienas šios knygos skaitytojas bus ano Sodo neskaitęs, o čia aš juk noriu ištisai papasakot, ką žinau, apie tą įžymią Narutavičių šeimą. Vadinas, didis politikas revoliucionierius Stasys, radęs antrą į save panašų radikalą politiką Alsėdžių kleboną Joną Eidimtą, pasinaudojęs anuometine Rusijos suirute, paskelbė (ir pabandė suorganizuot) Alsėdžių respubliką! Viskas gerai, kol Rusijoj tebevirė karšta košė. Bet senajai rusų vyriausybei dar pasisekė šį kartą apsidirbt su nebrendusia sąmyšio revoliucija. Prasidėjo bausmė bei kerštas. Baudžiamieji būriai pasirodė ir Lietuvoj. Suiminėjo ir šaudė „sukilėlius". Net kai kuriuos miestelius ar kaimus, kur gyventojai buvo pašalinę kokį rusą valsčiaus sekretorių ar mokytoją, apšaudydavo iš patrankų ir nudegindavo. Tad, kai paaiškėjo padėtis, vargšam Alsėdžių respublikos kūrėjam teko sprukt kur nors. Nebeatsimenu, kur buvo išbėgęs Eidimtas. O Narutavičius man pasakojos sugalvojęs įsilįst į pat liūto nasrus: žinodamas, jog gubernatorius Veriovkinas yra gan pažangus žmogus ir palankus lietuviams, jis ryžos bėgt stačiai į Kauną pas gubernatorių, prisipažint pakvailiojęs ir atsiduot į jo gailestingas rankas. Ir ką gi? Gubernatorius suteikė jam savo protekciją. Nebeatsimenu, kiek nukentėjo Alsėdžiai nuo baudžiamųjų būrių; bet Narutavičiaus Brevikų dvaras išliko nesunaikintas. Ponia Narutavičienė man pasakojo, jog baudžiamas būrys buvęs atvykęs,

bet jai pasisekę kažkaip išsisukt ar atsiprašyt. 1915-1918 metų vokiečių okupacijoj St. Narutavičius, kiek galėdamas, gynė apylinkės ūkininkų reikalus prieš okupantus. 1917 m. įsijungė į organizacinį komitetą šaukt Vilniaus konferencijai, dalyvavo joj, buvo išrinktas į Tautos Tarybą ir pasirašė Lietuvos nepriklausomybės aktą. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jis išsijungė iš platesnio politinio gyvenimo, gyveno savo ūky, darbavos ūkinėse organizacijose bei savivaldybės gyvenime (ilgai buvo Telšių apskrities tarybos nariu). Mirė 1932.XII.31.

Tačiau štai toli užbėgau įvykiam už akių (jeigu jie tokias turi), ir susigėdus tenka grįžt atgal.

Tasgatės, du įžymūs Žemaičių bajorybės atstovai — trykštąs optimizmu bei blizgančiais sumanymais, gerai išsilavinęs juristas, dvarininkas socialdemokratas, lenkiškos kultūros lietuvis patriotas, politikas ir visuomenininkas, net rašytojas-publicistas, drauge su L. Krzywickiu 1890 m. leidęs Tygodnik Powszechny, Stasys Narutavičius su išmokslinta, rimta, išmintinga pedagoge dvarininkaite Bilevičiūte sudarė padorią, pastovią, aukštai kultūringą šeimą, anuometiniuos Telšiuos gal tuo atžvilgiu įžymiausią bei centrinę (nekalbu čia apie rusus ir žydus, nes jų maža tepažinojau). Turėjo juodu keturis vaikus: vyriausioji buvo Zulia-Sofija, po jos ėjo sūnus Jonukas, toliau — Helia-Elena, o mažiausias buvo vėl sūnus,

bet jo vardo nebeatsimenu, nes dar nebuvo mano mokiniu. Ir Sofija nebuvo mano mokine, nes jau pirmiau vidurinius mokslus baigusi; bet su ja tekdavo susitikt ir pasikalbėt. Apie tuos jaunius teks dar vieną kitą žodį tart vėliau.

Dabar apie pačią Narutavičienės mokyklą. Kodėl ji atsirado ir kodėl, būtent, šioj Žemaičių širdy? Mat, abu — Bilevičiūtė ir Stasys Narutavičius — buvo žemaičiai lenkiškos kultūros. Tą dalyką vieną kartą pats Narutavičius išaiškino.

Kai juodu, baigę mokslus ir susituokę, ryžos atsidėt visuomeniniam-kultūriniam darbui, iš pradžių nutarė apsigyvent tikrojoj Lenkijoj ir ten veikt: juk juodu esą pirmiausiai lenkai, o tik paskui žemaičiai. Ir apsigyvenę bene Kališe. Tačiau, pagyvenę ten ilgėlesnį laiką, gyvai pajutę ir galutinai įsitikinę nesą tikri lenkai, o lietuviai; net patys lenkai neįstengę pripažint juos esant tikrus lenkus ir vadinę juos litvinais ir gana! Ir juodu patys aiškiai pamatę, jog jųdviejų visa dvasinė struktūra yra visai skirtinga, ne lenkiška. Tad ryžęsi grįžt į gimtąjį kraštą, priimt faktą, kad esą lietuviai-žemaičiai, ir darbuotis to krašto gerovei, tarp kitko, ypač švietimo srity. Todėl juodu nutarę įvykdyt, apie ką žmona svajojus, — ir kas buvo jos specialumas, — įkurt Telšiuos mergaitėms vidurinę mokyklą, kas buvo anuomet čia toks nepaprastas dalykas, o ko taip reikėjo tam užkampėliui šviest.

Kai aš atvykau kapelionu į Telšius, Narutavičienės progimnazija jau turėjo 4 klases. Direktore buvo pati ponia Narutavičienė. Ji dėstė lenkų kalbą. Nors tas dalykas buvo neprivalomas, jis pritraukdavo nemaža klausytojų, norinčių ar iš viso tos kalbos pramokt, ar bent pasitobulint: juk anuomet lenkų kalba buvo Lietuvoj dar labai branginama, tad ne viena ir lietuvaitė jos mokės, ypač kad p. Narutavičienė buvo gera pedagogė ir tokia pat mokytoja (žr. dr. Kalvaitytės - Karvelienės „Gyvenimo vingiais" 201 p.). Tikybą dėstėm mudu su tėvu Michajilu, nesgi mokykloj būta ir rusikių. Žydaitės tikybos mokytojo rabino mokykloj neturėjo. Rusų kalbą dėstė rusė Anna Vasiljevna, kurios pavardės taip ir neįsidėjau, kadangi nebuvo kaip ir visai minima. Buvo tai nebejauna, nors ir jaunai atrodanti senmergė ar našlė (gyvnašlė?), tokia nedidukė blondinė, blyškiu, gana malonių bruožų, aštria nosike veideliu, rimta povyza, mažakalbė, bet mandagi ir draugiška. Dr. Karvelienė-Kalvaitytė savo Vingiuose teigia ją buvus griežtą ir reiklią, tačiau nepriekabią ir teisingą.

Vokiečių kalbos, aritmetikos, mankštos ir paišybos mokytoja buvo panelė Eugenija Aleksandrovna Labuc (c minkštas). Ji laikė save lenke ir lietuviškai nemokėjo. Greičiausia, buvo kilus iš aplenkėjusių lietuvių, ir tikroji jos pavardė būtų turėjus būt Labutis-Labutytė. Mudviejų santykiai buvo gana geri, nors pla-

čiau išsikalbėt neteko — vien tik mokytojų kambary. Ji atrodė nepaika, gerokai išsilavinus, nepataikūnė, tiesos nelaikanti užu baltų dantukų ir turinti drąsos ją stačiai į akis tau iškirst. Dr. Karvelienės nuomone, ji buvus gabi pedagogė ir gera mokytoja. Kaip gyvą dar regiu ją akyse: gana aukšto ūgio, tiesi, labai šviesi blondinė, pailgu, gana maloniu, tikrai lietuvišku veidu, vandeningai žydriom akim, neelegantė ir nepliuškė, oria povyza. Vėliau ištekėjo už kurio ten telšiškio dvarininkėlio. Jai savo laiku pavedžiau priruošt „Saulės" kursam savo giminaitę Juozapatą Jurkaitę, kuri vėliau liko kazimieriete Pažaisly, vardu Marija Teresija.

Antra jauna mokytoja, saviškė, ne maskoliškojo pasaulio, buvo panelė Vanda Ivanovna Chrząstowska, žinomojo smuikininko Chrząstowskio sesuo. Iš pradžių ji dėstė gamtos mokslą, istoriją, geografiją ir prancūzų kalbą, bet netrukus rusų mokyklų vyresnybė ją paleido nuo istorijos bei geografijos mokymo, kadangi ji nerusė, tad galinti kartais dėstyti tuos dalykus nepalankiai rusų reikalams. Per ketverius metus, kai buvau Telšiuos, laikiau ją lenkike, nes neteko girdėt ją kalbant lietuviškai. Tik daug vėliau išgirdau ją ištekėjus už daktaro, paskiau profesoriaus Gudavičiaus, ir esant uolią lietuvaitę bei kultūrinę-visuomeninę darbininkę. Dr. Karvelienė liudija ją buvus Telšiuos gabią pedagogę bei gerą mokytoją. Ir aš Telšiuos pastebėjau ją esant

šviesiaprotę, gerai išsilavinusią, gyvą, sąmojingą, lakiai kalbančią inteligentę. Ir pats nežinau, dėl ko atėjo man į galvą pavartot muzikinį terminą jai apibūdint: Allegretto giocoso (o panelei Labutytei — Andantino cantabile). Ta Vanda Chrząstowska buvo tai apytrumputė apydrūtutė asmenybėlė (vėliau padrūtėjo ir kiek labiau), apskritučiu apyrožiniu veideliu su apsčiu kuokštu apytamsių plaukų viršuj, nediduke platuke nosele viršuj dailios burniukės su šelmiu šešėliu ūsinių plaukučių, su duobikėm skruostuos. O akys (ne akutės) kiek primerktos... kurios spalvos? Atleiskit! ta smulkmena mano atminty išnyko laiko tolumoj. O gal ir visai nebuvo įsirašius mano vaizduotėj, kadangi aš net dabar, o anuomet ypač, nedrįstu spoksot į akis tiem, su kuo kalbuos: kažkur ten smegenų gilumoj kažkam nejauku.

Lieka paminėt dar vienas tos kuklios padorios mokyklos mokytojas, lietuvių kalbos lektorius, veterinarijos gydytojas Veitas. Nors pavardė ir vokiška, bet jau anuomet buvo jis tvirtas lietuvis patriotas ir nebenaujas tautos veikėjas. Man vaizduotėj yra įsmigęs ryškus bei gyvas jo vaizdas: nedidelis, bet neliesas vidurinio amžiaus vyrukas, blondinas, blyškiu, pailgu veiduku, pailgintu dar gana smailios šviesiai rudos barzdikės; judrus, visuomet linksmas (bent mums matant), net juokdarys, dargi linkęs į klouniškumą (gal bandydamas apkaukėti žemesnumo kompleksą?); o tos jo akys! tokios šviesios, jog net beveik baltos

(bent man atminty jo akių baltymai taip ir blykčioja). Jo pamokas nedaug mokinių telankė, svarbiausia dėl to, kad čia lietuvių kalba, kaip ir lenkų, buvo neprivaloma, o mokytojas neįstengė mokinių pritraukti savo dėstymu, nors ir stengės: iš mokinių maža tereikalavo, mokė lyg pokštaudamas (taip liudija dr. Karvelienė-Kalvaitytė). Mane labai nustebino, kaip jis savo mokines mokė lietuviškus balsius tarti, ypač nosinius: ą ir ę — kaip lenkai taria, ryškiai ir skambiai pro nosį; o į — kaip in, bet irgi ryškiai skambiai pro nosį. Aš tiesiog nusigandau: juk tai buvo žalingas vargšių mokinių klaidinimas. Gal būtų reikėję man atkreipt mokyklos vadovybės dėmesį į tą negerovę. Bet man buvo gaila vargšo Veito; o pagaliau — nedidelė bėda bus ir mokinėm: juk jos veikiai iš šalies sužinos, kaip tie balsiai žmoniškai tariami. Nesakiau nieko ir pačiam mokytojui, nes numaniau, ką atsakys: Aš nesikišu į Tamstos dėstomąjį dalyką, Tamsta nesikišk į mano: žinau, ką darąs! Tom pusiau aplenkėjusiom mergaitėm turiu parodyt, jog lietuvių kalba gražiai skamba. O pagaliau senovėj juk taip ir skambėjo anie Tamstos atakuojamieji mano balsiai!

O APIE MOKINES AR NIEKO?

Oi, ne! Papasakosiu, kiek beatsimindamas. Pirmiausia apie vieną, kuri nebuvo mano mokine, tik mokės šioj mokykloj, kaip tik prieš

man čion atvykstant, ir buvo šios mokyklos pažiba. Tai panelė Kalvaitytė, būsimoji ponia Karvelienė ir įžymioji mūsų daktarė-rengenologė. Man atvykus į Telšius 1909 metų rudenį, ji buvo jau palikus p. Narutavičienės progimnaziją ir išvykus į Vilnių toliau mokytis pagreitintu tempu, o Narutavičienės progimnazijoj palikus pasakišką atsiminimą, kaip išimtinai gabios ir rimtos mergaitės. Tai man pasakojo pati direktorė. O aš tą fenomeną jau ir pats pažinojau, nes buvau ją susitikęs 1908 metų biržely Endriejave, jos brolio kun. Jono Kalvaičio primicijose. Anuomet ji jau buvo suaugus panelė, einanti 22 metus. Vidutinio ūgio blondinė, tiesi, atkragi, apskrita didoka galva su kūgiu vešlių plaukų, šviesiai žydriom akim, drąsiai, atakuojamai žvelgiančiom, tartum sakančiom: o aš vis tiek padarysiu, ką noriu. Iš viso grakštus stotas, dailus-malonus veidas, šauni mergaitė. Buvau jau iš brolio girdėjęs (o gal ir iš platesnio pažinių ratelio), jog ta energinga, gabi pasiryžėlė trokštanti mokslo ir jau labai greitai ir lengvai žengusi didelį žingsnį priekin: pramokusi rusiškai bei lenkiškai, praėjusi, kaip per vandenį, pradžios mokyklos kursą ir dabar besitaisanti stot į gimnaziją. Susidomėjęs ją prakalbinau: ką dabar mananti daryt? O ji, kažkaip iššaukiamai, kirste atkirto: Eisiu į universitetą!.. Pažiūrėjau į ją nustebęs ir atlaidžiai nusišypsojau: tokia... nebejauna mergytė vaizduojas įstengsianti pereit visą gimnazijos kursą ir dar baigt

universitetą?!. Kokia naivi!.. Betgi nebandžiau pilt šalto vandens ant tos karštos dailios galvelės ir, nebesileisdamas į tolesnes šnekas, atsisveikinau, nežinodamas, ar beteks pasimatyt.

Ir štai dabar iš rimtos, mokytos ponios Narutavičienės girdžiu, kad anoji kaimo mergytė Kalvaitytė per gimnazijos mokslą brendanti, kaip per vandenį, ir, norėdama tempą dar pagreitint, ką tik išsiskubinus į mūsų sostinę Vilnių, kad ten susirastų kokių kursų, kur būtų galima, nelyginant stypynėm, žengt iš karto per keletą klasių. O kiek vėliau iš tų pačių mūsų vietinių šaltinių sužinojau, jog ta smarkioji žemaitukė ten kažkur taip ir daranti. Ar padarė ir ką padarė, sužinosim savo vietoj. O dabar prie kitų p. Narutavičienės mergužėlių.

Jų būta nemaža — pilnos visos klasės. Visų tų padarėlių neįmanoma prisimint, ypač kad teturėjau reikalo vien su katalikėm.

Pirma vyriausiosios — ketvirtoji klasė. Visos subrendę mergužės, tarp 16 ir 19 metų. Bene geriausioji visos klasės mokinė — Onutė Kerpauskaitė. Kilusi iš gausingos alsėdiškių Kerpauskų genties, kurių kiti įžymesnieji buvo prelatas Juozas Kerpauskas ir daktaras Ignas. Dar du jaunesni Kerpauskiukai mokės Palangos progimnazijoj anais antikiniais laikais, kurių jauniausiasis buvo net stojęs Kauno (Žemaičių) kunigų seminarijon, bet pabūgo tų skaistyklos kančių ir išpūtė kažkur. O

šioji Onytė Narutavičienės progimnazijoj 1909-10 metais buvo tai stamboka, stipri, darniai sutapyta mergaitė, gyva, judri, nuo saulės įdegintu, vėjų nupūstu dailiu veidu proporcingoj galvoj, smailiom, žvitriom akim (ne akutėm!), šviesiai-šiltai šypsančiom lūpom (ne lūpelėm!). Mėgdavo ji fizines mankštas ir sportuodavo vyriškai bei žvaliai. Mokytojų buvo mėgiama, o Narutavičienės garbinama už tikrai gerą pažangą moksle.

Antra tos pat klasės šauni pana buvo Aliutė (Elena) Jacevičiūtė, būsimoji Berlyno universiteto medicinos daktarė, Lietuvoj rentgenologė ir visuomenės veikėja. Anuomet buvo tai putli, rožinė blondinė puriais plaukais, trumpu, plačiu veidu, šviesiai žydriom, kiek primerktom akutėm, didoka, bet forminga burna, mėgstančia draugiškai maloniai šyptelt. Man tuomet atrodė švelni, rami, rimta mergaitė, vidutiniškai gabi, gyvenime nei moksle perversmų nekelsianti, bet rimtą darbą atlikt įstengsianti (kas ir įvyko, nežiūrint atkaklios džiovos, kur ją ilgokai kankino). Pasiliko Lietuvoj ir šiais 1964 metais bene dar gyva.

Trečia jų tarpe minėtina mokinė — Ruškytė Iza (Izabėlė), kunigo kapeliono Ruškio Petro sesuo, žemaitukė, kaip ir anos. Nebuvo ji aukšto gabumo mergina ir neatrodė norinti išeit visus aukštuosius mokslus, bet, nepaprasto pasiryžėlio brolio spiriama, persirito per visus mokslo kalnus ir nutūpė Žemaičių Rietave

gydytoja, kur išbuvo lig bolševikams pirmąkart užplūstant. Kur ją vėliau likimo bangos nunešė, nežinau. Ar ji buvo gera gydytoja? Nėra tekę nieko girdėt. Manau, buvo sąžininga, rūpestinga ir jautri. Ar lygiai mokyta ir įžvalgi?.. Kur ji dabar, ta stamboka, juodaplaukė, tamsiaveidė žemaitukė, bruožais tikra brolio kunigo kopija, truputį trumparegė, akiniuota, šneki, draugiška, geraširdė?..

Kaip per rūką beregiu Beinoraitę: vien jos apskritą, padorų veidą, gerą šypseną, lyg sename išblukusiame dagerotipe. Taip pat Emcę (Emiliją) Nekrašaitę — kažką stamboką, sunkoką; stambiu skaptu išskaptuotą veidužį.

Berods, visos tos vestinos panos laikė save lietuvaitėm. Bet tikybos besiklausančių ketvirtokių tarpe buvo ir viena lenkiukė: mat, bajoraitė, nors iš šeimos, turtingos vaikučiais (bene dešimtetu), o ne kitais žemės turtais. Tai — Jankauskaitė. Šeimoj jų būta bene aštuonių ir bene dviejų berniukų. Ir visi dešimt — kaip vienas. Visi atsigimę į mamą. Kiek man teko jų matyt, visi ir visos — kaip gražiai iškepti pyragaičiai: blondinai, geltonplaukiai, rožiaskruosčiai, apskritais veidukais, melsvom akutėm, švelniom putliom lūputėm — bučiuok ir gana. O mamytė — tokia pat gražutė ir jaunutė, kaip vyriausioji sesuo... Ir dar toj pat klasėj buvo viena žemaitukė, bet, rodos, nemaža lenkiškos dvasios ragavusi, Andriejauskaitė, ir už Jankauskaites gražesnė, Plungės vaistininko, išmokslinto farmakologo duktė, tokia

aukštoka, liekna, grakšti pilkaplaukė blondinė, labai dailiu, apskritu veiduku ir puriais-puriais plaukais: rods, pakils vėjelis ir, susižavėjęs, nusineš ją į dausas, lyg kokią gėlę, kur rudenį nužydi ir pasipuošia nupūčiamom galvutėm.

Trumpai paminėsiu keletą mokinių iš kitų klasių. Gaižiauskaitė buvo pirmoji mokinė savo klasėj. Labiau linkus į platumą, nei į aukštumą. Apytamsiu, nešablonišku, ryškiais bruožais veidu (ne veideliu). Nebūtum ją pavadinęs gražia. Bet maloni mergaitė, rimta, guvi, mandagi. Na, ir gabi. Nežinau, kuo ji tolesniame gyvenime virto. Nei besutikau, nei nieko apie ją nebegirdėjau. Beje, krypo ji į lenkystę ir tikybos mokės lenkiškai. Tačiau galimas dalykas, kad vėliau gyvenime pakito.

Paminėsiu dar vieną pirmąją mokinę, tik kitoj klasėj: Garbaliauskaitę, tokią gana aukštą, liekną, tiesią nendrę mergaitę, šviesią-šviesią blondinę, mažu, apskritu veiduku, labai dailiais bruožais, kuklią, mandagią, malonią. Jinai irgi mokės tikybos lenkiškai. Kur ji atsidūrė gyvenimo audrose? Taip ir išnyko visam iš mano akiračių.

Dar turiu bent trumpai paminėt tris mokines, kurios prisidėjo prie mano įkurtos telšiškės ateitininkų kuopos. Pirmoji tegu eina smulkiausioji — Jacynaitė. Nedidukė, liekna, tiesi blondinėlė, dailiaveidė, rožiaskruostė, rami (bent klasėj) ir kukli mergaitė. Nei klasėj, nei kuopoj ji man nei vandens nemiešė, nei

verpetų nesuko. Bet ji verpetais įsisuko ir meilės nuodų įmiešė vienoj jaunoj bei jautrioj širdelėj, būtent, mano mylimo mokinio ir pirmojo mano kuopelės nario Edvarduko Turausko. Pirmoji (ir nepaskutinioji) jo meilė. Toliau eina dar dvi mergaitės, kurių pavardžių nebeprisimenu: tikros lietuvaitės, gana aukštos, pritinkamai stambios, ryškiais veidais, vešliais lino plaukais, šviežiais, baltais su rožiniais atspalviais skruostais, kukliai žiūrinčiom akim, nekaltai kalta šypsena. Jos taikiai priklausė mūsų kuopai ir tyliai joj dalyvavo. O vėliau... išnyko už mano horizontų.

TELŠIŲ GIMNAZIJA

Man atvykus į Telšius 1909 metais, Telšių berniukų gimnazija ką tik buvo įsikūrus ir teturėjo pirmąsias tris klases. Įkūrė ją pati aplinkinė visuomenė, kuriai vadovavo išrinktas komitetas. To komiteto garbės pirmininkas buvo Kretingos grafas Aleksandras Tyškevičius. Kiti nariai, kiek beatmenu, buvo vaistininkas Geldneris, daktaras Šimkevičius, Stasys Narutavičius (kur jis nebus!). O kaip apseisi be klebono Šimkevičiaus? Spėju, kad ir aplinkiniai dvarininkai buvo įtraukti, kaip štai: stambus dvarininkas Budrikas ir mažesnieji — Kaminskis ir Jankauskis. Visų veikliausias, kiek buvo girdėt, buvo Geldneris, o visų melžiamiausias — Tyškevičius: man teko girdėt, jog reikale ar bėdoj komitetas kreipią-

sis į grafą: ratavok! duok pinigų! Ir grafas imąs ir padengiąs deficitą. Taip vienais metais, kaip sakė Narutavičius, grafas prikišęs dešimtį tūkstančių aukso rublių. O net anuomet ta suma, nors svietas buvo pasituriįs, vis tiek atrodė didelė.

Vadinas, telšiškė vyrų gimnazija 1909 metų rudenį pradėjo apyvargingį, įvairų savo gyvenimą, iki pastoviai nutūpė po Nepriklausomosios sparnu. O savo pradžioj ji prisiglaudė viename dviejų aukštų, raudonų plytų, nedideliam name, neįžymioj gatvėj, į šiaurryčius nuo parapijinės bažnyčios. Antrajam aukšte įsikūrė ir gimnazijos direktorius Baškirovas.

Buvo tai tikras rusas, pečiūkas, neaukštas, juodplaukis, skustu veidu, stambiom lūpom, rudom akim, visuomet drėgnom nuo mylimosios vodkos. Žmogus buvo gabus, nemaža žinių į didelę savo galvą prisikimšęs, gana pažangus, kalbus. Koks jis buvo mokytojas-pedagogas ir administratorius? Gal šį tą pasakys tai, kad per mano ketverius metus ten neįvyko jokių net mažesnių skandalų mokinių būty nei mokykloj, nei užu jos sienų. O juk mokinių sudėtis buvo marga: ne vien žemaitukų bei aukštaitukų, o ir tariamųjų ar tikrų lenkučių, ir maskoliukų, ir, kas be to, žydelių. Atrodė, jog mokiniai jo prisibijojo, ir ne be pagrindo: jo disciplina buvo griežta ir rūsti, o ir jis pats neatrodė minkštas ar glotnus. Bet jo šūkaujančio ar beskėryčiojančio man neteko girdėt ar matyt. Tik su ta savo disciplina jis kiek perdė-

davo: ne vien pamokų metu mokiniai turėdavo sėdėt, lyg sužavėti, tyliai ir ramiai — neerzėt nei kuždėtis, juoba nekumščiuotis nei slaptai išdaigauti, o ir pertraukų tarpais laikytis fashionable bei comme il faut — kaip kad pritinka gerai išauklėtiem jaunuoliam. Kadangi mudu su juo gerai sutapom, tai bandžiau jį įtikint, jog geriau būtų pertraukose leist mokiniam atlyžt, net padoriai paišdykaut, kaip kad p. Narutavičienė savo mokinėm leidžia, o juk berniukai — tai ne mergaitės! Tačiau neįstengiau jo visai įtikint. Teorijoj gal kiek ir susvyravo. Bet ne praktikoj: per daug jau buvo persisunkęs senąja pedagogika ir kaip mokinys ir kaip mokytojas. O ir — kaip čia nusileisi jaunam kunigiokui, kur ir išsimokslinimu ir patyrimu už tave žemesnis!

O išsimokslinęs jis buvo visai apčiuopiamai. Ne be reikalo ruošės profesūrai Maskvos universitete. Pats man pasakojos: patekt į universiteto profesorius buvę labai sunku; baigus universitetą, reikdavę dar bent porą metų pasilikt prie universiteto rengtis daktaro laipsniui; o tas laipsnis būdavęs suteikiamas tik jau mažne išbaigtam mokslo vyrukui; daktarinė disertacija turėdavus būt beveik rimtas mokslo veikalas. Baškirovui taip besiruošiant į profesorius, įkritus į alkaną akį skani mergina, na, o iš akies į širdį ir tai giliai. Ką jaunuolis anuomet veiks, tokiai mielai bėdai atsitikus? Žinoma, ves ir jausis esąs rojuj. Ir badaus. Ir griaus savo daktarinę karjerą. Na, nie-

kis! Juk galima ir gimnazijos mokytoju gyvenimą pergyvent (ypač mylint, o net ir nebemylint). Tai kas, kad net tokiam užkampy, kaip Telšiai? Juk plačioj Rusijėlėj ir ne tokių užkampių esama! Tad vyras su stambia pačia ir keturiais vaikais (ir ne bet kokiais! bet dar patys pamatysim) atsikraustė į Telšius su visu savo lengvu turtu, kurio nepalengvino graži plaučių džiova...

Tas tatai Baškirovas neblogai valdė bei mokė žemaičių ir nežemaičių pusbernius, iki susirado kitą vietą Vilniuje prieš pirmąjį Pasaulinį karą. Taip mudviejų geros pažinios nutrūko. O buvome itin gražiai sutapę: jis buvo plačiai išsilavinęs ir daug skaitęs, ir aš bandžiau lavintis bei daug skaityt; jis mėgo ir gerai pažino rusų dailiąją literatūrą, ir aš ją mėgau gal ne mažiau už jį; jis stipriai vertino Dikensą — ir aš; jis žavėjos Dostojevskiu — per jį ir aš susipažinau su to milžino kūryba ir nebeišgelbimai joj įklimpau. Be vieno galo su direktorium kalbėdavom apie tą ir kitus rusų ir kitų literatūros korifėjus; nei pedagoginių, nei mokslinių, nei pasaulėžiūrinių klausimų nevengdavom. Tie pašnekesiai būdavo mūsų pramoga ne vien pono Baškirovo bute, o ir, dažniausia, gimnazijoj tarp pamokų. Įsiskonėję, pamiršdavom, jog jau seniai metas į pamoką, kas mokinius žavėte žavėdavo, bet mum sąžinės priekaištų pateikdavo, ir ryždavomės pasitaisyt; tik ar ilgam?

Tas Baškirovas buvo platesnių pažiūrų ir

tolerantas, niekuomet mūsų dėl religijos ar katalikybės neįžeidinėjo. Ar jis pats tikėjo ir ką būtent ir ar laikės savo tikybos nuostatų, man neteko perprasti. Apie katalikybę jis, matyt, manė neblogiausiai. Vieną kartą, įsikalbėjus apie inkviziciją, jis mane nustebino, pareiškęs, jog mūsų popiežių eilė turėjusi ir turinti daug daugiau didžių vyrų, nei kuri kita pasauliečių valdovų dinastija ar šiaip eilė. Ir vis tik šelmis Baškirovas išvertė į rusų kalbą žinomąjį JAV autoriaus Henry Charles Lea Viduramžių inkvizicijos istoriją, kuri buvo plačiai skaitoma pasauly ir versta į keletą kalbų. Baškirovo rusiškąjį vertimą pažino savo laiku ne vienas lietuvis inteligentas. Kaip tik man esant Telšiuos Baškirovas triūsės prie to didžiulio darbo. Ir gerą pinigą uždirbo. Betgi pinigo jam ir reikėjo: tokia didelė šeima.

Apie pačią ponią neką tepasakysiu: ji buvo stambi, nebejauna ir nebegraži moteris, šiaurinės vokietės tipo; tik vieną jos gražią ir praktišką ypatybę tepastebėjau — vaišinga, mikli virėja, skanius rusiškus pyragiukus prie sriubų padaranti; o tie pyragiukai būdavo įvairūs: su kopūstais viduj, su uogienėm ir kas ten besuvoks, su kuo dar!.. ir skanūs jie būdavo...

Baškirovo didesnieji vaikai mokės ne Telšiuos (bene Vilniuj). Aiškiai atsimenu pagrinduką, kadangi jis buvo dar mažytis ir laikės namie, o ir jo vardas labai jau turėjo įstrigt: mat, Kukša! Kai direktorių klausiau, iš kur jis ištraukė tokį vardą sūnui, jis mane painfor-

mavo, kad, mat, Šiaurės Rusijoj buvęs kadaise toks šventasis, vardu Kukša. Prašmatnių vardų esama! Tad daug vėliau nesistebėjau, kad mūsų operos dirigentu pasišovė vilnietis Bukša...

O tos Baškirovaitės? Vyriausioji tik tuo įsirašė man atminty, kad buvo gana daili blondinė mergiotė kokių 19 metų, linksma, judri, na, ir įsispitrėjus gimnazistiškai į mano draugą kunigą Vincą. Ir kam jis būtų nepatikęs?!

O antroji sesuo? Kira. Didelė, kaip ir mama. Nepanaši nei į motiną, nei į tėvą, ogi nei į praeivį šaunuolį, kaip kad rusai geba juokaut. Tamsios žeminės spalvos veidas, gana taisyklingais bruožais, bet vyriškai stambiais. Rimta, nemėgianti kikent, kur reikiant ir nereikiant, dažniau tylinti. Kai po trejeto metų Baškirovai persikėlė į Vilnių, o tėvas mirė, nusirūkęs ir nusiragavęs stikliukų, aš taip ir pamečiau galą nestipraus siūlo, kur mus buvo sumezgęs. Tik, visai netikėtai, pirmojo Pasaulinio karo metu rusų laikraščiuose pasirodė sensacinė žinia, kad viena rusė mergaitė, vardu Kira Baškirova, savanore įstojus į armija ir heroiškai kovojanti su vokiečiais. Bet taip ir nesužinojau, ar tai ta pati Kira, kurią pažinom Telšiuos.

O kiti mokytojai? Tuoj bus ir apie juos. Nebekalbėsiu apie otcą Michajilą Pavlovičą, pravoslavų batiušką. Neminėsiu plačiau ir antro tėvo Michajilo, būtent, savęs, nes ir taip per daug apie jį kalbu. Kibsiu pirmiausiai į lie-

tuvį mokytoją Juozą Avižonį, brolį kito, garsesnio, Avižonio Petro, daktaro (net MD), oftalmogo, VD universiteto profesoriaus. O mūsų Avižonis, mūsų Juozas, dabar drūtas, pečiūkas vyras, sveikos rudos spalvos veidu, rimtu, retai šypsančiu, bet šypsančiu maloniai, buvo mano senas pažįstamas dar iš Kauno seminarijos laikų, kur jis buvo tam kartui įstojęs, draug su Jonu Kaškevičium ir Juozu Pakniu, 1904 metų rudenį, bandydami taip išvengt Rusų-Japonų karo avantiūrų. Nūn Telšiuos Avižonis dėstė lietuvių kalbą ir senąsias kalbas (lotynų ir graikų) ar vieną kurią. Beturįs įdomią žmonelę, ukrainietę, besimokančią lietuviškai; beesanti egzotiškai graži: liekna, lanksti, rausvaveidė, didžiom akim, plonais, gražiais reguliariais bruožais, vešliais plaukais, sunkiom vainikais aplink galvą susuktom kasom. Su Juozu Telšiuos neteko suartėt, nes jau buvau įsitraukęs į kitas draugijėles. Žymiai vėliau, tarp abiejų didžiųjų karų, kiek suartėjom Kaune, kai jis gerai išvertė rusų Turgenievo simpatingąją apysaką „Vešnija vody“ (Pavasario sriautai) ir įteikė ją šv. Kazimiero draugijai išleist. Kur jis nūnai? Ar bolševikų dėdės ištarabanijo jį į kokį Kazachstaną pasitaisyt bei atgailot? Ar jis išliko gyvas?

Antras lietuviško kraujo mokytojas, bet jau sulenkėjęs, ponios Felicijos Bortkevičienės-Povickaitės, didelės valstiečių liaudininkų veikėjos, giminė, — Ludkiewicz, matematikas.

Toks aukštas, liesas, kampuotas, visad kiek sulinkęs, didelė galva, baltas veidas, stambiais bruožais, neką gražiais, bet geros šypsenos, mandagus-malonus asmuo. Dėstė matematiką. Ir man padėjo išspręsti vieną problemėlę, kurią seniai nešiojaus galvoj ir bandžiau išspręsti savo jėgom, bet neįstengiau. Tačiau tas Ludkiewicz buvo platesnių, nei matematikos, interesų vyras. Gyvai domėjos net gražiąja literatūra, žinoma, pirmiausiai lenkiškąja. Paliko man visam gyvenimui šviesų atsiminimą.

Verta keletu žodžių paminėt antrą jauną mokytoją Milčo, kilme bulgarą. Buvo tai nedidelis vyrukas, truputį primenąs mūsų Antaną Vaičiulaitį, tik žemesnis ir pečiuos platesnis. Blyškus, sveikos spalvos veidas, apyplatis. bet iš viso dailiais bruožais, su šauniais ne per ilgais ūsiukais. Išvaizda paprastai maloni. O ir giliau jis buvo geras kolega, bet man nepasidarė artimas.

Na, kaip gi nepaminėsi vienų vienos moteriškos mokytojos, dėsčiusios prancūzų kalbą, švarios, grakščios, elegantiškos, lyg tikra prancūzikė (o gal jos ir buvo tokia laimė?). Buvo ji gyva, judri, lanksti, nelyginant žebenkštė, nedideliu, apvaliu, apytamsiu veiduku. Kažkaip taip atsitiko, kad mudviem iš viso neteko nė žodeliu persimesti. Taip ir palikau nežinąs jos nei vardo, nei pavardės. Ji tik pasirodydavo iš kažkur, žvilgtelėdavo abejingai į spoksančius žioplius, šmūkštelėdavo, it zefy-

ras, apsisukdama, sijonėliu ir vėl kažkur išnykdavo.

Pradėjau direktorium, direktorium ir baigsiu: atsimenat, minėjau, jog Baškirovas persikraustė į Vilnių kažkur bene vėl direktorium, o į jo vietą gimnazijos administracija persigamino vėl kažkokį rusą (to anais laikais reikalavo rusų vyriausybė). Kadangi su tuo „bosu" tesidarbavau bene vienerius metus ir nesusidariau glaudesnių santykių, jis mano atminty pasiliko labai miglotas: vidutinis ūgis, toks pat drūtis, reti šviesūs plaukai, liesas pailgas veidas, nuvargęs, liūdnas; žodžiu sakant, jei Baškirovas atrodė kaip liūtas, tai naujasis direktorius — kaip pervargęs žydelio kuinas. Net jo vardas-pavardė man nuskendo užmaršty.

O GIMNAZISTAI?

Tai buvo margas bei gana įdomus būrelis. Šalia lenkučių bajorėlių lietuviukai kaimiečiai; šalia ruskiukų valdininkėlių prekybininkai žydeliai. Jie priklausė trim tikybom: katalikų, pravoslavų ir Mozės. Kadangi aš teturėjau reikalo vien su katalikiukais, tai teminėsiu vien juos, ir tai ne visus: turėsiu veikiai palikti Telšius ir skubintis kitur.

Kadangi gimnazija buvo privati, tai mokinių kandidatus košė ne per tankų sietą, dėl to turėjom ir negabių ir padykusių. Bet lietuvių garbei turiu paliudyt, jog lietuviukai mo-

kiniai ir mokės ir elgės visai padoriai. Kaip ir kitataučiukų tarpe, ir tarp lietuvių būta ir normaliai jaunų ir brandžių pusbernių, ypač kai prisistūmėm lig šeštos klasės. Paminėsiu tik pačius stambiuosius: Butkų Juozą, Bičiūną, Binkį, Narutavičių Joną. Pradėsiu nuo tų, apie kuriuos mažiausiai beprisimenu, net vardo nebeatmenu, o Enciklopedijoj apie juos — nė silpniausio kvapo.

Pirmasis — Bičiūnas. Nepamanykit, jog tai Lietuvoj plačiai žinomasis Vytautas Pranas Bezumavičius-Bičiūnas, tas beletristas ir publicistas, tas politikas ir tapytojas, tas teatralas ir dramaturgas, tas mokytojas ir visuomenininkas. Ne! čia kitas Bičiūnas, kuris išnyko žmonijos didmarėse, it smulki žuvytė, kurios nebesužvejojo nė tankiaakis L. Enciklopedijos tinklas. Bet ir mano atminties tinkliukas neką iš to telšiškio Bičiūno belaiko. Vien: plonas ir lankstus, kaip žilvitis, švariai ir gana dailiai apsitaisęs, glotniai ir skoningai susišukavęs, dailiu švankiu veiduku, ir tiek iš išvaizdos. O daugiau? Vien tiek, kad vyrukas nešvystelėjo man ypatingu gabumu nei nustebino bukumu, nei užgavo įžūlumu ar išdykumu. Taip ir pasiliko mano vaizduotėj tartum koks dailus šešėlis. Tur būt, buvo „pirmeivis“ ar priklausė prie „aušrininkų“, kad jo net nekviečiau į savo ateitininkų kuopą.

Antrasis, truputį kūningesnis, šešėlis, nes ryškiau įsirėžęs mano atminty, buvo fiziškai visai apčiuopiamas, net plačiai išskėstam glė-

biui, NN Binkis (NN reiškia, kad jo vardą pamiršau). Jei jis būtų buvęs mūsų poetas Kazys Binkis, būčiau vardo nepamiršęs. Bet pasirodė, jog šis telšiškis Binkis buvo ne anas Kazys. Tik anuomet iš pradžių buvau bespėjąs: o gal? Mat, Kazį Binkį tepažinojau iš eilėraščių „Vaivorykštėj". O mūsiškis Binkis buvo trumpasdrūtas vyrukas, didgalvis, nekvailas, pozityvia povyza bei būdu, aiškus pirmeivis bei laisvamanis, tačiau sukalbamas bei perkalbamas: kai vieną kartą apsilankiau, kur jis pasirinkęs būstą, ir ėmiau jį prašyt, kad negriautų mano pedagoginio darbo — kad nepiktintų draugų-vaikų, laikytųs nustatytos bažnytinės-religinės linijos, todėl laikytųs pasninkų, o šventadieniais lankytų bažnyčią ir klausytų šv. mišių, nes juk mokyklos auklėjamajam darbe be galo svarbu yra, kad tarp auklėtojų bei auklėjamųjų būtų darni harmonija: šiaip kiltų tikras chaosas. Ir ką gi? Mūsų liberalas Binkis sutiko principe, o ir praktikoj ryžos atitinkamai elgtis. Kitą kartą, kai atėjo laikas mokiniam prieit išpažinties, ir aš klasėj nuoširdžiai prašiau mokinius nesibijot, nesivaržyt, vyriškai nugalėt pačius save ir su pasitikėjimu eit prie klausyklos pas kunigą, kaip pas tikrą tėvą, pilną meilės ir supratimo ir pasigailėjimo... ir, ką manote? mano „bedievukas" stačiai atšovė kaip tik pas mano klausyklą. Išvykau iš Telšių. Užėjo pasaulinis karas. Pasibaigė. Aš pastoviai nutūpiau Kaune. Ir štai vieną sykį einu Laisvės Alėja, ir prieina prie manęs kažkoks civi-

liokas, nedidukas, bet neliesas, padoriai atrodąs ir sako: Atsiprašau, kunige kapelione. Gal nebepažįstat manęs? Esu Binkis, buvęs jūsų mokinys Telšiuos... Anais laikais buvau laisvamanis. Dabar iš skaudžios gyvenimo patirties suvokiau, jog apie daug ką reikia kitaip manyt!..

Po trumpučio pasikalbėjimo išsiskyrėm. Ir daugiau nebeteko man gyvenime jo susitikt.

Dabar keletas žodžių apie Narutavičių Jonuką. Ūgis ir pečiai iš tėvo — berniukas aukštas ir pečiuos platus. Veidas iš motinos — trumpokas, burna platoka, akys primerktos ir dažnai mirkčiojančios; tik plaukai ir antakiai iš tėvo — šviesūs, kai motinos juodi. Jonuko ir būdas atrodo lyg motinos: rimtas, įsimąstęs-susikaupęs. Šypsena gera, kaip motinos, ir taip pat tartum nedrąsi. Mokinys darbuojas rimtai, dalykus supranta, nemaža žino — matyt, apsiskaitęs. Bolševikų revoliucijos pradžioj, man esant Smolenske, o jo motinai su savo mokykla nutūpus šalimajame Roslavly, Jonukas, jau Maskvos universiteto studentas, vieną kartą apsilankė pas mane (pirmą ir paskutinį savo gyvenime). Plačiai pasakojo man apie savo patyrimus su bolševikais. Jo tėvas buvo keistas padaras — socialdėmokratas ir dvarininkas! Sūnus, berods, buvo irgi socdemas, betgi turės paveldėt dvarą. Jis sakės man, jog mielai atiduos jį bežemiam, jei taip bus valstybės nutarta. Taip jis ir savo pasikalbėjimuos su bolševikais pareikšdavęs ir bandydavęs, kiek įmany-

damas, juos suprast ir sutikt su jais. Betgi ir stipriai kritikuodavęs, taip jog visur įsigydavęs karštų priešų. Anuomet dar nežinojom, jog už tokias jo „erezijas" bolševikai anksčiau ar vėliau būtų jį nudėję, jei būtų ilgiau pasilikęs Rusijoj. Bet laiku grįžo Lietuvon ir, dar kiek pagyvenęs, mirė. O simpatingas buvo vyrukas.

Nūn lieka man įžymiausiasis gimnazistas — Butkų Jūzė. Beje, turiu skaitytojam paaiškint, kodėl rašau Jūzė, o ne Juzė, kaip kad paprastai rašo apie jį rašantieji. Jis ir pats rašės Jūzė, dėl to kad buvo berniokas, o ne mergiotė: mat, žemaičiai Jūzėm vadina vyrus, o moteris vadina Juzėm. Tas tatai Jūzė kadais bus poetas ir Jėnos universiteto daktaras. O anuomet buvo puikus gimnazijos mokinys ir „pirmeivis"'. Betgi pateko į mūsų pirmąją telšiškę ateitininkų kuopą. Kaip matote, čia yra pati tikroji proga pakalbėt apie tą kuopą. Atitinkama antrašte ir pradedu naują skyriuką

PIRMOJI TELŠIŲ ATEITININKŲ KUOPA

Atvykęs 1909 m. rudeniop į Telšius, kaip visų vietinių mokyklų kapelionas, žinoma, nepamiršau pasiryžtojo svarbaus tikslo — kurt katalikų moksleivių organizaciją. Tai organizacijai medžiagą turėjau visai „žalią": nepilną berniukų, nepilną mergaičių gimnaziją ir keturklasę miesto mokyklą, vadinas, daugumą dar visai jaunų berniukų bei mergaičių, kokių mes pradžioje nebuvome numatę traukt į savo

užsibrėžtąjį veikimą. Bet netrukus pastebėjau, kad būtinai teks ką nors daryt, nes slaptoji kairiųjų pasaulėžiūrinė „aušrininkų“ organizacija jau ėmė įsigalėti ir mano Telšiuose ir, ceremonijų nedarydama, traukia į savo eiles netgi pirmaklasius-antraklasius, ir vis taikstydamasi laimėti gabesniuosius bei energingesniuosius. Negalėjau belaukti, kol paliks man vien pasturlakus. Tad pasiryžau neatidėliodamas veikti: nusižiūrėjau eilę gabesniųjų mokinių ir ėmiau juos (pradžioj pats, o vėliau ir per kitus) traukt į savo būrį. Tai buvo 1910 metais po vasaros atostogų. Pirmąjį labai lengvai prisijaukinau Eduardą Turauską, tuokart dar visai mažą berniuką, kurio „ministeriška kakta“ džiaugdavos rusai mokytojai, iš kurio visi mokytojai daug tikėjomės. Jis man vėliau daug padėjo, ten prie mūsų traukdamas šalia stovinčius, čia uoliai ir vykusiai darbuodamasis pačiam mūsų būrely.

Ką gi kitą įtraukti? Pasirinkimą turėjau nebedidelį. Ryžaus pradėti pešioti tinkamus stiebelius iš aušrininkų kūgio arba iš jiems pritariančiųjų. Aušrininkai jau buvo prisimasinę Jurgį Talmantą, Turausko klasės draugą, tik kiek vyresnio amžiaus. O Talmantas, šalia Turausko, buvo man labai brangus, kaip vienas iš gabiausiųjų mokinių, kokius tik esu turėjęs. Tad nuėjau pas jį ir lengvai prikalbinau eiti pas mus. Tai buvo mum didelis laimėjimas, nes Talmantas pasirodė beturįs aukso visus dešimtį nagų: ir paskaitėlei parašyti, ir eilė-

raščiui sukurti, ir scenos veikaliukui surežisuoti, ir pačiam vaidinti, ir paveiksliukui nupaišyti ar nutapyti, ir propagandai varyti, o, be to, dar ir gerai mokytis. Aš anuomet tiesiog nebūčiau galėjęs tiksliai spręsti, ką tas vaikinas gyvenime turėtų pasirinkti kaip specialybę. Iš pat pradžių uoliai dalyvavo mūsų kuopoj Marčius, rimtas, mielas mokinys. Kuo jis gyvenime tapo, nežinau.

Truputį vėliau įtraukėme į savo būrelį Klimą Ruginį, būsimąjį žinomą pedagogą ir universiteto profesorių; Joną Valatką, būsimąjį agronomą, žinomą žurnalistą ir visuomenės veikėją; toliau — Jurkų, Ant. Gedmintą ir Kniūkštą, būsimuosius kunigus. Ilgainiui susidarė gražus būrys, kurio atskirų asmenų čia nebeminėsiu. Žinoma, turėjome savo tarpe ir keletą mergaičių, sakysim, Jacynaitę ir dar dvi paaugles, rimtas, simpatingas mergaites, kurių pavardžių nebeprisimenu.

Reikia prisipažinti, kad ne vien mes prisimasindavome iš šalies narių: ir nuo mūsų šalin atmasindavo arba patys atkrisdavo. Sakysim, priklausė prie mūsiškių apsukrus ir malonus vyrukas Grigiškis (vardo nebeprisimenu); man persikėlus į Kauną, jis pasitraukė iš mūsų būrio ir bene suartėjo su kairiaisiais. Girdėjau paskui, kad nepriklausomos Lietuvos pradžioj jis buvęs bene Tauragės apskrities viršininku.

Skaitytojas tikrai stebėsis, sužinojęs, kad mūsų būrio nariu buvo vieną laiką netgi poe-

tas Butkų Jūzė! Buvo, mat, šitaip: tas Juozas Butkus buvo žemaitis, pusiau kuliškis, pusiau gargždiškis, tasgatės, mažne mano bendrapa-rapijietis, labai neturtingų kaimiečių vaikas, jau mažas parodęs nepaprastus gabumus, neįtikėtinai greitai baigęs rusų pradžios mokyklą ir norįs toliau mokytis. Jo sesuo 1904 m. vasarą atsivedė jį į Gargždus man parodyti, ar jis tinkąs į gimnaziją, ar ne. Aš ėmiau jį egzaminuoti ir nustebau: tokiu trumpu laiku tiek daug ir taip gerai praėjęs! Na, manau sau: tu, vaikel, būsi fenomenas! ir sakau jiedviem su seserim: Būtinai leiskit jį į mokslus! kamkam, o jam tai jau tikrai pasiseks.

Paskui jis kurį laiką išnyko man iš akiračio. Tik iš šalies nugirdau, kad jis rašinėjęs į rygiškį Jakavičiaus laikraštį „Rygos Naujienas" ir savo gimtajam kaime propaguojąs anuometinę „laisvamanybę". Vėliau jis ūmai atsirado Telšiuose ir įstojo į ketvirtąją ar penktąją klasę. Buvo jau paaugęs vaikinas. Vėliau sužinojau, kad gyvenąs labai skurdžiai.

Kadangi iš jo tikėjaus ateity nepaprasto vyro, pasiryžau jį įtraukti į savo moksleivių būrį, ką ir įvykdžiau be ypatingo vargo. Maniau sau: savo įtaka mes jį paveiksime, ir laisvamanybė jam palengva išgaruos. Tad jis pasidarė mūsų nariu ir dalyvavo mūsų darbe, nors uolumu ir nepasižymėjo.

Vieną pavasarį (bene 1912 m.), atostogom prasidėjus, buvo Kaune sušauktas katalikų moksleivių suvažiavimas, žinoma, slaptas, nes

iš rusų vyriausybės nė nebuvom prašę, kad leistų veikti, kadangi žinojome vis tiek neleisiant. Mes, telšiškiai, išrinkome savo patį garbingąjį tuomet narį — Juozą Butkų. Tas pakeliui užvažiavo Liepojoj pas savo dėdę kurpių ir, matyti, neatsargiai kažką prasitarė. O pas tą dėdę lankydavos, regis, bičiulis rusų žandaras. Kaip ten buvo, taip, o policija kažką suuostė ir pranešė Kauno policijai. Ši ėmė zuiti aplink katedrą ir teirautis (o susirinkimas turėjo įvykti pas kun. Paulių Dogelį, kuris gebėdavo tokius nemalonius rusams pokštus krėsti). Tačiau policija nieko nesusekė. Dalykas liko užtušuotas. Tik reikia stebėtis, kokia, na, neapdairi buvo anuomet carinė slaptoji ir neslaptoji policija. Pamėgink tu, žmogau, ką nors panašu daryti, stenėdamas po bolševikų vyža!

Anąkart galėjome turėti didelių nemalonumų; bet, dėkui Dievui, to laimingai išvengta.

O kaip su Butkų Jūze? — klaus skaitytojai. — Juk jis vėliau gyvenime smarkiai pakairėjo, o ir niekuo ypač dideliu nepasidarė, kaip kad aš tikėjaus.

Jūzė laikėsi mūsų būrio, kol aš persikėliau į Kauną: gal aš jam buvau anuomet šioks-toks autoritetas. Paskiau jis atkrito, gal pagal dėsnį, kad ir kažin kiek jaukintumei vilką, jis vis tiek vilkiškai staugia... O su jo gabumais išėjo va kokia istorija.

Sykį gimnazijoj pastebėjau, kad jau kelintą pamoką Butkaus nėra. Draugai sako: sun-

kiai serga, visiškai apleistas. Nuėjau aplankyti. Tikrai skurdo vaizdas: sukrypusioj paežerės lūšnelėj, apytamsiam mažučiam kambarėly, kur raivos paklydę tik vienas-kitas būtiniausias kerėpla baldas, nešvarioj lovoj sunkiai sergąs ligonis. Su juo begyvenąs jaunesnis už jį berniukas, kurs jį ligoj ir beprižiūrįs, jam ir valgyti verdąs. Toks tas virimas, toks tas valgis. Jokios dietos, jokio gydytojo, jokių vaistų. Kai berniukas išeina savo reikalais į miestą, ligoniui tenka pačiam savim pasirūpint, net atsikelt, net laukan eit.

Reikia ką nors daryt, nes vaikinas šiaip mirs. Pasikalbėjau su Stasiu Narutavičium, kuris buvo gimnazijos komiteto narys; jis kreipės į miesto ligoninės vedėją daktarą Šimkevičių, ir ligonį padėjom į ligoninę. Pasirodė, Jūzė besergąs vienkart vidurių šiltine ir plaučių uždegimu, vadinas, mirtinai... Tačiau jaunas stiprus organizmas nugalėjo ligą. Tik liko pavojus, kad Butkus liks visišku idiotu.

Čia jo gelbėti pasišovė vėl tas pats socialdemokratas dvarininkas: iš ligoninės jis pasiėmė Jūzę į savo Brevikus palei Alsėdžius ir ryžos vargšą atkutinti. Laikė rekonvalescentą Brevikuose kelis mėnesius, penėjo it peniūkšlį, rūpinosi juo daug labiau, negu tėvas vaiku — kaip motina kūdikiu. Po kurio laiko aplankiau savo Jūzę tenai: besėdįs saulutėj palei šulinį ir bespoksąs abejingai kažkur į tolį. Kreipiuos, kažką klausdamas. Supranta, didele pastanga bando atsakyti — išeina vien kažkoks bejėgiš-

kas mikčiojimas bei ulbėjimas. Narutavičius bando gelbėti sunkią padėtį, imdamas juokauti. Jūzė į tai irgi reaguoja — pradeda kažin kaip nenatūraliai juoktis, lyg tartum pasileido stipriai užsuktas mechanizmas ir nebegali sustoti. Man pasidarė neištūrimai sunku. Laimė, Narutavičius suprato ir sako: „Na, eisiva! bičiulis pavargo, jam reik pasilsėti". Pasišalinova, lydimu to nejaukaus nesutūrimo kikenimo.

— Su juo vis taip, — sako šeimininkas, — tai ima kikenti ir nebegali sustoti; tai ima verkti ir nebegali liautis.

Galų gale, po ilgos rekonvalescencijos, Jūzė pasirodė gyvųjų tarpe. Bet pirmykščiai gabumai besą nusekę. Ir šneka liko užpuolanti.

Kaip gerb. Skaitytojai pastebėjote, mes, pirmieji ateitininkai, nesivadinome jokiu ypatingu vardu. Kaip „Ateitininkų" vardas atsirado, plačiau rašiau savo „Šiaurės Žvaigždėj".

Telkdami į būrelius pirmuosius „būsimuosius ateitininkus", nesilaikėm kokio bendro statuto, kokių bendrų tiksliai apibrėžtų dėsnių, o sekėm vien savo nuovoka, taikydamies prie gyvenimo reikalavimų bei galimumų. Viena visiem mum buvo aišku: būtinai reikia kuo greičiausiai prisiauginti gerų katalikų inteligentų. Buvo taip pat visiem mum aišku, kad reikia organizuoti tam tikrus moksleivių būrelius, nors tuo būdu teko skaldyti ištisinę moksleivių bendruomenę į atskiras dalis, kas kai kuriem pedagogam galėjo atrodyt nepageidaujama. Bet mum buvo aišku, kad būtinai

reikia, nes pats gyvenimas to reikalaute reikalavo: juk jau laisvamaniai bei socialistai buvo pirmieji pradėję moksleivius organizuoti, ir, jei ir mes to pat nedarysime, beveik visi moksleiviai pateks į jų eiles ir katalikybei bus žuvę. Mokė mus ir tūkstantmetinė Katalikų Bažnyčios praktika: Bažnyčia nesitenkina vien tuo, kad įtraukia žmones į bendrąją savo organizaciją, — iš tikinčiųjų masės išskiria elito būrius, sujungdama juos į atitinkamas sąjungas, brolijas, kongregacijas ir t.t., netgi jaunimą.

Kilo mum praktinis klausimas: ar traukt į savo organizaciją vien studentus ir aukštesniųjų klasių gimnazistus, ar ir žemesniuosius moksleivius. Kai kam galėjo irgi ne visai pedagogiška atrodyti, kad tariamai atitraukiami mažiukai nuo savo tiesioginio darbo. Bet ir čia pats gyvenimas išsprendė mum teoretinį uždavinį, pirštu prikišamai parodydamas, kad, jeigu lauksime, kol mažieji paaugs, tai tuo tarpu kairieji bus jau vertingiausiuosius įtraukę į savo eiles, o juk aukščiausiosios bei gražiausiosios pedagogikos uždavinys yra išsaugoti savo auklėtinių sielas religijai.

Suprantama, jog kartais per daug uolus organizacijoj darbavimasis gali pakenkti moksleivio pažangai oficialiame klasės „moksle", bet lygiai gerai žinojome, jog daug dažniau uolus organizacinis veikimas vien tik žymiai pakels moksleiviui „mokslo" našumą, o anos blogybės lengvai bus galima išvengti, tinkamai savo moksleiviams vadovaujant.

Savo praktikoj turėjau tokio pavojaus pavyzdį. Kaip jau minėjau, mano telšiškėj kuopoj labai uoliai darbavos Jurgis Talmantas. Užėjo pirmasis Pasaulinis karas. Iš idealizmo Jurgis pasiliko tėvynėje: reikia, girdi, darbuotis moksleivių tarpe. O tuo tarpu daugumas draugų nuvyko Rusijon, baigė ten gimnaziją, kiti net suskubo įstoti universitetan. Grįžęs iš Rusijos į Lietuvą, randu Jurgį dar gimnazijos nebaigusį. Imu jį stipriai į nagą: kuo greičiausiai baik gimnaziją — šiaip bus bloga! O jis ką? Kražių gimnazijos steigėjo kun. dr. Jurgio Galdiko masinamas, sutiko ten dėstyti lietuvių kalbą, nes anuomet trūko patentuotų mokytojų, o Talmantas jau ir anais laikais, palyginti, gerai mokėjo tą dalyką. Jurgis rašo man: ką aš patarsiąs. Atsakiau: jokiu būdu nesutik, nes gali visą savo ateitį sugriauti. Bet jis iš idealizmo vis tiek sutiko važiuot į Kražius. Po kiek laiko praneša: vedu. Aš jam: Na, dabar tu tai tikrai baigtas žmogus! Nieko geresnio gyvenime nebepasieksi! — Tas kietas verdiktas (mano su užpakaline mintim pasakytas) tą kietą žemaituką turėjo giliai įskaudint. Ar šiaip, ar taip, jis įrodė dar nesąs baigtas žmogus: persikėlė į Kauną, įsigijo brandos atestatą, baigė universitetą ir pasidarė vienu iš įžymiausiųjų mūsų lituanistų mokytojų bei literatūros vertėjų. O vis dėlto aš buvau iš jo tikėjęsis dar daugiau.

Ne visi šiuose atsiminimuose paminėtieji ateitininkai išliko Ateitininkijai lig šiol lygiai

artimi. Kitus gyvenimo aplinkybės labiau ar mažiau nuo tos organizacijos atitolino. Kai kuriuos jau paminėjau. Labiausiai gaila, kad nuo Ateitininkijos taip atitolo Vladas Jurgutis. Bet esu tikras, kad jo širdžiai jo kūdikis tebėra lygiai brangus, kaip ir anais laikais.

Beje, ir mane, kuriam teko arti sukaliotis aplink Ateitininkijos lopšį, gyvenimo aplinkybės kažin kaip nejučiom nuvedė nuo tos man brangios organizacijos truputį į šalį. Bet buvo momentas, kada ką tik nesusijungiau su pačiu verpeto centru ir neįsitraukiau į patį aukštąjį organizacijos veikimą. Tai buvo bene 1910 metų gale, kada kun. Dambrauskas-Jakštas parašė man į Telšius laišką, klausdamas, ar aš nesutikčiau persikelti į Kauną redaguoti sumanyto moksleivijai skiriamo laikraščio (rodos, ir „Ateities" vardą jau paminėjo). Tai buvo man visiška staigmena. Lig tol aš nebuvau tiek domėjęsis laikraščių redagavimo klausimais, kad būčiau galėjęs tuoj imtis ir reikiamai sėkmingai dirbti redaktoriaus darbą. Tad suspausta širdim atsisakiau. Ir gerai padariau, nes per tai prie to darbo pritapo daug vertesnis darbininkas Pranas Dovydaitis, kuris tuo būdu glaudžiai susijo su Ateitininkijos vadovybe ir virto, galima sakyti, antruoju jos tėvu.

KULTŪRINIS SNŪDURIAVIMAS

Man esant Telšiuos, gyventojų ten būta maždaug 9000. Tas pulkas buvo labai mišrus:

žydai, rusai, aplenkėję lietuviai ir sauja susipratusių lietuvių. Vadinas, nebuvo pakankamai didelio vieningo ištisinio būrio, kuris būtų galėjęs gyvai bei ryškiai kurt ir teikt kultūros vertybių. Sulenkėjusieji, bent jų masė, buvo žemo kultūrinio lygmens, nors ir turėjo keletą aukštesnės inteligencijos asmenų, kur būtų galėję būt vadais; bet jų tarpe nebuvo glaudesnės vienybės: dvarininkai gyveno sau, laisvųjų profesijų darbuotojai — sau, paprastieji miestelėnai — irgi sau; klebonas, nors ir karštas lenkininkas-patriotas, bet jau gerai sensteléjęs, nebandė aktyviai viešumoj veikt, organizuot, skleist propagandą savo lenkiškom svajom paverst kūnu ir pasitenkino savo alkaną lenkystę bei nuodingą antilietuvystę išliet bendraminčiam prie skanių pietų arba prie kortų staliuko su stipriais gėralais. Tad ir liko atskiriem lenkaujantiem tenkint savo kultūrinį badą namie knygom, laikraščiais, pašnekesiais savo artimųjų būreliuos (apie ką netrukus).

Rusų karininkų, valdininkų ir mokytojų buvo per maža, net ir šeimas priskaičius. Tad ir jie jokio kultūrinio veikimo, to vardo verto, nepuoselėjo, jei kultūros žygiais nevadinsi svečiavimos, girtavimo, kortavimo, na, ir flirtavimo, net ne visai nekalto.

Didžiausia vieninga (bent iš viršaus taip atrodė) grupė buvo žydai. Bet ir jie niekuo kultūros srity nesireiškė, bent viešumoj. Tačiau vienas, bent ortodoksam žydam kultūri-

nis elementas buvo itin gyvas Telšiuos. Tai jų garsioji rabinų akademija, kurią jie anuomet rašė „Ješibot“, o nūn bene vadina Ješiva. Tą plačiai pagarsėjusią žydų religinę aukštąją mokyklą įsteigė Telšiuos rabinas Šapiro. Vėliau tos akademijos šakos liko įkurtos Jungtinėse Amerikos Valstybėse (berods, New Yorke ir Bostone). Bene ir Anglijoj. Bet ir ta garsioji žydų dvas. mokslo šventykla glūdėjo, kaip pelė po šluota, nė čypt. Per ketverius metus Telšiuos net nesužinojau, ar yra ten toks padaras. Tik daug vėliau teko apie ją nugirst.

Labiausiai bruzdėjo mažiausioji grupė — susipratę jaunieji lietuviai. Bet ir jie tesitenkino lietuviškųjų laikraščių bei knygelių skaitymu ir jų platinimu; dar ir žodiniu lietuviško susipratimo žadinimu besnaudžiančiųjų tarpe. Buvo, berods, teatro mėgėjų grupė; buvo bažnytinis choras, kur giedotojus išmokydavo ir lietuviškų dainelių. Tačiau per ketverius mokslo metus, kuriuos išbuvau Telšiuos, jie neįstengė suruošt kokio vaidinimo ar koncertėlio. Bet to neįstengta ar nepasistengta padaryt net mokyklose; juoba jokia miesto piliečių grupė tuo nepasirūpino. Pagaliau mieste nebūta nė tinkamos patalpos tokiem niekeliam. Netgi nė vieno filmų vaidinimo man neteko laimės Telšiuose susilaukti. Tuo atžvilgiu ramu, bet ir liūdna būta anuomet Telšių Pliumpy.

Kas gi daryt, kad užpildytum laisvalaikio tuštumą? Negi imsi gurkšnot, kortuot ar kitokių žemės saldybių ragaut. Tad užsisakiau visą

eilę politinių, kultūrinių, religinių laikraščių — lietuviškų, lenkiškų, rusiškų, vokiškų, prancūziškų, o tokių pat ir tomis pat kalbomis knygų — ir ėmiau kaip žuvis po tas marių marias nardyt. Besą tikrai įdomu bei malonu, taip jog dienos ėmė atrodyt per trumpos.

O kas daryt, kad nejustum vaizduojamojo meno trūkumo?.. Laimė, kad anuomet visuos didesniuos miestuos, kaip štai, Vilnius, Kaunas, Liepoja, galėdavai, kiek vien tinkamas, prisipirkt puikių vienaspalvių ir daugiaspalvių atviručių — meno galerijų iš viso pasaulio reprodukcijų. Taip susidarydavai ištisą savo meninę paveikslų bei skulptūrų galeriją net šiame Telšių užkampy ir galėdavai ir pats, kuomet vien tinkamas, tais meno turtais grožėtis, ir savo bičiuliam dovanų siuntinėt, ir savo kūrybai įspūdžių gaut.

Bet kaip su muzika? Juk ją nuo mažens labai mėgdavau... Radau šiokią-tokią išeitį: Vincuko gramofonas, o mano fleita! Bičiulis įsigijo didelį, brangų gramofoną ir šiek-tiek plokštelių, daugiausia šokių: mat, su muzika neturėjo glaudesnių santykių. Nors ir pats neką tebuvau pasižinęs su muzikine literatūra, vis tiek ryžaus Vincui padėti, vienkart jam savo dėkingumą bei prisirišimą pareikšti. Tad palengva ėmiau sekti gramofoninę literatūrą ir taip pat palengva plokšteles pagal savo nuovoką supirkinėt ir broliui kunigui dovanot. O reikia atmint, jog anais laikais plokštelės buvo ne visos pigios, o aš ne vien pigias grobsčiau.

Taip tatai su kun. Semenavičium susidarėm gana gausingą muzikos (ne vien instrumentinės, o ir balsinės) rinkinį ir grožėdavomės ir gėrėdavomės.

Tačiau mašina yra vien mašina. O norėjos ir pačiam, kiek prieinama, muzikos kurti. Čia paėmė sau pritinkamą vietą mano vieniškė solistų fleita, kurią buvau įsigijęs per baronienės Roenne malonę. Ir vėl uoliai ėmiau supirkinėt sau iš Rusijos bei Vokietijos fleitai gaidas ir atsidėjęs pūsčiot tą mielą-grakštų instrumentą. Iš pradžių vien namie. Bet ar išsaugosi garsą kambary, nors ir uždarame? Greit mano tenykščiai bičiuliai nugirdo mane muzikuojant ir ėmė gundyt groti pas juos duetus ir trio. Ypač simpatingas inteligentiškas Konarskių namas.

Ponas Konarskis buvo garsiojo 1863 metų sukilėlių vado Konarskio giminė. O anuo metu kažkurios ten firmos komivojažierius. Aukštas, riebus, šviesus blondinas, blyškiu veidu ir šviesiom, gerom akim. Jis ir jo žmona, irgi blyški, liesu subtiliu veidu, ne tiek gražiu, kiek inteligentišku, maloniu, moteris, abu buvo patrauklūs, svetmyliai, vaišingi, o mėgo muziką, ypač žmona, kur buvo baigus Peterburgo konservatorijos fortepijono klasę. Pas juos buvo susidarius muzikinė trijulė: ponia — piano, Wojtkiewicz — smuikas ir Wiskowski — violončelė, abu bene kunigaikščio Oginskio (Plungė) orkestro stygininkai, gal būt, groję draug su mūsų K. Čiurlioniu. Man esant Tel-

šiuos, Wojtkiewicz kažkodėl nebesirodė. Mane ponai Konarskiai tuoj įtraukė į savo kultūrinį ratelį ir prikalbino aktyviai dalyvaut jų koncertėliuos. Sutikau, ir ėmėm su Wiskowskiu bei ponia Konarskiene. Skyrium repeticijų nedarėm, tad koncertai buvo vienkart ir repeticijos. Grojom paprastai lengvesnius dalykėlius, kad mum nesusidarytų didesnių kliūčių. Imdavom dalykėlius iš mano repertuaro fleitai su fortepijonu. Kur buvo ir violončelės partija, nebuvo ir galvosūkio; o kur nebuvo violončelei dalies, aš pats iš fertepijono partijos sudarydavau violončelei dalį. Ir drąsus tuo atveju buvau anądien! Nūn to nebedrįsčiau daryt.

Sunkesnių, koncertinių pjesių pas Konarskius nebandėm grot, nes neturėjom pritaikytų trijulei tokių gaidų. Užtat pas Narutavičius galėjau pabandyt atlikt duetų su fortepijonu iš fleitos repertuaro, net ir komplikuotesnių, koncertinių: mat, Wiskowskis ten nesilankė, o Narutavičių vaikų muzikos mokytoja vokietikė buvo pakankamai stipri akompaniatorė. Tad bandėm. O Narutavičiai kantriai klausės. Kokio įspūdžio jie gavo? Nedrįsau nei mandagiu, nei nemandagiu būdu teirautis.

Teko fleitą papūst ir ruskeliam vienos mokytojos rusės bute. Akompanavo bene ta pat mokytoja pianinu. Kai pagrojom Nerudos Slavų lopšinę, vienas Miesto mokyklos mokytojas rusas pareiškė: o vis dėlto ta lopšinė daug gražesnė, kai ją groja smuikas! Storu pirštu tiesiai į akį! Lyg tartum vyras būtų žinojęs, jog

tas veikalėlis kaip tik smuikui ir parašytas. Tačiau tą pastabą pritaikiau ir savo išpildymui.

O kaip su svarbiausiąja grožybių šaka — poezija ir beletristika?

Kadangi Telšiuos mano artimesnieji pažįstami (Lukavičiai, pas kuriuos gyvenau, Narutavičiai, kurių mokykloj darbavaus, Konarskiai, pas kuriuos viešėdavau bei muzikuodavau) kalbėjo lenkiškai, o juk man tekdavo mokyklose dėstyt ir lenkiškai, o bažnyčioj sakyt pamokslus ir lenkiškai, ne vien lietuviškai, tai lenkų kalba bei literatūra pasidarė man reikalingiausioji, po lietuviškos, ir nedyvai, kad man teko plačiai skaityt lenkiškus laikraščius bei knygas.

O anais laikais lenkų literatūra klestėte klestėjo. Nors žmogus laikei keletą lenkiškų laikraščių bei pirkinėjai išeinančias naujas įdomias knygas, vis dėlto nebūtum įstengęs įsigyt visų, vertų susipažint. Tad mes Telšiuos su tais lenkiškai kalbančiais artimais nusistatėm keistis turimais spausdintais turtais, iš rankų į rankas, aplinkui. Prie to rato priklausė Narutavičiai, Konarskiai, Ludkevičius ir aš.

Tačiau ir savo paties intymiam knygynui nešykštėjau rublelio, nors ir auksinio (anuomet to gero turėjom beveik iki soties, žinoma, išskyrus titnagus-skaugius). Ir per tuos ketverius metus Telšiuos susidariau gana padorų pradinį knygynėlį, ne vien teologinės-filosofinės, o ir gražiosios bei mokslinės literatūros

įvairiomis kalbomis. Ypač tokias bibliotekėles įsigyt palengvindavo rusai: bent plačiai paskliusieji žurnalai ir dienraščiai (kaip „Niva“, „Priroda i Liudi“, „Birževyja Viedomosti“) už tą patį prenumeratos pinigą duodavo priedų, sakysim, kokį mėnesinį beletristikos ar poezijos ar mokslo žurnalą ir dar metinį kurio nors klasiko raštų rinkinį. Šiandien jum bus sunku patikėt, kad bene žurnalas „Priroda i Liudi“ vienais metais davė mum visus Dikenso veikalus, berods, 48 tomelių! Tiesa, tie priedai būdavo leidžiami kiek įmanoma mažiausiom išlaidom ir atrodydavo gana skurdžiai. Bet ar tai svarbiausia? Turi patį veikalą, ištisą, įdomų, vertingą, nors ne lentynom papuošalą. Įdomu, kad Europos Vakarai nepraktikuodavo tokio „verslo“; knygos jų būdavo leidžiamos ištaigingai, tad būdavo brangios ir dabar, po daugio metų, tebėr tokios. Tiesa, Jungtinės Amerikos Valstybės paskutiniaisiais laikais įvedė gražų ir abiem pusėm naudingą biznį — teikti papigintas knygas per įvairius vadinamuosius knygų klubus, o dar praktiškiau — visokius paperbackus ar poketbookus. Tad ir beturtis, o knygos mėgėjas, gali gana lengvai jų įsigyt. Žinoma, ir visokio šlamštelio (tas biznis ypač apsimoka). Daugeliu atžvilgių ir kiti kraštai pasekė Amerika. Kaip matom, Rusija gal pirmoji pabandė leist knygas, prieinamas ir beturčiui.

Tasgatės, atsidūręs Telšių Pliumpio užkampy ir neturėdamas poilsiui kito kokio pa-

doraus pasismaginimo, paskendau išmargintam, bet nesugadintam popieriuj. Iš pat pradžių užplūdo mane toks gausus tvanas, jog buvau besiryžtąs dabar jokių atskirų žuvų nebeminėt ir skubėt toliau savo gyvenimo keliu. Tačiau apsimąsčiau ir šį-tą paminėsiu.

PAMEŠKERIOKIM ANUOMETINĖJ SPAUDOS MARIOJ

Ilgokai svarsčiau ir... tiesiog nežinau, kaip susiorientuot tose platybėse. Betgi reikia! Tad nersiu užsimerkęs. Juk esu buvęs kadais Palangoj, kad ir mažas, o vis tiek gana sėkmingas žvejys.

Patogumo dėlei padalysiu tą neaprėpiamą chaosą į dvi dalis — literatūra svetimom kalbom ir literatūra savąja lietuviškąja. Pradėsiu nuo tolimiausiųjų ir eisiu viš artyn ir artyn prie savosios brangiosios, nors dar gana skurdžios. Iš kiekvienos literatūros pirma minėsiu (jei kaip nors pasižinau) laikraščius, o paskiau šiaipjau knygas. Tad, pagal tą planiuką — į platų žygį (kuris čia sutilps keliuos puslapiuos).

Erdvėj tolimiausioji nuo mūsų literatūra anuomet buvo Amerikos Jungtinių Valstybių. Čia nebekalbėsiu apie tuos autorius, kurie mus mažus žavėjo, būtent — apie Fenimorą Cooperį su jo nuotykių romanais arba apie Edgarą Poe su jo irgi fantastiniu nuotykių romanu, ar apysaka, „The narrative of Arthur Gordon

Pym"; nekalbėsiu plačiau nei apie Marką Twainą, kurio romantišku „Princu bei elgeta" taip žavėjomės ir kurio humoristiniai nuotykių pasakojimai tiek mum juoko iškuteno ir linksmų ašarėlių išspaudė. Taip pat praeisim pusiau tylom Harriett Beecher-Stowe verksmingąją Dėdės Tomo lūšnelę ir valandėlei tūptelsim prie Sinclair Uptono, švelniojo Amerikos socialisto, visuomenės negerovių badytojo, kur yra parašęs 70 knygų, išverstų į 30 kalbų. Žinoma, mes anais laikais tų visų veikalų neskaitėm (nesgi daugumas nebuvo dar ir parašyti). Pasklaidysim probėgom tik vieną jo lyg romaną, lyg reportažą, The Jungle, nes anais laikais tas kūrinys buvo, po Dėdės Tomo, laimingiausioji visuomeninėm pasėkom knyga Jungtinėse Valstybėse, o ir mūsų Lietuvoj sukėlusi graudžių verpetų, nes, mat, vaizduoja labai liūdną lietuvių darbininkų Čikagos skerdyklose likimą. Net romano vyriausiasis veikėjas yra lietuvis Jurgis Rudkus. Tad ko bereikia? Graudinomės, piktinomės, kumščias gniaužėme, bet daugiau nieko negalėjom padaryt. Užtat patys amerikiečiai šį-tą padarė: privertė pagerint darbo sąlygas ir pravesdino maisto priežiūros įstatymus. — Antrasis J. V. amerikiečių autorius, kuris anuomet pasidarė populiarus rusų literatūroj, ypač skaitančioj visuomenėj, tad ir mus lietuvius prisimasino, buvo tai Jack London. Tas jo sugebėjimas įdomiai pasakot! Tie jo kieti, šiurkštūs, veržlūs Arktikos ar jūrių pionierių tipai! Ar tie stip-

rūs, patvarūs, ištikimi šiaurės šunes. Subtilesniais beletristais, tad ir poezija — maža tesidomėta, net Howellsu, Melvilliu, Dreiseriu, O. Henriu, ką bekalbėt apie Walt Whitmaną.

Pereinam prie antro angliškai rašančio milžino — Britų imperijos. Jau esu savo atsiminimuos minėjęs, jog man jaunystėj labai patiko (o ir labai daugeliui kitų) Byronas, W. Scottas, Dickensas. Dabar, telšiškiame mano gyvenimo tarpe, gaunant rusiškus bei lenkiškus angliškųjų autorių vertimus, prisidėjo nauji man jų veikalai, o ir kai kurie seniau skaitytieji, bet verti pagilint. Visų pirma, didysis Wiliamas, būtent, Shakespeare. Buvau jau pirmiau skaitęs didžiuosius jo kūrinius, rusiškai verstus. Telšiuose gavau eilę lenkiškų Shakespeare'ų, geriausių anuometinių poetų gražiai išverstų ir estetiškai nedidelėm knygelėm išleistų. Ėmiau skaityt ir dugnan nugrimzdau. Ir neišvengiama: tokios įdomios, vertingos gilybės, šviesios ir tamsios! O tų minčių, minčių svarumas, įvairumas, naujumas! Ir kaip originaliai, naujai ir šauniai išreikštos!.. Gaila, kad užėjo pirmasis Pasaulinis karas, ir nežinau, ar lenkai besuskubo tą puikų leidinį baigt. O ir mano įsigytieji egzemplioriai karo metu dingo. Ir tik po daugelio, daugelio metų čia, Amerikoj, įsigijau visų didžiojo dramaturgo veikalų Yale leidinį. Ir jaučiuos tikrai turtingas. O kas nepaprastai verta, tai kad tos grakščiosios knygutės (bene 40) yra Shakespeare kalba išleistos.

Iš beletristų, kurie anuomet buvo mum patrauklūs, čia paminėsiu ypač Oskarą Wilde, blizgančio talento rašytoją, estetą, plono sąmojo, aristokrato, bet nelaimingai baigusio savo gyvenimą svetur. Labai populiarus buvo Rudyard Kipling (ypač žavėjaus jo džunglių knygom). Ne mažiau paplitęs ir skaitomas buvo Herbert George Wells, garsus utopinių romanų kūrėjas, fantastinių mokslinių romanų pranokėjas, išverstas į daugelį kalbų. Kai dabar pagalvoju, jis būtų turėjęs būt nuobodus. O anuomet jį skaičiau smalsiai. Dar paminėsiu vieną beletristą, kurio veikalai pasklido po visą pasaulį ir susilaukė begalės sekėjų. Tai — Arthur Conan Doyle. Daug jis parašė ir kitų knygų (istorinių ir kitokių romanų, ir tikros istorijos, kaip štai, Boerų karas, Didysis pasaulio karas, jo priežastys ir vedimas). Bet visus kitus jo veikalus užtemdė populiarumu trys jo detektyviniai romanai: Sherlocko Holmeso nuotykiai, Sherlocko Holmeso atsiminimai ir Sherlocko Holmeso sugrįžimas. Poetų, kaip štai A. Tennysono, R. Browningo, A. Ch. Swinburno, J. Mansfieldo, W. B. Yeatso, pasiskaitydavom vertimų vien paskirai kur žurnaluos.

Nuo garbingos anglų literatūros pereikim prie nemažiau garbingos prancūzų. Vis dar populiarus tebebuvo senasis Victor Hugo, romantiškų romanų kūrėjas (Nelaimingieji, Besijuokiąs žmogus, Jūros darbininkai ir kt.). Šelmis tetušis Aleksandras Dumas vis dar buvo

labai plačiai jaunimo, o ir šiokio-tokio senimo skaitomas. Nuobodžioji (tik ne meilėj) George Sand vis dar nebuvo visai išstumta iš skaitytinųjų sąrašo. Gausingasis, o ir lygiai kūrybingasis Honore de Balzac, romantikas-realistas, jau pripažintas ir užantspauduotas klasikas, buvo jau užkopęs aukštą ir daugumo pripažintą pedestalą ir buvo platokai skaitomas, nors ir ne taip plačiai, kaip Al. Dumo-tėvo Trys Muškietininkai ar Grafas Montekristas. Tiek daug romanų Balzac sukūrė, jog net ir greitieji verst rusai (nes nemokėjo autoriam honoraro, kaip ir dabar dar daro) nežinau, begu visus išsiversdino; greičiausia, gal tik keletą, bent autoriui dar gyvam esant. Mano telšiškiais laikais rusų visuomenėj daugiausia kalbėta apie „Trisdešimt metų moterį", tur būt, daugiausia ir skaityta. O kadangi lietuvių inteligentija perdėm mokėjo rusiškai, tai ir skaitė, ką rusai, ypač kad savo vertimų dar neturėjom. Rusai turėjo išverstus ir geriausiuosius Balzaco romanus „Tėvą Goriot", „Eugeniją Grandet", „Cezarį Birotteau" ir kt. Tad ir lietuviai jais skonėjos.

Už Balzaką realistiškesnis buvo Gustave Flaubert, o ir talentą turėjo stiprų, tad jo romanai Ponia Bovary ir Salambo buvo grobstomi. Nemažo pasisekimo turėjo anuomet lietuviuose Gui de Maupassant'o lengvutės, grakštutės, o dažnai ir riebutės novelės. Ką bekalbėt apie Alphonse Daudet, kuris ne vien malonus skaityt, o dažniausiai ir dūšiai naudingas. Na,

galų gale Emile Zola!.. Vai, tas Zola... per realizmo brūzgyną sąmoningai (ir kaip dar sąmoningai!) nuėjęs purvinais šunkeliais į... gyvenimo subtikrovę. Užtat anuometinių pažangiųjų rimtai (ir kiek seksualiai) kaip tikiu į Dievą tėvą kalbamas, o apsišvietusių riebulių riebiai ragaujamas ir net pienburnių atsargiai apsižvalgius grobstomas bei slapta skaitomas... Kas tokiose aplinkybėse besidomės prancūzų poezija, kur buvo ir anuomet estetiška, elegantiška, išradinga. Nebent kas pasirūpins gaut originalą (jei moka prancūziškai) ar kokį vertimą to genialaus nusmukėlio Charles Baudelaire svaigiai kvepiantį (su gausia priemaiša kitaip vadinamųjų... kvapų) rinkinį „Blogio gėles"... Tas tatai rinkinys buvo mielai giriamas ir net gana plačiai skaitomas net nekaltų mergelių, kurios, jei užklupsi beskaitančias, žinoma, skaisčiai nuraus...

Ženkim nūn per Pirenėjų kalnus į Ispaniją. Iš Telšių žiūrint, anuomet rusam (ir mum) plačiausiai populiarus, kaip buvęs, taip ir tebebuvo tas nuostabusis kūrėjas Miguel de Cervantes Saavedra su savo amžinuoju šedevru El ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha. Kitais po jo ispanais neką tesidomėta, ir tenka šokt ilgą-ilgą šokį iš ano XVI amžiaus į XIX-jį, kad sutiktum naujų autorių, kur kuteno rusų ir mūsų smalsą. Nors toli atsilikę populiarumu nuo didžiojo Cervanteso, buvo vis tik žinomi bei skaitomi realistinio romano korifėjai Pedro Antonio de Alarcon ir Benito Pe-

rez Galdos. Bet labiausiai buvo skaitomas natūralistas Vicente Blasco Ibanez.

Antroji prancūzų lotyniškoji pusseserė — Italija. Labai garbinamas, kaip įprasta nuo seno, Dante Alighieri, bet maža skaitomas. Mažiau aukštinamas, bet plačiau skaitomas, nors droviai (bent pas mus), kadangi nepadorus, nors, ach, toks talentingas... ir įdomus (čia būdavo laikoma moraline pareiga truputį susigėst). Tai — Giovanni Boccaccio. Čia vėl būdavo peršokama per visus ten Petrarkas bei kitus tokius ir anokius, kaip Ariosto ir Tasso, ir per keletą amžių į devynioliktąjį ir mandagiai sustojama kiek prie Alessandro Manzoni su jo „I Promessi Sposi" ir net pasiskaitoma, kadangi juk pripažintas klasiku. Su pagarba apsilenkiama su poetais Giacomo Leopardi ir Giosue Carducci (anas juk visų pripažintas tikru poetu, o šis net Nobelio premiją laimėjęs!). Na, ir neramia širdim apsistojama pas vulkanu besiveržiantį, fejerverkais mirksintį aistrų estetą Gabriele d'Annunzio. Skonėtasi ne tiek jo lyrika ar dramos kūryba, kiek sensualiniais romanais.

Iš saulėtosios Italijos turim dabar nukeliaut į šiaurės kraštą — tylią Skandinaviją, kurios anuometinė literatūra darė žymios įtakos ne vien mūsų, o ir visos Europos, net ir kitų kontinentų kultūrai. Čia mum nemaža pasitarnavo mūsų (ne visai mūsų, o ir rusų) poetas Jurgis Baltrušaitis: jis tatai mum visiem

išvertė vertingiausiuosius skandinavų grožinius kūrinius į rusų kalbą.

O buvo verta. Švedų literatūroj, o ir plačiai pasauly, skleidė savo spindulius, tokius švelniai moteriškus, tokius pasakiškai slėpiningus Selma Lagerloef, Nobelio laureatė, kurios „Goesta Berlings saga" bei kiti mažesnieji kūriniai pasklido po visą pasaulį. Atrodo, ji bus skaitoma ilgai-ilgai, o apie ją bus kalbama vis mažiau. Žymiai už ją didesnis kūrybine galia, emocijom, idėjiniais turtais, reikšmingais charakteriais yra August Strindberg. Ir mano telšiškiais laikais, ir ilgai vėliau jo įtaka visoj Europoj buvo žymi. O ir dabar dar jo reikšmės aidai atsiliepia kartkartėm.

Švedijos kaimynė ir pusseserė Norvegija irgi grojo pirmą smuiką pasaulio literatūros orkestre. Kas anuomet nebuvo skaitęs ar bent nemaža girdėjęs apie Bjoernsterne Bjoernson ir Henrik Ibsen, realistinės prozos puikieji žiedai, nors ir romantizmo buvo pradžioj pagauti? Bjoersonas nūn yra kiek pamirštas. Bet Ibseno dramos vis dar pasauly vaidinamos. O kas nepripažįsta (kadangi šį tą skaitęs) to nuostabiojo Knuto Hamsuno, mylėjusio žmogų ir pažinusio jo sielą, kaip retai kas? Ir Telšių užkampy jau anuomet jo vardas garsėjo. Didžiosios norvegų moters kūrėjos Sigrid Undset anuomet Telšiuos dar nepažinojom, nes ką tik buvo pradėjus žydėt savo nuostabiais romantiškai-realistiškais žiedais: pirmas jos romanas, kur stipriai sudomino literatūrinę visuo-

menę, „Jenny“, pasirodė spaudoj tik 1912 metais. O puikiausiasis jos kūrinys, nuaidėjęs po visą pasaulį, „Kristin Lavransdatter“, išvydo dienos šviesą tik 1920-22. O Nobelio vainikas papuošė jai galvą 1928 m.

Dabar iš šaltų Šiaurės aukštybių nusileiskim į vokiškai kalbančią Europą.

Dar iš mokyklos suolo pažįstamieji ir dar neužmirštieji Goethe ir Schilleris, Haufas ir Heine anuomet buvo su pagarba minimi, bet retai beskaitomi. Vėlesniais poetais, kaip štai Detlev von Liliencron, Konrad Ferdinand Meyer, Richard Dehmel, Stefan George, Hugo von Hoffmannstal, Rainer Maria Rilke, ne labiau tesidomėta. O vokiškai rašantieji beletristai toli gražu nebuvo tiek populiarūs, kiek prancūziškieji, skandinaviškieji, rusiškieji ar lenkiškieji. Tačiau dviejų brolių Mannų, Tomo ir Heinricho, romanai ėmė jau pagaut ir mūsiškės inteligentijos dėmesį bei simpatiją. Heinrichas jau buvo ryškiai pasireiškęs savo „In einer Familie“, „Die Goettinnen“, „Die Jagd nach Liebe“, „Im Schlaraffenland“, „Professor Unrat“, „Die Armen“, o ypač „Die kleine Stadt“. O Heinricho jaunesnysis brolis Tomas, daug plačiau bei giliau pasauly turėsiąs pagarsėt ir Nobelio laurais apsivainikuot, anuomet jau buvo autoritetas kūrybiniuos pasaulio sluoksniuos, sužavėjęs visus savo puikiu klasikiniu romanu „Buddenbrooks“ ir eile tobulų novelių. Iš kitų daugelio vokiečių beletristų populiarus pas mus buvo ypač Herman Suder-

mann, kadangi jis eilėj savo veikalų vaizdavo Mažosios Lietuvos gamtą bei žmones, o ir pats buvo Mažosios Lietuvos sūnus, nes kilęs nuo Šilutės. Labiausiai lietuviški jo kūriniai — Litauische Geschichten. Dar paminėtini Theodor Fontane, šveicaras Gottfried Keller ir vokietis Paul Keller, austrė Marie von Ebner Eschenbach, ir du austrai — Peter Rosegger ir Arthur Schnitzler, ir dar du vokiečiai — Ricarda Huch ir Hermann Hesse (Nobelio laureatas).

Iš Vokietijos ar toli į milžiną Rusiją? — Vienas milžino žingsnis per Lietuvos galvą — ir jau esi Peterburge ar Maskvoj. O juk ir Lietuva anuomet buvo vien Rusijos dalis (nors ir piktai šiaušdamasi). Galima sakyt, visa jos inteligentija gerai mokėjo rusų kalbą. Ir ne vien tikroji inteligentija. Tad ir rusų literatūra buvo mum lyg ir savo, ir nesava, net kartais pakeiksnodavom. Bet netrukus vėl nusišypsodavom ir imdavom skaityt rusų korifėjus. Betgi ir puikūs jie buvo! O, rusai nevidonai mokėjo ir moka kurt!.. Kuo gi mes anuomet ne vien domėdavomės, o ir smaguriaute smaguriaudavom?

Nuostabu! net ir poezija, žinoma, klasikine, plačiai grožėdavomės, bent atmintinai prisimindami ir mielai pacituodami, nors ištisai skaityt jau širdis nebetraukdavo, kadangi buvo mokslo metu iki soties prisisotinus. Net reikiamai pasidomėdavom ir poklasikine poezija, kaip va, Nekrasovo, Apuchtino, net Nadsono.

Smalsokai paskaitydavom anuometinių naujųjų — Bunino, Briusovo, Bloko, Bielyjo. Tačiau dažniau ir noriau paskaitydavom prozininkus (o! jie sieloj dažnai esti ne mažiau poetiški, nei poetai, ir poetiška proza esti vertesnė už prozišką poeziją). Kaip grožėdavomės genialiojo Nikalojaus Gogolio tikrai gyvenimišku, giliai psichologišku, kutenamai humoristišku romanu-epopėja „Mertvyja duši", puikia istorine apysaka, nuostabiai poetiška, pagaunamai dramatiška „Taras Bulba", arba prozinės poezijos šedevriukais, pasakojimais „Večera na chutorie bliz Dikanki"; o ir jo nepalyginama komedija „Revizor". O ką bekalbėt apie dvi kalnų viršūnes — Fedorą Dostojevskį ir Levą Tolstojų, tuos du pasaulinės ir amžinos vertės kūrėjus? Nėra čia reikalo apie juos daugiau ką sakyt, nes juk visi juos labiau ar mažiau pažįstam. Vien paminėsiu klasiką estetą Ivaną Turgenevą, tyrą kaip krikštolą, nekaltą, kaip skaisčią mergaitę. Koks skirtumas tarp jo ir dabartinių purvinų natūralistų-seksualistų!.. Baigiant reikia dar bent paminėti anų laikų moderniųjų nors vieną-antrą: Leonidą Andrejevą, Ivaną Buniną (būsimąjį Nobelio premijos laimėtoją), Feodorą Sologubą (paminėtinas jo dostojevskiškas romanas „Melkij bies"), Andrėjų Bielyj su jo romanu „Peterburg". Beje, nors romanų nerašęs, bet savo simbolistine poezija susijęs su Bielyj'u, Bloku ir Briusovu (keturi B), čia paminėtinas poetas Konstantin Balmont, mum, lietuviam, ar-

timas, nes pamilęs Lietuvą, daug apie ją rašęs, išmokęs gana gerai lietuviškai ir vertęs rusiškai kai kuriuos lietuviškus poezijos kūrinėlius. Bet apie Balmontą turėsiu plačiau pakalbėt sekančiame savo atsiminimų tome.

O dabar prie paskutiniojo mūsų anuometinio kaimyno — prie lenkų. Iš jų klasikų poetų Lietuvoj buvo stipriai branginamas bei skaitomas didysis Adomas Mickevičius, lietuvis rašęs lenkiškai. Jo „Pan Tadeusz", „Dziady", poemos „Gražyna" bei „Konrad Wallenrod" ir puikioji lyrika dar platokai žavėjo lietuvių dvasią. Ir ne dyvai: dar daugumas inteligentų bei šiaipjau išprususių Lietuvos žmonių mokėjo pakankamai, net gerai, lenkiškai. Kiti poetai, kuriuos mėgom, — Slovackis, Krasinskis ir Norvidas. O populiarus buvo Syrokomla-Kondratavičius, nes Lietuvą mylėjo ir apie ją rašė. Iš jaunesniųjų poetų ypač vertinom Wyspianskį, Staffą, Tetmajerą ir Rydlą, o ir vieną moterį įžymią poetę Mariją Konopnicką. Grožinės prozos atstovai, mūsų mėgstami, buvo ypač Henrikas Sienkievičius, Nobelio laureatas, pasaulinio garso susilaukęs savo „Quo vadis" romanu. Antrasis lenkų prozos korifėjas, irgi Nobelio premija vainikuotas, buvo Vl. Stan. Reymont. Jo nuostabiu iš valstiečių gyvenimo romanu mūsų stebėtasi bei grožėtasi, kaip retai. Smalsiai skaityta St. Žeromskio veikalai, ypač jo „Dzieje grzechu". Iš senesniųjų didelį pasisekimą turėjo Aleksandras Glowacki (Bolesl. Prus), ypač dėl savo roma-

nų „Lalka“, „Emancypantki“, „Faraon“ ir kt. Daug jo kūrinių išversta lietuviškai. Kitas iš senųjų lenkų rašytojų Juozas Ignas Kraszewski, iš Gardino gubernijos kilęs, Vilniuje studijavęs, su Lietuva bei jos gyvenimu gerai apsipažinęs, apie Vilnių bei apskritai apie Lietuvą daug rašęs, buvo anuomet mum artimas ir mielas. Ypač buvo mum brangūs jo istorinis romanas „Kunigas“, iš jo poezijos — istorinės giesmės Biruta, Kejstut, Ryngala, Dziewięc pokolen Litwy (Devynios Lietuvos kartos). Tačiau už vis labiau branginom jo poetinę trilogiją „Anafiel“: trys veikalai — „Witolorauda“, „Mindows“, „Witoldowe boje“ (Vytauto kovos). Vytolio raudą vertė lietuviškai A. Vištalius, F. Kirša ir dalį — Žalčio motę — K. Praniauskaitė. „Vytauto kovas“ lietuviškai pateikė A. Valaitis. Taigi Kraszewskis mum pasidarė kaip ir savas lietuvis. — Iš lenkų moterų beletrisčių mėgom pasiskaityt Elizos Ožeškienės (Eliza Orzeszkowa) romanus „Nad Niemnem“ (Palei Nemuną), „Cham“ (Chamas), „Ad astra“ (Į žvaigždes) ir iš žydų gyvenimo „Mejr Ezofowicz“. Vėliau lietuviškai liko H. D. Žilevičiaus išversti „Mejeris Ezofovičius“, J. Sužiedėlio „Chamas“, J. Majausko „Prie Nemuno“. O St. Dabušis sudarė Ožeškienės raštų net rinktinę. Autorė nebuvo palanki mūsų tautiniam atgimimui. Bet ją skaitėme, kadangi rašė apie įdomius mum dalykus, o, be to, buvo stipriai talentinga rašytoja, viena iš įžymiausiųjų Lenkijos rašytojų realistų XIX amžiaus pabaigoj.

Ant galo pagalės, būtina paminėt truputį plačiau vieną lenkų rašytoją moterį, kuri buvo palanki lietuviam ir užjautė mūsų kovą dėl spaudos atgavimo. Tai Rodziewiczowna Marja, kurią vadindavom Rodzevičaite. Ji buvo gimus 1863 metais sulenkėjusioj Lietuvos daly šalia Gardino, kilus iš bajorėlių. Už 1863 m. sukilimą tėveliai liko ištremti į Sibirą. Tad kūdikį paėmė augint Karolina Skirmunt'ienė. Mergaitė buvo auklėjama Varšuvoj, o paskiau Jarlowieco vienuolyne istorinės Lietuvos daly — Polesie (Pamišky), Pinsko srity.

Jai sukakus 18 metų, mirė tėvas. Ką gi jaunuolė? Metus į šalį poniškas prašmatnybes, ji apsitaisė beveik vyriškai, nusikirpdino plaukus, apsiavė vyriškais batais ir draug su kumečiais ėmė dirbt ūkio darbus, bandydama atstatyt nualusį tėvelio dvarą. Ir jai pasisekė. Taip besidarbuodama, ji gerai pasižino su vargingu kaimo gyvenimu bei paprastais žemdirbiais, suprato darbštaus bei sumanaus ir doro kaimo žmogaus vertę ir savo gausinguose romanuos ėmė tokį tipą vaizduot ir garbint. Ypač būdingas yra tuo atžvilgiu jos visai kūrybai ankstyvasis jos romanas „Dewajtis" bei to kūrinio herojus Morkus Čertvanas, lietuvis bajoras, bet lenkų kultūros. „Dewajtį" lietuviškai išvertė Kazys Puida. „Szary proch" — „Pilkąsias dulkes" išvertė jau Vincas Kudirka. J. Montvilos išversta „Anima vilis" — „Menkavertė siela". „Straszny dziadunio" — „Baisųjį senelį" lietuviškai mum pateikė J. Dainauskas.

„Testamentą“ perrašė lietuviškai H. Talekas. Su „Skriauda“ lietuvius supažindino, taip išvertęs „Hrywdą“, Ch. T. „Našlaitės dalią“ mūsų visuomenei parodė Malaška. Yra ir daugiau išversta Rodzevičaitės rašinių. Bet ir tų ilgamilgam užteks, jei kas panors jų pasiskaityt. Tačiau anuomet mes, laikydamies dėsnio, jog net geras vertimas neprilygs originalui, skaitydavom jos veikalus lenkiškai.

Dvidešimt dvejais tik metais už mane vyresnė (1865), o jau 30 metų, kai numirė Konstancija Skirmantaitė Pinske (1934). Lietuviškos kilmės, o lenkiškos kultūros rašytoja istorikė. Nors lenkiškai rašė, bet daugiausia apie Lietuvos praeitį, lyg jauste jausdama turinti gyslose gal daugiausia lietuviško kraujo. Nuoširdžiai pritarė mūsų tautiniam atgimimui ne vien žodžiu, o ir raštu. Tad mum miela buvo, kai Nepriklausomosios Lietuvos Vytauto Didžiojo Universitetas ją pelnytai pagerbė, suteikdamas garbės daktarės titulą. Tuoj štai pamatysit, kaip arti prie širdies buvo jai mūsų Lietuva: 1886 metais išleista „Dzieje Litwy“ (Lietuvos istorija) ir išspausdinta JAV lietuviškai jau 1887, o prancūziškai 1901 m. Po mažne 10 metų — 1897 — autorė išspausdino kitą apie Lietuvą veikalą „Nad Niemnem i Baltykiem“ — Palei Nemuną ir Baltiją, kur liko išverstas lietuviškai 1921 m. Galop Skirmuntaitė parašė dar vieną mum brangų istorinį veikalą „Mindog krol litewski“ (Mindaugas Lietuvos karalius) 1909 metais, kurį jau se-

kančiais metais išvertęs lietuviškai, pasiskubino išleist kun. P. Žadeikis.

Taigi matom, jog ne visos lietuviškojo kamieno šakos, prabilę lenkiškai ar kitkaip, tuoj visai nulūžta ir, atsiskyrę, mum žūna.

LIETUVIŠKUOS VANDENYSE BENARDANT

Kad ir miela bei labai naudinga būdavo paplaukiot svetimuos vandenyse, vis dėlto širdis linkte linkdavo į savuosius.

Betgi siauri ir skurdūs jie anuomet buvo! Beje, buvo apsčiai berta ten perlų, auksu žvilgėjo gintarai. Tai mūsų liaudies dainos. Tačiau pasisemi jų saują, pasižiūrai, pasigėri švelniom jų spalvom saulės atospindy... iki kito karto. Kartą ir dar kartą imi vėl saujon tuos stebuklėlius. Prisigrožėjęs atidedi į šalį... jau ilgam. Atsidūsti: žmogaus dvasiai jų negana. Toli gražu. Bet juk yra ten dar Donelaitis? Yra. Ir ką gi? negi vienu juo žmogus gali pasitenkint?.. Tiesa, dar turim Valančių, Baranauską, Kudirką, Jakštą. Nejau tai ir visa?.. Ne. Rezerve yra dar Maironis! Taip, Maironis. Bet ir tiek. O dvasios troškimai begaliniai.

Tad nėra kitos išeities — vien pult į svetimus sodus ir raškytis svetimų aukso obuolių. Ir dar antra — imt ir pasitikimai, energingai, visu užmoju kurt savą vertybių pasaulį!

Kas gi iš vyresniųjų anuomet kūrė mūsų raštiją, gražiąją ir ne taip gražiąją (visai negražiosios nė minėt neminėsim)?

Kaip senas ąžuolas, dar judriai linksėjo ne viena kryptim patriarkas dr. Jonas Basanavičius. Bet pamirškim tam kartui aną ąžuolo palyginimą, nes reikia apibrėžt žmogaus pavidalą. Neaukštas apysunkis stotas, didelė galva ilgais žilais plaukais ir tokia pat didoka barzda; veidas taisyklingas, stambiais, ryškiais bruožais, akys plačios, nūn jau vandeningos — visa išvaizda tikrai patriarko. Nedyvai tad, kad visuomenei jis darydavo įspūdžio. Nors jam skaudžiai rūpi Lietuvos ateitis, betgi jis labiau įsiveizdėjęs į miglotą jos praeitį: kur lietuvių senovėj gyventa? Tačiau jis ir dabarties nepamiršta: uoliai darbuojas L. M. Akademijoj, rašinėja ir į laikraščius labai daug, bet vis pasirašydamas slapyvardžiais, taip jog nė žinote nežinojom, ar jis ką rašo ir ką, būtent, skelbia. Išleido „Lietuvių Tautą". Bet naujų veikalų taip ir nebeparašė.

Dr. Jonas Šliupas, tas liūto galva bei veidu lokomotyvas, taip ir vibruojąs vidiniu karščiu bei įtampa (rods, spiauk — sušnirpš, yla pradurk — ištrykš liepsna). Anais prieškario metais jis vis buvo tas pat: kaip fanatiškas Lietuvos patriotas, kaip laisvos minties Don Kichotas, jis narsiai kovės su tikrais ar įsivaizduotais priešais ideologinėj, politinėj ir visuomeninėj plotmėj. Pilni buvo įvairiausi laikraščiai jo nuoširdžių, bet kandžių, net pasikoliojamų, netgi įžeidžiamų straipsnių. Knygų, savųjų ir verstinių, daktaras Jonas per savo gyvenimą yra išleidęs visą šūsnį. Man rūpimuoju laiko

tarpu jis neką nauja teišleido. Beje, 1910-15 m. leido ir redagavo „Laisvąją Mintį“ (kiek ji laisva, anuomet labai abejojom). Vis dar pasiskaitydavom jo knygelę „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“, nors ir senstelėjusią, nes išspausdintą 1890 m. Skaitydavo žmonės ir „Lietuvystės praeitė, dabartis ir ateitis“, iš spaudos išėjusią 1897 m. Pora metų vėliau pasirodė „Lietuvių protėviai M. Azijoje“, o 1904-05 metais — dviejuose tomuose „Lietuvių tauta senovėj ir šiandien“. „Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoj“ ir „Mažoji, arba prusiškoji Lietuva“ resp. 1909 ir 1911 m. Tie romantiškai nudažyti patriotiniai istoriniai veikaliukai, žinoma, didesnės mokslinės vertės neturėjo. Bet liaudžiai ir to pakako. O inteligentai skaitėm juos, nes lietuviški, o rimtesniam reikalui pasiieškodavom svetimų rimtesnių.

Bet dr. Jonas Šliupas buvo ne vien patriotas-politikas ir visuomenininkas, o ir pasaulėžiūros ideologas. Kaip tik šiąja savo veikla jis kėlė audras Amerikos lietuvių šaukšte ir Lietuvos kibire. Kiekvieną šitokį jo veikalą žmonės smalsiai gaudydavo ir godžiai skaitydavo, kunigai pagriausdavo bei pažaibuodavo. O Šliupas dar garsiau pariaumodavo. Paminėsim tos rūšies jo veikalus: „Tikyba ar mokslas“ (1895), „Gyvenimas Jėzaus Kristaus“, „Tikri ir netikri šventieji“ (1907); jo išversta L. Buechnerio „Spėka ir medega“ (1902), D. Hurdo „Evoliucija paveiksluose“ (1911-15), J. Mosto „Dievas, dangus ir pragaras“ (1914).

Baubas kunigam bei tikinčiajai liaudžiai, pasirašydavęs Baisiuoju Barzdočium, Didžiulis daktaras, pabaubnojąs liūtas, nebuvo koks beširdis idėjinių priešų rijikas. Ne, jis gebėdavo pabūt ir draugiškas, net švelnus. Bet apie tai kitam tome. O čia vien pasakysiu apie jį savo nuomonę: tautos žadintojų bei kovotojų tarpe jis stovi pirmosiose eilėse; kultūrininkas jis buvo uolus, tik dažnai nekultūringas; turėjo smaigią bei nuodingą plunksną, tokį pat ir liežuvį, o kadangi turėjo ugnikalnio temperamentą, kuris labai dažnai nesuvaldomai pratrūkdavo, tai skaldomo bei griaunamo darbo jis daug atliko ir įsigijo daug daugiau priešų, nei šalininkų.

Tos pat kartos didžiulis kultūros korifėjus, visais atžvilgiais pozityvi asmenybė, didis tėvynės mylėtojas, jos budintojas, gynėjas, švietėjas bei auklėtojas prelatas Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, anuomet dar penkiasdešimtmetis, pilnas brandžių jėgų, prityrimo, energijos, buvo šv. Kazimiero Draugijos Kaune pirmininku ir jos leidžiamo kultūros žurnalo „Draugijos“ redaktorium. Mažo ūgio, kresnas, didžgalvis, trumparegis amžinai akiniuotas, dažnai per akinių viršų bežiūrįs į daiktą ar žmogų, nori geriau įsiveizdėt bei įsidėt. Rūsti išvaizda, o švelni širdis. Kadangi žmonės išvaizdą pirmiausia pastebi, o širdį tik žymiai vėliau pažįsta (jei iš viso pažįsta), tai apskritai prisibijodavo didžiojo Adomo ir jo vengdavo. O jie nežinojo, kad jis ilgis žmogaus

bei žmonių draugijos, tik per savo kuklumą ir drovumą nedrįsta pats pirmą žingsnį žengt — taip ir pasilieka vienišas. Užtat jis visą laiką yra priverstas pavest mokslui bei raštui. Tačiau anuomet mes iš jo nesusilaukėm to, ko trokšte troškom: kad jis parašytų didesnių veikalų iš tų sričių, kuriose jis buvo didesnis ar mažesnis žinovas, — Šv. Rašto mokslo, bendrosios teologijos, ypač apologetikos, filosofijos, matematikos, politikos, literatūros kritikos. Įklimpo jis į naudingą, bet smulkmenišką rašymą savo „Draugijos" žurnalui — apie išeinančias knygas, apie kai kuriuos mokslinius klausimus, apie lietuvių-lenkų ginčus. O kaip šv. Kazimiero draugijos šefas, turėjo vertinti atsiunčiamus spausdint veikalus, o spausdinant daryt korektūras. Žinoma, visa tai naudinga, net svarbu; bet ne to iš Jakšto-Dambrausko laukėm.

Dabar šalia Jakšto antrasis stambus mūsų kultūros stulpas, anuomet dar nenustelbęs visai Adomo Jakšto, bet vėliau tai sėkmingai atliksiąs, nors nė nesistengęs. Tai mūsų atgimimo poetas-pranašas Jonas Maculevičius-Mačiulis-Maironis. Ir iš jo anais laikais mes, žinoma, laukėm daug ir puikių puikiausių dainelių ir didingų poemų (nes poemos anuomet dar nebuvo laikomos persenusiu žanru). Bet mūsų Dainius su mūsų potroškiais nesiskaitė, o gal šie iš viso nepasiekdavo jo kilnių ausų. Šiaip ar taip, o Maironis pasiėmė iš ponios Kūrybos ilgo termino atostogas ir tik retais retkarčiais

paleisdavo į mūsų pasaulėlį kokią grakščią ar mažiau grakščią dievų dainą.

Juozas Tumas-Vaižgantas, kur ir lig tol nebuvo atsidėjęs, kiek reikiant, grožinei kūrybai, anuomet irgi ištikimai laikės senosios savo linijos — pirmiausia žadint liežuviu bei plunksna tautinį susipratimą ir daugiausia darbavos laikraščiuos, ypač „Vilty". Tad skaitėm jo straipsnius ir ne labai tesižavėjom. Nė nemanėm, kad jis pasidarys vienu iš stipriausiųjų mūsų beletristų.

Tarp 1909 ir 1914 m. daugiausia mum pasiskaitymo pateikė moteris Sofija Pšibiliauskienė-Ivanauskaitė, literatūros vardu Lazdynų Pelėda. Anuomet nežinojom, koks liūdnas jos gyvenimas. Tik jos raštuose matėm, jog ir jos herojų gyvenimas liūdnas. Labiausiai gal skaitydavom prieš pirmąjį karą jos storą romaną, ar apysaką, „Klaidą". Toliau — „Ir pražuvo kaip sapnas", „Stebuklingoji tošelė", „Motulė paviliojo", „Dzidė".

Ir antra moteris rašytoja buvo mūsų mielai skaitoma: tai Marija Pečkauskaitė, pseudonimu Šatrijos Ragana. Kas anuomet nebuvo skaitęs „Viktutės"? Ir „Vincas Stonis" buvo populiarus. Daug mažiau populiari buvo jos simbolinė drama „Pančiai".

Vis tai vyriausiosios arba pusiau vyriausiosios kartos kūrėjai-pradininkai. Bet jau ėmė po kits kito žengt į literatūros sceną ir jaunesnioji karta. Tik dar reikia paminėt vieną kitą iš truputį vyresniųjų. Buvo mielai skai-

toma Juozo Šnapščio-Margalio „Volungė“ — eilėraščių rinkinys, Sakmės, Motiejaus Gustaičio lyrika (idėjiniu bei meniniu atžvilgiu vertinga). Mažiau populiarus, kadangi ir mažiau vertingas, buvo poetas Mykolas Šeižys-Dagilėlis.

Betgi štai į mūsų raštijos akiratį karališkai įžengė mažutis, gražutis, kuklutis, o dvasia galingas Vincas Krėvė-Mickevičius, ir šviesiau žmogui pasidarė. Tartum Betliejaus žvaigždė vėl sušvito. Juk gimė didis Kūrėjas. Ir griebėm godžiai skaityt jo romantinius „Dainavos šalies senų žmonių padavimus“. Ir šiurpiai išgyvenom tą didingąjį epą-dramą „Šarūną“, kuriuo ir lig šiol negaliu atsigėrėt. O ir realistines jo apysakas ryte rijom, rasdami jas įvairiuose periodiniuose leidiniuose, kurias Krėvė vėliau sujungė vienan rinkinin „Šiaudinėj pastogėj“.

Nūn asmuo, kur padėjo Krėvei galutinai apsispręst už lietuvybę ir lietuviškąją kūrybą, — poetas Liudas Gira. Ne vien poetas, o ir publicistas ir literatūros kritikas. Tad tekdavo skaityt periodikoj jo straipsnius įvairiausiais klausimais, visad gyvus ir gabiai parašytus. O jo, slapyvardžiu Radzikausko, recenzijas bei kritikas, ypač dėmesingai sekdavom. Betgi mum artimiausias jis buvo kaip poetas, pradžioj toks paprastutis, nuoširdus, estetiškas, dažnai liaudiškas, lengvutis, kaip tai pasireiškė jo pirmuose rinkiniuose Dul dul dūdelė, Žalioji pievelė, Laukų dainos, Tėvynės keliais.

Bet ypač mum patiko jo redaguotoji „Vaivorykštė“ — literatūros žurnalas.

Kiek vėliau už Girą ėmė mūsų poezijos dirvoj reikštis Vincas Mykolaitis-Putinas, iš pradžių vien laikraščiuose; tačiau ir taip atkreipė plačių sluoksnių dėmesį savo eilėraščių muzikalumu bei grakštumu, o ir rimtu turiniu. Tuoj susidarė visiem įspūdis: tai stipraus poeto pirmieji žingsniai! Ir neapsivilta.

Maždaug tuo pat metu pradėjo rodytis savo daigeliais trys kiti nauji-jauni poetai, kur vėliau pasirodė besą tikrai nemaži kūrėjai, būtent: Faustas Kirša, Kazys Binkis ir Balys Sruoga. Pirmiausia ėmė jie spausdintis dienraščiuos ar žurnaluos, tarp kitko jau minėtoje „Vaivorykštėj“, ir tik žymiai vėliau išleisdino savo kūrinių rinkinius. Labai jais domėjomės, kadangi šviežia, jauna, nauja. Maironis net satyrą parašė: girdi, visi užkampiai užgiedojo! Na, ką gi! Ir nebenutilo. Ir jų balsas, net po jų gyvos galvos, skamba ir skambės.

LYRA, KNYGA IR... POLITIKA

Beskaitydamas senių ir jaunių poezijos žodelius, kaip gi jaunas ir pats nebandysi pačiulbėt?.. Tasgatės, ir ėmiau mėgint savo plunksną grožio jūroj. Pirmuosius žingsnelius žengiau mažne vienkart su savo amžininku Liudu Gira. Žinoma, pirma pasirodėm su atskirais eilėraštukais laikraščiuos. Aš tai daugiausia „Draugijoj“. Bet ir „Vilty“ ir „Vaivorykštėj“.

Bet ir atskirom knygelėm liko anuomet išspausdinti du mano eilėraščių rinkiniai: 1911 metais šv. Kazimiero Draugija Kaune išleido mano pirmuosius bandymus kukliam tomely, kurį A. Jakštas pakrikštijo „Margumyno“ vardu. 1913 metais Jonas Rinkevičius Vilniuj išspausdino antrąjį mano poetinių kūrinėlių rinkinį „Šviesius Krislus“, kuriuos visuomenė palankiai priėmė, A. Jakštui ir L. Girai-Radzikauskui jį gražiai parekomendavus. 1914 metais J. Rinkevičius iš „Vaivorykštės“ žurnalo atmušė mano trečiąją poemą „Upytę“. Antroji, „Genijus ir meilė“ vardu, liko irgi atmušta iš pirmojo, regis, „Ateities“ numerio 1911 m. Tais pat metais Amerikos J. Valstybėse laikraščio „Kataliko“ leidėjas Jonas Tananevičius išleido mano 1909 metais sukurtąją pirmąją poemą „Laimę“ liaudies pasakų motyvais. Tuoj po „Šviesiųjų krislų“ ėmiau kurt lyrinių kūrinėlių būsimam trečiajam savo poezijos rinkiniui.

Su Telšiais prasidėjo mano oficialinė tarnyba. Ėmiau pelnytis algą, nors nedidelę, bet užtenkančią mano kukliem reikalam. Tasgatės, atsirado vienas kitas grašis ir savai bibliotekėlei kurt. Ir ėmiau tai daryt gana aistringai. Savas knygynėlis — juk tai caca širdžiai!

Pirmiausioji pareiga buvo domėtis tais dalykais, kur lietė religiją bei kunigo pareigas: iš asketikos — Tomas Kempietis, Scupoli, šv. Ignotas, Rodriguez, šv. Pranciškus Salezietis, F. W. Faber ir kt.; kaip platus atskiras pasau-

lis — Šv. Raštas; dogminė teologija — Christian'o Pesch devyni tomai; moralinė teologija — mano insbrukiečio profesoriaus Hieronimo Noldin'o pagarsėjusioji Teologia Moralis, trijų didžiulių tomų ir dviejų smulkesnių priedų — apie skaistybę ir Bažnyčios baudžiamasis kodeksas (de poenis ecclesiasticis); Kanonų kodeksas anuomet dar nebuvo susistematizuotas bei išleistas; net apie bažnytines apeigas turėjau populiarųjį anuomet didžiulį van Stappen'o 6 tomų veikalą; iš apologetikos — pagarsėjusį anuomet savo pažangumu (dedikuotą Leonui XIII) vyskupo Duilhė de Saint Projet'o kūrinį Apologie scientifique de la foi chretienne; iš bažnytinės istorijos — kardinolo Hergenroether'io daugiatomį veikalą, išverstą į įvairias kalbas (kaip ir anoji Apologija); iš visuotinės istorijos — Holzwarth'o 10 tomų opus'ą; iš filosofijos (kurią visuomet labai mėgau) turėjau labai kultūringą, labai sklandų bei pažangų Joseph Donat'o kursą, atsiliepiantį į naująsias filosofijos teorijas bei mokslo veikalus (8 tomai). Apie tai, kaip studijuot, buvau įsigijęs (ir prarijęs) du įžymius veikalus: Peterburgo universiteto pagarsėjusio profesoriaus Leono Petražycki'o Universitet i nauka, išversto į įvairias kalbas, ir taip pat plačiai pasklidusį Innsbruko profesoriaus Leopoldo Fonck'o Das wissenschaftliche Arbeiten. Pirmasis veikalas lietuviškai skambėtų „Universitetas ir mokslas", o antrasis — „Mokslinis darbas". Žinoma, kai pasirodydavo koks įdomus rimtas

veikalas kuria nors kalba, stengdavaus jį įsigyt, kiek mano išgalės leisdavo.

Knygos — pastovus, bet sustingęs daiktas. Norint neatsilikt nuo mokslų pažangos, teko prenumeruot keletą rimtų žurnalų, ypač svetimom kalbom, kadangi savo teturėjom anuomet Lietuvoj, galima sakyt, vien Draugiją ir Vadovą. Tad laikiau iš prancūziškų Annales de la philosophie chretienne (kur, deja, 1913 metais pateko į Indeksą su savo pirmuoju šulu filosofu Lucien Laberthonniere). Daugiau — Stimmen aus Maria Laach (vėliau pasivadinusį Stimmen der Zeit), Hochland, Linzer Quartalschrift, Innsbrucko teologijos fakulteto periodinį leidinį, kurio pavadinimo nūn tiksliai nebeatsimenu. Lenkų laikiau krokuvinį Przegląd Pawszechny, o rusų Novaja Žizn (Naujas Gyvenimas, kairys, bet santūriai).

Kas be to! žinoma, plačiai domėjaus gražiąja literatūra ir įsigijau nemaža atitinkamų knygų (net išvengęs šlamšto). Kadangi šitą sritį jau išsamiai minėjau, tai čia bepaminėsiu vieną kitą laikraštį, kur literatūra turėjo nepaniekiamą vietą: prancūzų liuksusinis, estetiškas, gausiai bei meniškai iliustruotas L'Illustration, lenkų gana sėkmingai mėgdžiojąs tą paryžinį savaitinį Tygodnik Ilustrovany, rusų Niva ir mėnesiniai ar savaitiniai kitų laikraščių priedai.

Taip su mokslu bei gražiąja literatūra. O kaip su politiniais bei visuomeniniais dalykais? kaip su krašto bei pasaulio žinių žine-

lėm? stačiai sakant, kaip su dienraščiais ar su kitais ne per lėto tempo laikraščiais?

Kol pasimirė Vilniaus Žinios, pagarbiai skaičiau jas. Kai išdygo Viltis, pasidariau jos pajininku ir, suprantama, įnikau į ją. Iš vokiškųjų, rods, jau anuomet laikiau (ar ji mane laikė?) Koelnische Volkszeitung. Iš lenkiškųjų bene turėjau ir smalsiai, nors ne be švelnios grimasos, skaičiau Kurjer Litewski. Ogi kaip čia be rusų? Tad prenumeravau du dienraščius: vieną pažangų, konstitucinių demokratų organą Rieč (Kalba), žinomo plačiai rusų politiko bei istoriko Povilo Nikolajevičio Miliukovo plunksninė arena, kurioj tas konstitucinių demokratų (kadetų) vadas šauniai kovės su caristais dėl konstitucinės tvarkos Rusijoj. Priedui anuomet dar laikiau labai populiarų, bet ne per pažangų dienraštį Birževyje Viedomosti (Biržos Žinios). Kodėl? Nagi, buvo labai jau pigus — metam trys rubliai, teikdavo daugybę smulkių žinių ir duodavo prenumeratoriam įvairių neniektinų priedų.

Beskaitydamas dienraščius, pamažu apsikrėčiau chroniška politikos liga ir tai ne vien vidujės, o ir plačiosios, dargi ypač šios. Pinčiukas žino kodėl, itin pamilau kurį nors kraštą bei jo kurį įžymų vadą ir ėmiau karštai domėtis jų sėkme tarptautiniuos įvykiuos, ypač jei imdavo grėst karas, o labiausiai jei jau įsidegdavo. Tai bent sportas! Kaip šachmatų lentoj seki virpančia širdim kasdien, kur tavo favoritas žengia, kur laimi ar pralaimi, ir, kumščią

Stefano sutarty turėjo pripažint nepriklausomybę Bulgarijai, Serbijai ir Rumunijai. Bet Rusija nepelnė tiek, kiek svajojo: šelmis gudruolis Bismarck'as savo intrigomis daug ką nusuko nuo rusų pageidavimų. Vokietija laimėjo Turkijos simpatijas, bet stumtelėjo Rusiją į Prancūzijos glėbį. Beje, po to karo Berlyno kongrese buvusios Turkijos dalys Bosnija ir Hercogovina buvo pavestos Austrijai valdyti (protektoratas). 1908 metais Austrija įjungė tas provincijas į savo imperiją, kaip paprastas dalis. Rusija siuste siuto ir ko nepaskelbė Austrovengrijai karo.

Bet išsilaisvinusios slaviškosios dalys dar turėjo pretenzijų gaut iš Turkijos papildomų teritorijų, kurios jom priklausančios, nes juk slaviškos. Tad vien laukė geros progos kibt Turkam už gerklės. Tokia puiki proga pasitaikė, kada Italija įsigeidė kolonijų ir pati, kaip ir kitos didžiosios (ir kai kurios mažosios) Europos valstybės. Dar buvo Afrikoj geras plotas, kad ir beveik vien smėlis, kur priklausė Turkam. Bet juk Turkai stenėte stena iš senatvės ir neįstengs apsigint. Tad kokios čia dar ceremonijos? Imk, vyre, tą šiaurinės Afrikos pajūrio plotą, kuris vadinamas Tripoli, o nė viena stipri Europos valstybė dar nepareiškė rimtų pretenzijų. Ir Italijos didvyriai Romėnų palikuonys šoko per Viduržemių jūrą į Afrikos tą dykumą (juk nieko geresnio kaimynai nebuvo Italijai palikę). Bet pasirodė, kad ne taip jau lengva besą atkirst nuo Senojo Ligonio gabalą

kūno: jis spirias. Ypač tas jaunas gražuolis bėjus Enver, tas vienas iš vadinamųjų jaunaturkių vadų, kuris vėliau, pirmajam Pasauliniam kare, pasižymėjo, kaip Enver paša. Žodžiu sakant, italų didvyriukai gavo stipriai įsitempti, o ir ne vieną skanų smūgį praryti. Italai pradėjo tą dykumų kadrilį 1911 m. lapkrity, o baigė, nors ne visai dailiai, 1912 m. Lausanne'os sutartim, kuri jiem užleido Tripolį.

Ko besnaus kiti Turkijos kaimynai — graikai, serbai, bulgarai, rumunai? Tad 1912 metų spaly pirmoji kibo į buvusįjį galiūną Albanija, keleta dienų vėliau Bulgarija, Serbija ir Graikija. Karas buvo sunkus. Senė Turkija lengvai nesidavė niurkinama. Betgi šioks toks viršus buvo trijų aliantų. Su pertraukom karas truko iki 1913 m. gegužės galo, kada Londone buvo pasirašyta sutartis. Turkija turėjo užleist aliantam gerą gabalą buvusiųjų savo žemių Balkanuos.

Tačiau buvusieji sąjungininkai greit susipyko, besidalydami laimikį. Ir štai Bulgarija, kuri laikė save nuskriausta, po mėnesio paskelbė karą Serbijai ir Graikijai. Kai Rumunija įsibrovė į Bulgariją, susigundė dalyvaut ir Turkai, Envero vedami. Ilgokai ir kruvinai pasitąsę, mum smalsiai sekant tą match'ą, patogiai sėdint savo kambariuose ir skaitant laikraštį, priešai pagaliau, Šv. Mykolo Kariautojo dieną 1913 metais, susėdo prie derybų stalo ir susitaikė. Ar ilgam?.. Anuomet atrodė dar, kad galėsim kiek atsikvėpt po tų visų karų.

ATOSTOGOS, PAŽINIOS, MIRTIS

Jaunas buvau, atostogas mėgau, visuomet kur nors važiavau jom pasigėrėt. Pirmiausia, žinoma, pas seseles į mielus Gargždus. Bet sesėm neką tetekdavo manim pasidžiaugt ar pasibodėt. Nei gerajai klebonijai. Mat, vis tas dvaras paglemždavo mano laisvužę. Bet pirmoji meilė (dvaro — man, mano — jam) ėmė pamažu lyg atvėst, nors labai palengvėl, vos jaučiamai. O kaltininkė buvo šventoji vyskupo kūrija. O tai įvyko šitaip:

Gargždų parapija nuo mano gimtos dienos iki 1927 metų turėjo keturis klebonus: Szymanskį, Kerpauskį, Masilionį, Baltrėną; ar pirmasis buvo lietuviškai susipratęs, nežinau; antrasis buvo šaunus žemaitis, aiškiai su maskoliais kovojęs; Masilionis, aukštaitis, žinojos esąs lietuvis ir šiaip taip tai gyvenime vykdė (sakau šiaip taip apie tą laiką, kada buvo Gargždus); Baltrėnas iš pradžių, iki pirmojo Pasaulinio karo galo, laikės gana poniškai-lenkiškai, bet paskui pasidarė karštu lietuvybės išpažinėju ir veikėju.

Anuo pat laiku vikarais Gargždus buvo Lomanas, kur mane pakrikštijo, Vasilkevičius (altaristas, Gargždus miręs ir palaidotas šalia seniau mirusio klebono Urbutavičiaus), paskiau vikaravo Miežinis, gavęs Kretingos vienuolyne pakalėt už lietuvystę, žinoma, maskolių nubaustas; paskui buvo (tiksliai jų eilės nebeatsimenu, kuris po kurio sekė) Janeliūnas,

Jarašūnas, Bublys, Kirlys; šį radau Gargždūos, baigęs 1903 metais gimnaziją; jį iškėlus į Kauno šv. Trejybės parapiją, Gargždam buvo paskirtas vikaru nuostabus kunigas Jonas Strikas, po jo Konst. Jazdauskis, o po jo Tadas Urbonas. Savo krikštytojo Lomano nepažinau, o šiaip visi vėlesnieji buvo geri lietuviai. Man su dvaru susibičiuliavus, vikaravo Urbonas, puikus vyrukas (nors mažučiukas) ir toks pat lietuvis, tad santykių su didponiais atmosferos negadino. Bet, jį iškėlus filialistu į Jokūbavą, visagalinčioji bei visažinančioji Kūrija skyrė vikaru žemaitiškiausiam kampeliui gerą kunigą, kaip kunigą, bet nepagydomai sergantį lenkomanija, ir tai aukštam laipsny, Juozą Sawickį, uolų ir gudrų propagandininką. Tas įtakingas, mefistofeliškas vyskupo sekretorius Bronislovas Žongollowicz, kur sakydavos esąs lietuvis, ne blogesnis už mus kitus, bet aiškiai linkęs į lenkystę ir paskutinį trečdalį savo gyvenimo tarnavęs Lenkijai... kodėl anuomet parinko Gargždam tokį vikarą? Negi tam, kad to lenkiuko aistra atvėstų sveikoj tyrų žemaičių atmosferoj? Nei gi tam, kad jis žemaičius atverstų į lenkus?.. Manding, tam, kad lenkiškai jaučiąs ir lenkystę adoruojąs kunigas teiktų paguodos sulenkėjusiem, lenkystę įsimylėjusiem, apie ją svajote svajojantiem ponam dvarininkam bei nedvarininkam, dargi stiprintų jų patriotizmą ir visais atžvilgiais pūstų jų dūdą, nors tas dūdavimas Gargždūos bus vien balsas šaukiančio tyruos. Kaip keista! Tas

žongollovičiaus bei vyskupo (gero žemaitėlio) Cirtauto paskyrimas nepateikė lenkystei naudos. O kito žemaičio, tikro Lietuvos patrioto, vyskupo Pranciškaus Karevičiaus darbas — to paties Sawickio perkėlimas iš Gargždų į Kauną, į didžiulę gerai aplenkėjusią švenč. Trejybės parapiją vikaraut, ir tai ilgam, labai pakenkė lietuvybei, nes kunigas lenkininkas fanatiškai ėmė parapijiečius sąmonint-lenkint, ir ta Kauno dalis susilaukė liūdnų pasėkų. Truputį vėliau kažkas panašu padaryta ir Telšiam: kai aš iš ten persikėliau į Kauną, liko atkeltas į Telšius (gal į mano vietą?) pagarsėjęs Kauno seminarijoj lenkų partijos šnipas kun. Henrikas Szuman. Kunigas jis buvo geras, tik jau lenkų patriotas tai liguistas. O padarė jį tokį a.a. kanauninkas Pranciškus Ksaveras Kryszkjan, seminarijos inspektorius. O ir ne be to, kad ir Juozas Sawicki nebūtų prisidėjęs. Tik Szuman nebuvo toks gudrus nei įtakingas, kaip anas. Bet asmuo tai buvo malonus ir patrauklus, bent lenkam. Mes, lietuviai, seminarijoj jo vengėm, o Peterburgo akademijoj griežtai boikotavom. Kodėl gi Kauno vyskupijos kūrija (vadinas, vėl Žongollowicz) tą Šumaną paskyrė kaip tik į žemaitiškuosius Telšius? Tur būt, karštas lenkininkas klebonas Šimkevičius prašė, kad atsvertų kunigų „litvomanų" Telšiuos įtaką ir gelbėtų lenkiškai švagždantį elementą. Manding, prisidėjo ir aplinkiniai lenkiukai dvarininkai.

Tačiau turiu grįžt prie Gargždų dvarinin-

kų, ypač prie Oginskaitės-Krasickienės-Roenne, man labai palankios didponės. Kun. Savickis, žinoma, kiek įmanydamas bandė mano įtaką susilpnint. Bet, atrodė, neką teįkando. Ne be to, kad nebūtų sustiprinęs poniose lenkiškosios dvasios.

Iš ketverių vasaros atostogų Telšiuos įžymesnės paliko mano atminty dvejos: 1910 ir 1912 metų. Kitas praleidau Gargžduos su sesėm, o ypač su dvaru. Bet 1910 metais su kun. Vincuku Semenavičium susitarėm, kad vyksim su juo į jo tėviškę Kebeikiškius pasisvečiuot. O tie Kebeikiškiai buvo (žinoma, ir tebėra) netoli Vadžgirio. O kur tas Vadžgirys? Gi kažkur ten tarp Jurbarko ir Eržvilko. Atvyksiąs ir Vincuko brolis kun. Antanas, kur pasivadinęs kiek kitoniškai — Simanavičium. Puiku!

Važiavom arkliais. Orą gavom labai palankų. Tik naktį šaltą. Na, bet jaunam net pašalt vien niekis (nors ir nemalonus). Važiavom į pietus, tarp Žarėnų bei Luokės ant Varnių. Čia nesustojom — taip ir palikau Varnių neaplankęs, tik jų ežerą matęs. Sustojom pasilsėt bene Kelmėj. Čia susilaukiau staigmenos: besąs čia vikaru senas palangiškis pažįstamas kun. Jonas Domarkas. Kai buvau Palangos antrojoj klasėj, jis gyveno su jaunesniuoju savo broliu Povilu — progimnazistu pirmaklasiu draug su manim mano tėvo laikomam mokinių bute. Jonas Domarkas tuomet buvo baigęs Mintaujoj bene penkias klases ir gyveno Palangoj laisvai, korepetitorium silp-

nesniem mokiniam ar šiaip besiruošiantiem stot į progimnaziją. Dabar manau, jog jis bandė išvengt savo likimo — nestojo į seminariją ir norėjo verstis pamokom. Bet vieną kartą atvažiavo jo tėvas, griežtas agnus žemaitis, ir juodu su sūnum turėjo rimtą pašnekesį (pats kažkaip pamačiau). Ir Jonas netrukus iš Palangos išgaravo, o vėliau atsidūrė Kaune, Žemaičių seminarijoj. Palangos laikais tas Domarkas man buvo nepaprastas autoritetas, net herojus; tik pagalvot! — penkių klasių vyras, net iš pat Mintaujos! Tai kažkas tiesiog mitiška! O dar jis taip dailiai atrodė civiliškai apsitaisęs, net su kaklaraiščiu! Ir šachmatus loždavo... Ir su paaugesniais mokiniais ir nebe mokiniais dalyvaudavo linksmose, nes drėgnose, „partijose", gal kiek ir romantiškose (bet ne mum mažiukam apie tai žinot!); o, tur būt, ir didvyriškuose žygiuos, kuriuos palangiškis jaunimas mėgdavo: rimtai pakovot naktim ir nenaktim su lygiai narsiais, o ir visai nenarsiais žydeliais... Žinoma, jis buvo man didelis autoritetas ir moksluos. Vieną kartą mūsų matematikas Baidalakov'as uždavė mum naminį darbelį — išspręst vieną uždavinį, kuriame pagrindinę rolę vaidino sraigė, rėpliojanti siena į viršų. Galvojau, galvojau ir niekaip neišgalvojau, kaip tą uždavinį tinkamai matematiškai išspręst. Tad nedrąsiai kreipiaus į tą Joną Domarką: ar nepadėtų man? Jis nei šio, nei to; tiesa, sėdos prie mūsų darbo stalo ir ėmė spoksot į uždavinių vadovėlį, o paskui... tylėt

ir kažką braižyt pieštuku popieriuje. Seku, seku, ką jis ten daro. Žinoma, jis sprendžia tą nelemtąją sraigę. Ir išspręs!.. Ir ką gi? Stebiuos: jis popieriuj braižo gabalą sienos, o joj — tą sraigę... tokią gyvą!.. Ir ji, nevidonė, kaip niekur nieko, rėplioja sau... taip lėtai, kaip kad jos yra pratę... ir kaip uždavinio sprendimas Domarkui progresuoja... Ir nei sraigė nebaigia rėpliot, nei mokovas Jonas nebaigia uždavinio spręst. Vis tyli ir tyli, giliai į kažkokias mintis pasinėręs. Matyt, ir uždavinį visai užmiršęs... Taip nieko ir nesusilaukiau. Bet Domarko autoritetas moksluos man pasiliko nepakrutinamas!.. Tik daug vėliau prisiprotėjau, kas per paibelis ten buvo: gerbiamasis mokovas neįstengė uždavinio išspręst; bet sugebėjo to man neparodyt... Dabar Kelmėj, po 14 metų, jis besąs toks pat (tik drabužis pasikeitęs): stiprokas vyrukas, dailia vyriška galva, pailgu, liesu veidu, blyškios spalvos, didelės balzganos akys, vis žemėn nuleistos, liūdnokas šypsnis; simpatinga burna labai maža kalba. Priminiau Palangos laikus. Bet taip ir neįstengiau jo išjudint. Ir išsiskyrėm svetimi, kaip buvę. Visam. Ir mirė jis, mano daugiau neberegėtas.

Ryto metą stipriai pašalom savo ratuos. Bet ką tai reiškia jauniem, ypač vasarą?.. Užtat atvykom į Pietų Žemaičių sostinę, į Raseinius. Nuo mažens buvau girdėjęs tą vardą, bet nesvajojau ten patekt. O ir tikrovėj neradau ten nieko svajingo. Antri Telšiai ir tiek, tik be

Telšių kalvų ir be to spalvingojo ežero, to senelio Masčio. Tad be gailesčio išvykom vėl pietų link, Jurbarko link. Ir ten, kažkur tarp žalių girelių, lygiuos žaliuos laukuos, tie mūsų Kebeikiškiai.

Ūkis besąs didžiulis ir pasituriįs. Vaikų tik trys: kun. Antanas bei Vincas ir vienas nekunigas, Kazys vardu. Tėvukas dar žvalus ir, kaip daugelis mūsų kaimiečių, darbštus, išmintingas, sąmojingas, net linksmas. Motinėlės nebeatsimenu, gal buvo jau mirus. Sesių irgi neprisimenu: ar išmirę, ar jų visai nebūta.

Praleidau ten eilę malonių dienų. Net poezijos kūriau. Mišių laikyt važiuodavom į netolimą koplyčią. Vieną kartą nuvykom net į Vadžgirį mano seno mylimo pažįstamo kunigo klebono Konstantino Jazdauskio aplankyt, to buvusiojo Gargždų vikaro, to raguotųjų klebonų jaukintojo, intelektualo, gerai plunksną, o dar geriau liežuvį vartojančio. Besąs tas pat didžmogis, didgalvis, pilnas žinių iš knygų bei gyvenimo, bekalbąs taip pat kiek iš aukšto bei pašaipiškai, bet geras bičiulis bei svetmylis. Tad maloniai pasivaišinom, dar maloniau išsišnekėjom, ir dar dar maloniau prisijuokėm ir išvykom, juo, visu pasauliu, net, berods savim patenkinti.

Kebeikiškiuos viešėdamas ir su dviem bičiulėliais į šalis pasivažinėdamas, pastebėjau, jog tame Žemaičių kampe ūkiai atrodo labai gražūs, kaip geriausiuose Žemaičių kampuose arba Latvijoj, arba čia pat Užnemunėj ir Prū-

suos. Ne retenybė, kad šeimoj bernužis turi tūkstantrublinį (auksu!) žirgą. O aš, naivėlis, džiugiai stebėdavaus, kad aplink Telšius padorieji klebonai laikydavo puskariečiui porą žirgų, 800 rublių vertų!

Atsilygindamas Vincukui už mielas vaišes, užsiprašiau jį pas save į Gargždus atostogų. Tačiau tai kažkodėl įvyko tik 1912 vasarą. Ir nubildėjom per Lieplaukę, Plungę, Kulius į mano šauniuosius, žydiškai atrodančius ir atitinkamai kvepiančius Gargždus. Nežinau, kokį įspūdį jam padarė mano vaikystės sapnų scena: nedrįsau net klaust, bijojau. Tačiau mūsų naujasis namelis būtų turėjęs jam patikt. Irgi nedrįsau klaust, o Vincukas nemokėjo komplimentų sakyt (bent anuo laiku). Tad taip ir paliko.

Su viešpatniuoju klebonu Baltrėnu jį greit supažindinau, iš anksto perspėjęs, kad nesibijotų. Su vikaru — lėlyte Taduku Urbonu — nereikėjo jokių perspėjų: juodu patys tuoj sutapo, kaip vartota pirties šluota su šviežiu kūnu. Į dvarą Vinco vestis nesiryžau: būtų reikėję iš anksto Viešpačią atsiklaust, ar ji norėtų; o čia mudu su Vincuku turėjom mielesnių apsilankymų, vaišių, iškylų bei pramogų. O manau, jog ir Vincuko dūšia nesiveržė į didžių ponių kompaniją. Tad nuėjom savais laisvais keliais. Čia paminėsiu vien didžią mūsų iškylą į garsias savo nepaprastu grožiu Minijos bei Žvelsos atkalnes tarp Pikteikių, Rudaičių ir Zaburų (Užugirių). Tas vietas buvau jau rodęs ir vi-

sam būriui mūsų dvarininkų, kur buvo regėję gražiausius Europos kampus, ir visi pripažino, jog mūsiškiai kampeliai savo ypatingu būdu yra lygiai gražūs, kaip ir anie.

Mūsų gegužinės-birželinės susidarė įspūdingos. Klebonas, tiesa, neprisidėjo: žmonės piktinsiąsi, kad gūžynėse dalyvauja jauni kunigai su jaunom moterim; ir pievų savininkai pyksią, kad gūžininkai trypią, net išgulą jų pievas. O mes, jaunieji, žiūrėjom į dalyką kitaip: žmonės nesipiktinsią, kadangi su mumis bus drauge būrelis senyvų asmenų; o už pievas nepyksią, kadangi mes labai maža žalos tepadarysią, o tenykščiai savininkai mus gerbią ir mylį. Tad ramia sąžine žengėm į savo žygį.

Tiksliau — važiavom, išilgai susėdę keliuose ratuos. Iš čaperonių buvo Cirtautai su dukra Viktute ir kaimynai Naumeckiai be dukrų (per mažos), mano dvi sesės su mano svainiu Vojevodskiu. O globotiniai buvom šie: kunigai trys: Urbonas, Semenavičius ir Vaitkus, ir jaunos panos, be Viktutės, dar dvi: mano tolima giminaitė Juozapata Jurkaitė, vėliau mokytoja, o dar vėliau — vienuolė kazimierietė Pažaisly; o antroji pana tai buvo kunigo Urbono atgabentoji, jo gera pažįstama Jadvyga Stanelytė, kuri susilaukė garbės bei laimės, kad pats Maironis jai parašė bei dedikavo keletą puikių savo eilėraščių: mat, mūsų didysis poetas buvo didis Stanelių bičiulis. Kunigas Tadas iš anksto mum ją pagarsino. Taip tatai pasižinau su Stanelyte, o netrukus ir su

jos tėveliais, ir pasidarėm bičiuliais iki (ir po) jų visų mirties.

Plačiau apie tą iškylą nerašysiu, kadangi ji buvo panaši į kitas iškylas. Tik pažymėsiu, jog ir šį kartą visi dalyviai karštai pritarė, kad tie Paminijai esą nuostabiai gražūs. Kas be ko, aš parašiau ta proga net vieną ar daugiau eilėraščių „Šviesiesiems Krislams".

Paviešėjus keletą dienų pas mane, ėmė mudu su Vincuku vidujis balsas gundyt pakeliaut plačiau. Ką reiškia plačiau? Anais laikais, kai važinėdavom arkliais, pora šimtų kilometrų žygis atrodė tikra kelionė. Tad pasiryžom aplankyt žavingąją Palangą, iš ten nuvykt pažiūrėt gražuolės Liepojos, o iš ten geležinkeliu į Mažeikius ar Papilę, o iš ten arkliais į savo Telšius.

Pakeliui į Palangą aplankėm mano tolimesnius gimines Petrus Jurkus, puikius ūkininkus, susipratusius lietuvius, pas kuriuos mėgo lankytis iš apylinkių kunigai patriotai. Jurkai būtų turėję 18 vaikų. Bet kažkaip taip įvyko, jog gyvi teliko, išaugo ir į žmones išėjo, kiek prisimenu, tik 5: Petronėlė, Juozapata, Juozas, Kleopa ir Cecilija. Anuomet dar visi tebebuvo tėvų gūžtoj.

Iš Petrikaičių bei Jokūbavo važiuojant Palangos link, ir norint neišvengiama Kretinga. Anais laikais ji buvo vienas iš didžiausiųjų ir įžymiausiųjų Vakarų Žemaitijos miestelių (pasakyčiau net — miestų). Didžiausioji dvasinė įžymybė buvo didžiulė, puiki bažnyčia su

garsiu šv. Antanu, į kurio atlaidus suplaukdavo daugybė žmonių, ieškodami stebuklų. Šalia bažnyčios tyliai niūksojo senas bernardinų vienuolynas, kuriame savo dienas baigė keletas senukų vienuolių. Rusai manė, kad taip palengva jiem pasiseks vienuolyną visai likviduot; bet neapsiskaitė su Dievo apvaizdos planais. 1912 metais bebuvo gyvas vienas bernardinas. Tačiau tais pat metais vyskupas Gasparas Cirtautas apvilko abitu vienuolyno atnaujintoją, pirmąjį pranciškoną, buvusį parapijos kleboną kunigą Antaną Bizauską - tėvą Pranciškų, kuris jau seniau buvo pasiryžęs atgaivint Kretingoj pranciškonus ir tam ruošės. Kaip turėtų pranciškonai juo didžiuotis ir apie jį rašyt!

Kretingoj anuomet buvo dar trys dievnamiai: rusų pravoslavų cerkvė, evangelikų kirkė ir žydų sinagoga su mokykla. Daugiau tebuvo tuomet Kretingoj vien didžiulė pradžios mokykla.

Iš pasaulietinių įžymybių tebuvo anuomet grafo Tyškevičiaus palocius, parkas, oranžerija ir Tyškevičių mauzoliejus. Aplankėm su Vincu grafų mauzoliejų, pasigrožėjom jo harmoninga struktūra, jo estetiška ištaiga, pasispoksojom į rūsy glūdinčius didponių karstus toj ramioj tyloj, užėjom į šalia tvylančias kapines, kur kukliai ilsis tarp kitų žemaitėlių žinomas mūsų botanikas bernardinas Jurgis Ambroziejus Pabrėža. Anuomet dar nebuvo ant jo kapo tos gražios koplytėlės, kurią 1933

m. pastatydino gvardijonas A. Dirvelė. Buvo vien paprastas akmeninis kryžius su amžinatilsio gimimo bei mirties datom (1771.I.15-1849. X.30), pastatytas gvardijono F. Rimkevičiaus. Žmonės labai gausiai lanko tą tylų kapą, laikydami a.a. Jurgį Ambraziejų ar ne šventuoju. Malonu ten paglūdėt! Daug graudžių minčių bei jausmų apgaubia dvasią.

Žinoma, nuėjom pasiveizdėti tų prašmatniausiųjų Kretingos dyvų — Tyškevičiaus parko, oranžerijos, na, ir palociaus, bent iš viršaus, nes į vidų kažin ar... teks įsiskverbti. Nors su grafu formaliai jau ir pasižinau Telšių gimnazijoj, o ir pas baronienę Roenne buvau jį sutikęs, tačiau lįst į jo buveinę vargiai ar būčiau drįsęs, juoba formaliai jį vizituot. o dar su svetimu asmeniu.

Pro kuriuos ten vartus mudu buvom įleisti į tą rojų, kurio pasižiūrėt atvykstą daugis iš svetur. Tai esąs ne juokais užburtas grožybių sodas. Tokių nelengva esą rasti bet kur. Nebent Europos didesnieji didponiai ar Amerikos multimilijonieriai galį turėti tokių prašmatnybių. Mano pirmasis įspūdis — kažkas ne šio pasaulio, pasaka ir tiek. Ne paprasti takai ar keliai, apsodinti puikiais medžiais ar įmantriais krūmais ir iššvaigždinti retom gėlėm, tik tiesūs, statūs, it dailios sienos, žalumynų tuneliai, iš viršaus dangum dengti. Taip dailiai nugenėti bei nukarpyti, lyg nušlifuoti. Keista, nenatūralu, betgi tikrai (nepasakyčiau: labai) gražu. Ką gi? Ponai! Jiem kad ir nežmoniškai,

bet tik kitoniškai. O aš, prasčiokėlis, labiau grožiuos medžiais, krūmais, gėlėm tokiais, kokius juos Dievas sutvėrė, o ne žmonių apžalotais.

Bet mudviem nebeteko pasigrožėt gracingom gulbėm snaudžiančiuos tvenkiniuos nei pasakiškais fazanais slėpininguos krūmuos, nei įmantriu bei gausingu šiltadaržiu su rinktiniais augmenimis. Mat, mudviem beklaidžiojant ir bespoksant, kaip Alisė Stebuklų krašte, šmūkšt ir tartum iš žemės išdygo tos užburtos pilies viešpats burtininkas... Pats grafas!.. Truputį karščiau pasidarė, nes, nors ponai man buvo nebe naujiena, tačiau šis grafas anuomet buvo įspūdingas, ne kokiu ten didponišku išdidumu, o vien savo iškilia asmenybe. Ne juokai! Juk jis buvo net Imperijos senato narys. Bet nūn jo paprastutis aristokratinis mandagumas apsiautė mudu, kaip švelni šiluma, ir pasijutova beveik visai jaukiai. Sakau „beveik", nes aiškiai jautėvos toli nepriaugusiu iki jo aukštumos. Betgi sekėva paskui jį ir jo klausėvos visai mielai. Parodė jis mum pakeliui į palocių didžiulę puikią oranžeriją. Vincukui ji turėjo atrodyt labai didelė; o man, mačius Peterburgo oranžeriją, ji neatrodė tokia įspūdinga. Tačiau ji buvo tikrai vertinga ir graži su tom palmėm, su tom pasakiškom įvairių kraštų gėlėm. Tokią „štuką" įkurt jau krūvą pinigo atseina; o palaikyt?!

Šeimininkas skubėjo parodyt mudviem savo buveinę, tą renesansinį su barokinėm prie-

maišom palocių. Jį jau buvau ne kartą iš viršaus probėgom regėjęs. Jis man vis atrodydavo ne toks įspūdingas nei toks gražus, kaip, pvz., Palangos grafo. Gal dėl to, kad jis nėra pastatytas kaip ant delno ir iš toliau tau rodomas: štai! pasigrožėk! (kaip palangiškis): vadinas, negalima į jį pažiūrėt iš perspektyvos. Na, atrodo už palangiškį ir mažesnis ir žemesnis.

Įėjom į vidų. Visur apstu meninių smulkmenų. Juk tai tikras muziejus! Salonas — lyg nedidelė bažnyčia. Ypač krito mum akysen dideliausi keli gobelinai, sukurti garsioj Gobelino meninėj įstaigoj (Paryžiuj). Jei atmintis man pokšto nekerta, grafas minėjo kiekvieną atsėjus po 30 tūkstančių aukso rublių (ar frankų). Aplinkui, visose patalpose, daugybė meninių, archeologinių etc. vertybių. Kas jas beatsimins!.. Šeimininkas nuvedė mus ir į koplyčią (kur gi ne! juk vis dėlto kunigėliai!). Ir ji besanti meno kūrinys, tik jau šventojo meno. Mum puolė į akis bei širdį Plakamo Kristaus paveikslas, apkabinėtas „votais" — gautų Dievo malonių pripažinimais. Daugiau — Keturių evangelistų paveikslas, prancūzų menininko Le Valentin pieštas. Dar — meninės italinės kryžiaus kelių stotys.

Prisisotinę grožybių, atsisveikinom su maloniu savininku ir išvykom į jūros dukrą Palangą, Baltijos kvapu kvėpuojančią, vėsią, gaivią, švarią, na, ir anuomet dar labai „poningą". Tiek tų ten varšaviokų bei kitų Lenkijos dabitų!

Apsistojom, žinia, pas kleboną Juozą Šniūkštą, kuris jau ir anuomet buvo pagarsėjęs ne vien Lietuvoj, o ir Lenkijoj, kaip svetmylis, vaišingas, mielas-malonus asmuo, praplėtęs klebonijos pastatus ir, su Felikso Tyškevičiaus bei kitų ponų bei parapijos pagalba, pastatęs labai gražią gotinę bažnyčią. Klebonijoj radom pilna lenkiškai švagždančių dabitų bei gražuolių. Kas įdomiausia — pati ta amžinoji, slėpiningai gyvoji jūra. Anuomet pajūry maudymosi metu dar nesimaišydavo beveik nuogi vyrai su gerai pusnuogėm moterim ir nekaltom mergaitėm, o buvo skirtas laikas vyram, laikas moterim. Ir ramiai to laikytasi. Išsimaudę mudu nužygiavom į atsiminimais žavią koplyčią ant Birutės kalno ir pasinėrėm į garbingą sentėvių praeitį. O kaip neaplankysi ten apačioj Felikso Tyškevičiaus įkurtos nuostabios Liurdo koplyčios! Ten tatai galutinėj sintezėj susilieja mumyse laikinės ir amžinos, praeities ir ateities svajonės.

Galų gale įstabusis grafų parkas bei pasakiškasis palocius. Atleikit, kad vis vartoju tą seniai įsigalėjusį daugybėj kalbų „palocių", kai noriu pavaizduot kuriuos nepaprastus rūmus. Juk tai mūsų visų senos pažįstamos lotynų kalbos žodelis Palatium, arba maža raide palatium.

Bet šalin lingvistika, kai į akis nuostabiai plūsta tikras, didelis menas!

Parkas, parkas... Ne be pagrindo žinovai teigia jį esant vieną iš puikiausiųjų ar ne visoj

Europoj. O juk ši senutė turi įmantriausių bei gražiausių prašmatnybių!.. Eini čia žmogus, alkanai žvalgais — ir šviesiau tau akyse daros ir kažkaip laisviau kvėpuoti. Rods, plotas ne per didelis, o tu regi plačius akiračius. Tie gražūs keliai bėga, rods, į begalybę tokiais drąsiais, o grakščiais vingiais. Ir tau, rods, išauga sparnai — ir veržies, skrendi tais užburtais keliais į kažkokias svaigias nežinomybes. Ir štai vienas toks staigus posūkis atveria tau netikėtai vaizdą į iškilius, didingus, o vienkart tokius paprastumu gracingus rūmus, kurie savo sparnus, lyg kviečiamai rankas į tave ištiesę, yra pasitaisę tave taip jaukiai jaukiai priglobti.

Šiandien nebeatsimenu, ar tuokart su Vincuku, ar vėliau kitoj kompanijoj kažkuria proga patekau į tą pasakos pastatą, į jo vidų, į koplyčią. Viskas taip estetiškai ištaiginga, jog nė nebejauti tos ištaigos. Viskas taip tauriai paprasta, tyra, aišku. Rods, turėtų čia gyvent kažkokie eteriniai padarai, ne paprasti žmonės.

Savaime įspindo ir susikūrė keletas posmelių apie tuos stebuklus ir pateko į „Šviesiuosius Krislus". Ir tie posmeliai anuometiniam kritikam patiko.

Iš Palangos dailiu puskariečiu, dviem mažne šauniem žirgam žvaliai mus traukiant, išvažiavom į Baltijos Gražuolę, į mano Liepoją, kur man praėjo gal gražiausi jaunystės metai, o ir vėliau eilę pasakiškų vasarų ten praleidžiau pas savo neužmirštamą bičiulį kleboną Joną Visbarą.

Pakeliui ligi soties prisigrožėjom tom lieknom gražuolėm Baltijos pušim. Jų čia nebegarbinsiu, nes esu jau tą mielą pareigą atlikęs kitur. Čia vien pasakysiu, jog tą 75 kilometrų kelionę atlikom beveik jokio sunkumo nepajutę, nes malonios šnekos su dar malonesniu žmogum jas gerai sutrumpino bei pasaldino, prisidedant ir sėdynės spyruoklių sūpuojamai veiklai, ir saulės džiaugsmui, ir šilo, didingo, slėpiningo, barkarolei, ir jūros vėsiam kvėpavimui bei ramdomam ūžesiui.

Švarutė, grakšti Liepoja, žinoma, ir mano Vincui patiko, kas man buvo malonu. Patiko jam labai ir mano Visbaras, ir kiti tenykščiai kunigai, ir alėjos, ir kurhauzas su jo muzika, ir puikios maudyklės, ir paplūdimio pasivaikščiojimas, ir uosto molas su pačiu uostu, ir laivai, laivai. Į vieną užjūrinį, didžiausią rusų garlaivį „Europą" mudviem pasisekė patekt ir jo prašmatnybes apžiūrėt. Baisiai mudviem užimponavo milžiniškų mašinų skyrius. O man pasiliko neišdildomas įspūdis — vairo patalpos. Kas per storumas vairo volo! Neregėję niekuomet nepatikėsit. Ir tą visą 10 tūkstančių tonų svorį lengvai sukinėja, kur tinkamas, paprastas žmogelis vairininkas, sukinėja nediduką grakštų ratą!

Ar įsivaizduojat, kur mudu dar įlindom? Regis, turėjom ryžto ir laimės! Na gi, į patį didįjį jūros švyturį! Ir sužinojom iš čia pat, kaip jis veikia.

O nuo to Leuchtturmo lig uosto, būtent,

tos vietos, kur mudviejų seminarijos draugas kun. Klenauskis forto armotėles stumdė į vandenį pasimaudyt (ir sėkmingai), vien gal pora šimtų žingsnių. Tad kur čia nenueisi bent tos vietos pasižiūrėt! Tačiau apie tą „cūdauną“ Klenauskio žygdarbį čia nė čiukšt, kadangi gal esat apie tai jau skaitę viename mano atsiminimų gabale.

Prisisotinę įspūdžių, patenkinti, be šešėlių palikom mieląją Liepoją. O traukinys, mum važiuojant, lengvapėdiškai dainavo mum vis tą pat dainelę: „O, Liepoja, o, Liepoja, tu be manęs, aš be tavęs, tu be manęs, aš be tavęs...“ Ir nuostabu: nenuobodžiai. Tik ramdomai. Ir migdomai.

Ir vėl dulkėtuos Telšiuos. Ir vėl tas pat darbas, kur pradėjo jau truputį nusibost. Ir vis tie pat asmens. Geri, geri. Bet...

Tik retkarčiais užklysdavo koks senas pažįstamas ar buvęs draugas.

Taip štai pasirodė netikėtai gerulis Aleksandras Stulginskis. Jau nebe kunigiškai atrodąs. Jau ir rudi ūsiukai bei smaila barzdytė beželianti. Ir veidukas apyrudis. Ir akys tame fone atrodo šviesesnės. Ir šypso vyrukas nebe taip nedrąsiai. Juk jis jau baigė Hallės universiteto agronomijos skyrių. Na, ir ne iš kelmo išspirtas! Prieš eilutę metų atvažiavo į Kauno Žemaičių seminariją, baigęs Liepojos gimnazijoj keturias klases. Per ketverius metus baigė seminariją, matyt, ypatingai nesublizgėjęs

viršininkų akyse, kadangi šie ne jį parinko tais metais siųst į Peterburgo Akademiją toliau studijuot. Bet Stulginskio mokslo draugai buvo akylesni: jie jauste nujautė Aleksandrą esant tikrai vertą palaikyt, kad galėtų baigt teologines studijas kuriame nors Vakarų Europos universitete; tuo tikslu jie būriu įsipareigojo paremt Stulginskį pinigais. Ir vyras išvažiavo į Innsbrucką. Vietinis Jėzuitų teologinis fakultetas jį be kliūčių priėmė tikru studentu, nereikalaudami parodyt gimnazijos atestato: juk baigęs kunigų seminariją; o Austrijoj į seminariją stodavo su atestatu. Kaip jau matėm, Aleksandras, po vienerių studijų metų Innsbrucke, pasiryžo mesti į kunigus vedantį kelią ir, nepaisydamas mano perkalbinėjimų, tai įvykdė. O kas toliau daryt? Dabar, kai jis nebeis į kunigus, jo draugų įsipareigojimas jam padėt nebegalioja. Reikia iš naujo juos prašyt, kad gelbėtų. Stulginskis taip ir padarė. Pasiskolino pinigų, iš ko begalėdamas (ir aš tam tikrą sumą paskolinau, žinoma, be termino ir be procentų). Ir štai — jis jau Hallės universiteto tikras studentas. Ir čia iš jo niekas nepasirūpino pareikalaut gimnazijos atestato: jei, girdi, buvo vieno iš Austrijos universitetų tikruoju studentu, tai, vadinas, viskas OK... Čia Aleksandras parodė, ką gali padaryt gabus, užsispyręs, darbštus žemaitukas: trumpu laiku, žymiai greičiau už geriau mokslui pasiruošusius vokietukus, baigė tą agronomijos institutą, parašęs geriausią ar

vieną iš geriausių tarp kitų absolventų darbą. Grįžęs tėvynėn 1913 metais, padedant Martynui Yčui, mūsų įžymiam politikui, gavo oficialią rusų tarnybą Lietuvoj — Trakų apskrities rajoninio agronomo su rezidencija Alytuj. Apsilankęs pas mane, jis man nemaža papasakojo apie savo studijas Vokietijoj, apie savo raštus „Vienybėj" bei „Viensėdy", apie pirmąjį savo „mokslo" darbą lietuvių kalba — „Apie veršiukų auginimą" (anuomet nė nepamąstėva, kad jam po keleto metų teks augint-auklėt kitokius veršiukus — savo brolius lietuvninkus). Man buvo visiška naujiena ta jo rezidencija — Alytus. Pirmą kartą gyvenime išgirdau tą vardą, tokį, rods, keistą (miesto vardas su galūne us). Aleksandras ten jautęs visai neblogai ir buvo pilnas gražių vilčių. Nemanėm tądien, kad didė audra arti.

Aplankė mane ne kartą Telšiuos senas ištikimas draugas iš Palangos bei Liepojos laikų Vincukas Kataržis. Esu ne sykį savo atsiminimuos jį minėjęs. Buvo jis nuo jaunumės pažangus, vadinamasis laisvamanis; bet ne apaštalaująs, ne fanatikas, nuosakus, protingas, atsargiai mąstąs ir neužgauliai kalbąs. Buvo ir ryškiai gabus. Buvo galima iš jo daug tikėtis. Tik trūko jam ryžto ir ištvermės, o gal savim pasitikėjimo. Tad, baigęs penkias klases, būtų turėjęs nueit vienu iš trijų anuomet tokiem liekančių kelių: ar į kunigus, ar į karininkus, ar į vaistininkus. Vincas nebuvo karingas, tad karininko karjera jo nežavėjo; buvo

nekunigiškas, tad liko eit į vaistininkus. Ir jis įstojo į Plungės vaistininko Andriejausko „virtuvę“: pirma buteliukų mazgot bei vaistų-milčiukų vyniot; o paskui — ką Dievas duos... Mielas draugužis... Gyvenime dar teks su juo bendraut.

Labai jau netikėtai apsilankė palangiškis, bet ypač liepojiškis mokslo draugas Bronius Untulis, būsimasis Vilniaus lietuvių gimnazijos mokytojas. Liepojoj mudu labai mėgdavom su juo pasikalbėt apie rusų literatūros korifėjus. Dabar, Telšiuos, jis pasirodė man labai pagražėjęs, dailiai apsitaisęs, tikras elegantas. Labai maloniai prisiminėm senus laikus. Po trumpo pabendravimo išsiskyrėm, nė nemanydami, jog gyvenime daugiau nebeteks pasimatyt.

Ir dar vienas geras pažįstamas mane našlaitį Telšiuos aplankė. Tai mano buvęs privatus mokinys Liepojoj, Vincas Čaplinskis. Kaip jau žinote iš mano liepojiškių atsiminimų, jis, trumpai pas mane pasimokęs, išlaikė keturių klasių egzaminus ir įstojo į Peterburgo dvasinę seminariją, kadangi ten lengviau priimdavo kandidatus, nes toje arkidiecezijoj labai stigo kunigų. Tą seminariją jis baigti tai baigė, bet viršininkam neužimponavo: jis nesublizgėjo, o jie nežinojo tiksliai, dėl ko: jie manė, kad jis nepasižymi gabumu; o jis kol kas negalėjo ypačiai pasižymėt: jau per daug paviršėliais, per trumpu laiku buvo praėjęs reikiamąjį keturių klasių kursą, tad nesuskubo

kiek tinkamiau ir reikiamųjų kalbų pramokt — rusų, lotynų, lenkų; ypač šios pastarosios visai nebuvo mokęsis; o be jos tokioj Peterburgo seminarijoj nė iš vietos. Tasgatės, mano vargšas Čaplinskis, nežiūrint lenkiškos pavardės, buvo toli atsilikęs nuo lenkužių, kur atvykdavo į seminariją, palygint, puikiai prisiruošę. Je, kad jam būtų buvę duota dar kiek laiko! būtų juos visus ne vien pasiviję̨s, o ir toli užpakaly palikęs. O šiaip, kai, baigęs seminariją ir įsišventinęs kunigu, paprašė dvasinę vyriausybę leist jam vykt į užsienius toliau studijuot (o norėjo jis studijuot ypač lingvistiką; buvo jau išspausdinęs savo Lietuvių kalbos gramatiką Stuobrio slapyvardžiu), to leidimo negavo, o liko paskirtas klebonu į Sibirą, į Čeliabinską: mat, toks Lietuvos lokys kur gi kitur geriausiai tiks! Negi siųsi į tą primityvų kraštą kurį lenkiuką cacą, šokoladinį kunigėlį, į sidabrinį popierėlį įvyniotą ir į vatą įsuptą?.. Tasgatės, mano Didvincis valdė anuomet dvasiškai visą didžiulę provinciją, gal visos Lenkijos didumo. Norėdamas aplankyt kurį savo užkampėlį, turi sėst į keistą vežimą: dvi ilgokos kartys, vidury pritaisyta sėdynė, ir tiek. Tekinių nėr. Arklys ar arkliai prikinkomi prie plonojo karčių galo ir vilkte velka tą visą padarą, nesgi dažniausiai jokių kelių nesama. Tad važiuok, meldžiamasis, po keletą šimtų kilometrų į vieną ar į kitą savo „parapijos"' galą ir, jei dar kiek yra likę tavy gyvybės, sukviesk į kurią pirkią tikinčiuosius, neregėjusius kunigo gal

metų metus, ir... įsivaizduok, kiek surandi painiavos!

Šiaipjau mano milžinas atrodo truputį elegantiškesnis, jei tai galima pritaikyt žemaičių lokiui; kalba visai inteligentiškai, netgi savim pasitikimai, dargi su aplombu: žodžiu sakant, nedaro įspūdžio, kad būtų Sibiro girių bastuoklis.

O dabar nuo gyvųjų pas mirusius. Iš mokslo draugų vienas iš pirmųjų nugrimzdo į šventąją žemužę kun. Martynas Malinauskas. Kaip gyvą jį regiu mūsų įsišventimo dieną: aukštas, palinkęs, su raudonom dėmėm skruostuos, pavargusiu šypsniu balzganose lūpose. Neilgai trukus kurioj ten parapijoj mirė. Sako, turėjęs džiovą. Taip ir atrodė.

Antras paminėtinas numirėlis — Jerzy Derwinski. Buvo tai mūsų klerikavimo laikais, nuostabiajam Lopui metus Alma Mater, klierikų vedamasis tenoras šventuos giedojimuos. O balsužis buvo pajėgus, nors ir ne per švelnus. Mes jį mėgom, nors ir pasišaipydavom. Ypač gebėdavom vadint jį „Jeržy", kaip kad jis save vadindavo pats, gerai nemokėdamas lenkiškai, nors ir lenkuodamas. Mat, lenkai tą vardą Jerzy taria taip, lyg jis būtų parašytas „Ježy", o ne „Jeržy". Ar šiaip, ar taip, Ježys ar Jeržys, nors atrodė galiūnas, o pasimirė ir gana, mūsų nelaukdamas.

Trečias numirėlis — su klaustukais. Apie jį savo „Mistiniam Sode", psl. 120, parašiau šitaip: (dar paminėsiu) tokį Montvilą, apskrita-

veidį rožinį blondiną, kurs, pabuvęs kiek kunigu, 1910 metais vyko į Ameriką Titaniko laivu ir nuskendo drauge su dar kitu to pat kurso draugu kunigu ir daugumu keleivių...

Tiek iš Mistinio Sodo. Čia pacituosiu, ką apie tą Titaniko herojų rašo Lietuvių Enciklopedija XIX tomo 248 puslapy: „/Kun Montvila/Juozas/1885.I.3 Nendriškių k., Marijampolės apskrity-1912.IV.15. Atlante/kunigas. Mokėsi Marijampolės gimn., Seinų dvas. seminarijoje (M. Vaitkus Mistiniame Sode klysta, tvirtindamas M. buvus Žemaičių seminarijos auklėtinį)".

Tiek iš Liet. Enciklopedijos. Dabar matau, jog savo knygoj padariau dvi klaidas: 1) kun. Montvila su Titaniku žuvo ne 1910, o 1912; 2) mūsų Žemaičių seminarijos Montvila, matyt, buvo kitas asmuo, o ne anas herojus Montvila. Kiek čia Amerikoj man buvo įmanoma, bandžiau dalyką patikrint. Bet nieko nepešiau. Tad tegu dalykas palieka, kaip Enciklopedijos aprašytas. Bet yra galimas dalykas, jog nei aš, nei Enciklopedija neklystame: mat, Montvila galėjo pradėti dvasinius mokslus eit Žemaičių seminarijoj, o baigt Seinų seminarijoj ir pasilikt toj vyskupijoj kunigaut. Tokių pavyzdžių turim ne vieną, kad kunigas mokės dviejose seminarijose. Kun. dr. J. Vaišnora man sakė, jog anas herojus nebuvęs Žemaičių seminarijoj. Rašiau Montvilos broliui (čia Amerikoj). Jis ilgesniu labai maloniu laišku man atsakė, kad apie a.a. jo brolį kunigą yra parašyta Lie-

tuvių Enciklopedijoj. Ir žinokis tu, žmogau!

Trečioji anuometinė mirtis man buvo skaudžiausia. Jinai įvyko ar 1911, ar 1912 m. Mirė senoji mano globėja ir brangi bičiulė Gabrijielė baronienė Roenne, iš kunigaikščių Oginskių, primo voto grafienė Krasickienė. Iš laidotuvių organizatorių gavau, kaip ir kiti numatytieji, tą liūdną pranešimą bei pakvietimą dalyvaut laidotuvėse. Tuoj ir išsiskubinau. Pernakvojęs pas seseris — į bažnyčią. O ji, kiek įmanoma, papuošta. Užkroty krasės ponijai patogiai pagedulaut. O tos ponijos — kaip skruzdėlių (kaip šios — visi bei visos juodi)... Betgi gražu.

Po gedulingųjų mišių ir trumpų pamaldėlių aplink karstą — už širdies stveriąs Benedictus... Ir puošni procesija juda per bažnyčią, kurioj velionė tiek sykių per ilgą savo gyvenimą yra nuoširdžiai meldusis. Į šventorių, apsuptą senų milžinų klevų. Kairėj — palocius, kurį jinai paliko visam. Čia pat ir kripta-mauzoliejus, tokio paprasto, gryno, tauraus stiliaus. Doriečių dvasia. Atdaros durys — maloniai priimt naujai gyventojai. Atsivėrė ir rūsio durys. Mane už gerklės stvėrė verksmo spazmas. Sudiev, taurioji siela! Bepasimatysim Juozapato pakalnėj. Ir ėmiau verkt, kaip gal tik mamytę laidojant...

Po liūdnųjų iškilmių — kūnui ir sielai atgovio suteikt — pokylis didžiojoj valgomojoj palociaus salėj. Didžiulė patalpa vis dėlto sutalpino mažne visą įžymesniąją istorinės Lie-

tuvos aristokratiją. Atsitiktinai ar neatsitiktinai man teko prie stalo vieta vis-a-vis mūsų žemaičių patrioto Stasio Narutavičiaus. Šis savo perkūnbalsiu tuoj prabilo į mane grynai žemaitiškai, taip jog visas stalas turėjo girdėt, kaip žemaičių tarmė skamba. Man buvo truputį nejauku, bet vienkart maloniai stebėjaus Narutavičiaus drąsa bei ryžtu: prieš gal kokį šimtą lenkiškai kalbančių kunigaikščių, grafų ir kitų kitokių — imk tu man ir pademonstruok lietuvystę! Ir dar maloniau nustebau, išgirdęs vieną didponį (bene grafą Zaluskį) garsiai lenkiškai atsiliepiant: Tai puiku, kad a.a. ponios baronienės laidotuves teikės pagerbt savo apsilankymu ir Lietuvos tautos atstovai: juk Lietuva jai buvo brangi.

IŠ TELŠIŲ Į KAUNĄ

Telšiuos besidarbuodamas, ėmiau stipriai negaluot. Tiesa, ir pirmiau sveikata nepasižymėjau. Bet Telšiuos ir darbo perteklius, ir drėgnas oras, ir ponų Lukavičių, pas kuriuos gyvenau, stiprus, bet sunkus maistas piaute mane piovė. Visai praradau apetitą, sloga kimštinai užkimšo nosį, taip jog nei kvėpuot, nei kalbėt, nors verk ir gana. Veltui mano gydytojas, simpatingas žydas Edelštein, visokių vaistų bandė. Galop susirgau ilgesne liga ir tai rimtai: tifas-ne-tifas; aukšta temperatūra, bet be kitų tifo žymių.

Ligos metu išgyvenau labai gražią, tikrai

krikščionišką patirtį: maža kas mane lankė, bijodami apsikrėst. O štai vieną dieną visai visai netikėtai pasirodo duryse... kas gi? Ogi pats netikėtiniausias, neva pikčiausias mano priešas, ideologinis bei asmeninis, pats Telšių viešpats klebonas Šimkevičius! Ir tai taip maloniai šypsodamas!.. Man širdis tirpte ištirpo. Be niekur nieko prisipažinau buvęs neišmintingas, karštakošis, jį šiurkščiai įžeidęs ir t.t. ir t.t. Kalbėjau nuoširdžiai, ir klebonas regimai patikėjo ir visai atlyžo. Ir, geraširdiškai šypsodamas, man tarė: Matai, kunige, Tamstai brangiai atsėjo kova su manim! Kiek be reikalo pinigų sumokėjai p.p. Lukavičiams, o ir man!..

Ir nuo tos dienos mudviejų santykiai pasidarė kunigiškai normalūs. Ėmėm kartais kleboną kviestis pas save (pas Lukavičius). Ir labai maloniai pasižmonėdavom.

Bet, ar šiaip, ar taip, pradėjau Telšiais bodėtis. Per menkas kampelis. Nėr lietuvių intelektualų. O kurie yra, tai lyg nesavi (Stasys Narutavičius, Juozas Avižonis). O kunigėliai, savaime tokie mieli, bet nesparnuoti (Semenavičius ir Survila). Pasiilgstu Jakšto, Maironio, Skvirecko, Januševičiaus. O ir jaunesniųjų — Šaulio, Paltaroko, Aleknos, Maliauskio. Visi jie Kaune. Tad į Kauną, į Kauną!.. Betgi juk pats išsižadėjau Kauno, kai Jakštas siūlė redaguot „Ateitį“. O Vilnius? Juk iš „Vilties“ pašalintas Tumas, Kemešis, Dobužinskis. Iškilo juk mano kandidatūra. Juk Smetona rašė man:

prašom rašyt straipsnių, kaip įvadą į... laikraščio redakciją. Bet dalykas tęsias ir tęsias. O man taip jau noris kuo greičiau ištrūkt iš tų mielųjų Telšių!..

Ir štai, kaip pragiedrulis pro apsiniaukusias nuobodžias padanges, netikėtas laiškas... iš kanauninko Skvirecko: Ar norėtum bendradarbiaut su manim? Leisiu kunigam dvisavaitinį žurnalą „Bažnytinę Apžvalgą". Jei domies tokiu darbu, paprašysiu vyskupą Gasparą Cirtautą, kad Jus paskirtų mano bendradarbiu.

Nė nesvyruodamas, šį kartą parašiau kanauninkui: Sutinku!

Netrukus gavau ir kitą visai nelauktą laišką, šį kartą iš Šveicarijos Fribourgo, iš kunigėlio studento Antano Simaičio, mano buvusiojo seminarijos draugo, tik metais jaunesnio. Buvo jis toks smulkutis, linksmutis, neliurbis berniokas, gabus ir prasilavinęs. Savo laiške jis rašo, girdi, sužinojęs, jog aš metu Telšius ir išvykstu į Kauną. Ar negalėsiąs aš jam patarnaut: kadangi mudviejų santykiai su kanauninku Skvirecku geri, o šio santykiai su vyskupu Cirtautu labai geri, tad ar nemalonėsiąs aš paprašyt Skvirecką, kad užtartų pas vyskupą žodį už jį — kad vyskupas jį paskirtų į mano vietą, į Telšius.

Negaišdamas atsakiau tam Fribourgo žvirbliukui, kad sutinku, ir tuoj parašiau kanauninkui Skvireckui, kad teiktųs tarti savo reikšmingą žodį pas J. E. vyskupą už kunigą Simaitį. Skvireckas užtarė, ir vyskupas sutiko.

Taip Simaitis nutūpė Telšiuos, ten sėkmingai veikė, pakopė aukštyn, įsisenėjo ir ten pat baigė savo gana ramų gyvenimą prelatu.

O aš anuomet, atsisveikinęs su Telšiais, susikroviau savo nedidelę nuosavybę į dėžes, o jas (ir save patį) — į bičiulio Molio vežimą ir išdūmiau per Papilę į senąjį pažįstamą Kauną. Tai buvo 1913 metų birželis.

Taigi atsidūriau Kaune prieš pirmąjį tvaną.

KAUNAS PRIEŠ PIRMĄJĮ TVANĄ

Neišsigąskit: taip toli nesieksiu — mat, tvanu čia pavadinau pirmąjį Pasaulinį karą, kurs, atlikęs savo nebeatitaisomąjį griaunamąjį bei statomąjį darbą, atrodo nūn esąs taip negrąžinamai toli praeity.

Mūsų mielasis Kaunas... Gal kai kam, jo neregėjusiam prieš tą kataklizmą, bus įdomu, kaip jis anuomet atrodė mum, jaunuoliam (deja, tik anų metų!).

Pirmą kartą jį išvydau 1903 metų rudenį, atvykęs į kunigų seminariją. Iš padoresnių miestų buvau matęs vien du: Klaipėdą bei Liepoją — abu tvarkingus, švaručius ir savotiškai gražius miestus su vokiečių kultūra. Kaunas man pasirodė ne toks „miestiškas“ ir kažkaip savas, lyg tai būtų atitinkamai padidinta Kretinga ar kurs kitas mūsų provincijos miestelis. Gražiausi puolą į akis pastatai buvo rusų kariuomenės „Sobor“ (vėlesnioji Įgulos bažny-

čia), senoji grakštutė Karmelitų bažnytėlė, miesto teatro rūmai (tie patys, kur ir vėliau, tik dar nepadidinti), gubernatoriaus rūmai (kur nepriklausomaisiais laikais buvo prezidento buveinė), didžiulė senelė katedra, iš viršaus teimponuojanti jaunuoliui vien savo didumu; rusų archijeriejaus-arkivyskupo katedra, vėlesnioji Jėzuitų bažnyčia, dailus barokas, su dviejų aukštų sparnais; na, ir nešoką per daug į akis ar vaizduotę šv. Trejybės bažnyčia bei Žemaičių seminarija su savo bažnyčia (seminarijos pastatai anuomet buvo daug žemesni, nes dviejų bei vieno aukšto). Dailioji gotinė Vytauto bažnytėlė, anuomet uždara, stovėjo nuošaliau ir taip nepuolė į akis.

Priešais geležinkelio stotį nebuvo dar tos šaunios aikštės su aukštais namais. Gatvė, vedančioji nuo stoties į miestą, buvo apstatyta žemais namais, o visos Vytauto atkalnės buvo vien daržai bei sodai su retokais nameliais — pusiau kaimas, pusiau miestelis. Paskutiniųjų laikų Laisvės alėja dar neturėjo „dangoraižių“: namai buvo daugiausia dviaukščiai, o ne vienas ir vienaaukštis, tad buvo „stilingai“ išlaikytas tipingo Rusijos miesto pobūdis su tam tikru šaunesniu fasonu — „arčiau Europos“. Šalutinės, žiūrint nuo Laisvės alėjos, gatvės buvo dar mažiau puošnios. Beje, ši alėja anuomet vadinos, caro garbei, Nikolajevskij prospekt. Vargšė ta gatvė! kokių vardų nėr jai tekę nešiot! Pirmojo Pasaulinio karo metu ji buvo okupantų pavadinta Kaizerio Wilhelmo

alėja ar prospektu, bolševikam užėjus — Stalino prospektu, o tam tironui nusibaigus, gal Malenkovui dedikuota... Dabar bolševikai teikės jai grąžint vėl „Laisvės alėjos“ pavadinimą. Tad per savo trumpą gyvenimą ta gatvė buvo bent 4 ar 5 kartus krikštyta. Kad ji yra dar nesena (lyginant gatvių amžius), a.a. Stasys Stanelis yra man pasakojęs, jog per turkų-rusų karą 1878 metais jis tos gatvės dar Kaune neradęs: miestas anuomet baigęsis su Šaričių-Marijonų bažnytėle, ir į Karmelitus reikėdavę eit per mišką.

Tasgatės, kai pirmąjį kartą atvykau į Kauną, jis buvo daug mažesnio ploto: Žaliakalnis su pašlaitėm buvo dar beveik neapgyventas; taip pat, žinoma, Vytauto kalnas. Tik pats senamiestis — plotas tarp Šaričių bei kunigų seminarijos ir tarp Vytauto bažnyčios bei Benediktinų šventovėlės — buvo beveik toks pat, koks ir mum iš Tėvynės pasitraukiant.

Priemiesčiai (anuomet nepriklausiusieji prie miesto) irgi buvo žymiai mažesni bei skurdesni: Vilijampolė tuomet vadinos Vilijampolės slabada ir buvo charakteringas Lietuvos užkampio mažamiestis; Aleksotas atrodė už jį švaresnis, bet daug mažesnis už mūsų paliktąjį; Šančiuos gyveno veik vieni rusų įgulos kareiviai; Freda buvo, rods, vien dvariukas. Ką bekalbėt apie visą tuščią tarpą tarp Šančių ir Aukštosios Panemunės: ši, tur būt, tebuvo vien miškas su pora kaimų!

Kada, po 10 metų, vadinas, 1913 m. biržely,

atvykau Kaune apsigyvent, jis buvo maža pasikeitęs. Ir tame nedideliame miesto plote, bene be priemiesčių, tilpo 83 tūkstančiai gyventojų (tiek pat, kiek Liepojoj). Taip tuomet radau Kauno gubernijos oficialiame žinyne — Pamiatnaja Kniga Kovenskoj Guberniji. Vadinas, labai daug. Juk ir nepriklausomos Lietuvos laikais, nors prie Kauno priskyrėm plačius priemiesčius, kuriuos gausiai apgyveno atplaukusieji į Kauną gyvent valdininkai, moksleiviai, amatininkai ir t.t., tepriauginom Kaune gyventojų tik iki 130 tūkstančių.

Iš ko gi anuomet galėjo susidaryt tiek daug gyventojų Kaune? Spėju, labai daug turėjo būt rusų, kurie pirmojo Pasaulinio karo metu išdūmė į savo Matušką Rusiją. Mat, Kaunas anuomet buvo didelio administratyvinio vieneto lyg kokia sostinė — beveik visos Lietuvos, be Vilnijos bei Suvalkijos, tad čia buvo susitelkę daug valdininkų su šeimom; o, antra vertus, Kaunas buvo juk pirmaeilė nuo Vokietijos gintis tvirtovė, tad čia rusai laikė didelę įgulą, kuri turėjo daug karininkų, o šie buvo atsigabenę savo šeimas; pagaliau gal rusai ir paprastuosius kareivius priskaitydavo prie gyventojų skaičiaus.

Įdomu, kad, lyginant su caro metu, tik Kaunas tepadidino savo gyventojų skaičių, o Vilnius, paėmus jį valdyt lenkam, nusmuko: prieš pirmąjį Pasaulinį karą ten gyveno apie 380 tūkstančių gyventojų, o įsiviešpatavus lenkam, beliko apie 180 tūkst. Ir Ryga laisvoj Lat-

vijoj stipriai smuktelėjo: 1913 metais ten buvo 512 tūkstančių gyventojų, o 1939 m. — 393 tūkst.

O kuris buvo anuomet Kauno civilizuotumo laipsnis?

Susisiekimo priemonė buvo vienas arklinis tramvajus, apie kurį vėliau šaunusis juokdarys Dolskij parašė puikią satyrą: girdi, atvykęs į Kauną svetimtautis ir išvydęs tą tramvajų, nustebęs klausia: kas gi čia per dyvas? eina tramvajus, o jo priešaky bėga kuiniukas? — Kažkas jam paaiškinęs: na gi, labai paprastas dalykas: kuinas tramvajui kelią rodo!..

Jei norėdavai į stotį ar kitur nuvažiuot, o skubėdavai, tad imdavai izvozčiką-vežiką, ir jis tave gana padoriai nubogindavo už aukso rublį (5 aukso litai) net naktį iš stoties į senamiestį. Automobilį anais laikais teturėjo, rodos, vien tvirtovės komendantas; net Kauno gubernatorius dar neturėjo. Per tuos vienerius metus prieš karą man neteko Kaune automobilio aptikti.

Gatvės buvo gana dailiai netašytais akmenim grįstos. Šaligatviai tįsojo pasieniais, manding, visose žymesnėse gatvėse, tik neplatūs: didesnėse gatvėse dviem eit, mažosiose dažnai vienam. Mažne visur šaligatviai buvo jau tašytų akmenų ar plytų ir tik kai kur mediniai. Naujajame mieste žalumos jau buvo pakankamai. Gatvės, šaligatviai ir namai iš viršaus buvo laikomi gana švariai, kadangi juk Kaunas buvo arti Europos, o ir daug turėjo savo įguloj

aristokratų karininkų, tad policija rūpinos šiokią tokią tvarką palaikyt.

Taip tatai mano mielasis Kaunas atrodė man anuomet gana padorus miestas, net Peterburge pagyvenus, net Varšavą, Vieną, Berlyną, Miuncheną mačius. Įdomu, kad tą mano įspūdį patvirtino sykį nuoširdūs rusai Rusijos vidury, kai 1915 metais buvom priversti pasišalint į Smolenską: ten vieną kartą miesto parke susitikau kelis gyvenusius Kaune prieš karą rusų valdininkus; išsikalbėjom; aš sakiaus pasiilgęs Kauno, nors jis ir nepuikus miestas. „Ką jūs!“ sako jie. „Kaunas — šaunus miestas! daug švaresnis ir gražesnis už daugumą Rusijos provincinių miestų! Nuvažiuotum, sako, į kokią Kostromą ar Kalugą, ar Tverę, ar kitą panašų miestą, tai įsitikintum, jog Kaunas — puikus miestas!“ — Sakysim, jie truputį perdėjo, gal Europos miestų nebuvo matę; betgi anuometinis gubernatorinis Kaunas nebuvo toks jau nuskurdęs. Kad nebūtų jo varžius tvirtovė, jis būtų išaugęs daug didesnis, būtų daug labiau išsivysčius pramonė bei prekyba, ir jis būtų gerokai pralobęs bei pagražėjęs jau prieš pirmąjį karą, ir Nepriklausomoji Lietuva būtų iš jo padarius dar gražesnį miestą, ypač jei nebūtų buvę tos nelemtosios lenkų bei bolševikų užtvaros. Kauno geografinė padėtis puiki: jis visuomet buvo svarbus prekybos punktas. Apie 1914 metus suinteresuotieji sluoksniai jau kėlė klausimą sureguliuot Nemuną, kad galėtų į jo uostą įplaukt net

mažesnieji jūros laivai. Tuo būdu būtų įvykdytas tiesioginis susisiekimas vandenim net su Berlynu.

Ir kultūros atžvilgiu Kaunas stovėjo jau anuomet labai palankioj vietoj: per jį ėjo svarbieji keliai iš vidurio bei vakarų Europos į Peterburgą bei Maskvą. Tad pakeliui čia dažnai sustodavo įžymios meninės jėgos patenkint įgulos karininkų bei šiaipjau aukštesniųjų valdininkų meninio intereso. Neseniai anuomet pastatytajame miesto teatre (tam pat, kur ir nepriklausomaisiais laikais) tekdavo ir man išgirst garsių dainininkų bei gerų orkestrų. O ir iš Peterburgo bei Maskvos susilaukdavom gerų muzikų bei teatro artistų, net operos dainininkų, dargi atskirų garsių chorų.

O kaip su lietuviškąja anuometine kauniške kultūra? Lig 1914 metų buvo jau užsimezgę gajos užuomazgos. Tiesa, lietuvių kalbos viešajam gyvenime ar gatvėse neką tegalėdavai išgirst, nebent bažnyčiose. Šiaipjau vyravo rusų, lenkų, iš dalies žydų kalba (jiddiš). Net skaudu būdavo. Tačiau ir lietuviai su savo kalba buvo pradėję visur veržte veržtis. Svarbiausieji lietuvybės židiniai buvo anuomet Kaune kunigų seminarija su Maironiu rektorium ir tokiais lietuviais profesoriais, kaip Povilas Januševičius, Juozapas Skvireckas, Kazimieras Paltarokas, Kazimieras Šaulys: Maironis su tuo štabu drąsiai griežta ranka pasuko seminarijos kursą lietuvybės keliu; vyskupas Gasparas Felicijonas Cirtautas, o vėliau Pranciš-

kus Karevičius visai tam pritarė, o pastarasis dar griežčiau, kur tik galėdamas, lietuviškąją bangą varė.

Antrasis lietuviškosios kultūros židinys buvo šv. Kazimiero draugija, kurios pirmininkas Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas su savo padėjėjais kun. Antanu Alekna, Antanu Maliauskiu, Juozu Bikinu, Povilu Dogeliu, Dobužinskiu ir kitais, leisdamas eilę laikraščių bei daugybę knygų, varė gilią lietuviškosios kultūros vagą.

Trečiasis įžymus lietuvybės židinys buvo susidaręs aplink Karmelitų kleboną Konstantiną Olšauskį, kurs ėmė griežtai gniaužt nevykusiai ten išbujojusią lenkystę; įkūrė ir plačiai išplėtė „Saulės" draugiją; įsteigė mokytojų kursus; pastatė žaliakalny monumentalinius „Saulės" rūmus, kurie anuomet iš tolo viešpatavo Kauno vietovaizdy. Apie tą K. Olšauskį, taip tragiškai žuvusį, verta būtų kuomet plačiau pakalbėt, nes juk jis labai ir labai daug yra padaręs Lietuvos bei jos kultūros naudai. Čia paminėsiu vienų vieną dalykėlį: pirmojo Pasaulinio karo metu kalbėjau su vienu rusų intendantūros karininku; jis sakės apžiūrėjęs „Saulės" rūmus, nes reikėję ryžtis, ar juos griaut, ar ne, kadangi jie galėtų padėt vokiečiam orientuotis, jei šie apgultų Kauną; rūmai esą nuostabiai pastatyti; kas esąs jų statytojas ir kiek rūmai atsėję? Aš atsakiau, kad kan. Konstantinas Olšauskis, o rūmai galutinai atseisią apie 180 tūkstančių rublių. Ka-

rininkas atsakė: pasveikinkit tą kunigą Olšauskį: jis darbą atliko nepaprastai gerai ir sugebėjo apseit su tokia, palygint, maža suma: girdi, jei mes, armiečiai, būtume tokius rūmus pastatę, būtų atsėję apie dukart daugiau! — Ir dar vienas dalykėlis: anuomet teko man skaityt žinomojo lenkų vyskupo Niedzialkovskio „Kelionę į Šventąją žemę"; ten jis stebėdamasis pasakoja, kaip vienas karmelitas (remiant visam pasauliui!) surinkęs nepaprastai didelę sumą — 300 tūkstančių aukso frankų — ir pastatydinęs didžiulį vienuolyną ant Karmelio kalno! Visas pasaulis stebėjos!.. Na, o mūsų Olšauskis iš saujelės Europos bei Amerikos lietuvių surinko su viršum 500 tūkstančių frankų ir pastatė dar puikesnius rūmus — ir pasauly nė lapė nesulojo!

Reikia dar paminėt vieną didelį lietuvybės židinį Kaune — tai aplink kun. P. Dogelį besisukančioji „Pavasarininkų" organizacija, aplink šv. Kazimiero draugiją su Jakštu bei Dovydaičiu „Ateitininkų" rinktinę, aplink prel. Povilą Januševičių su Kobelinskaite bei Stanelyte Katalikių Moterų draugiją. Paminėtina dar Olšauskio Mergaičių Seminarijėlė prie „Saulės" kursų su pedagogu Poderiu ir kt. Ir galop Čekanauskaitės namų ruošos mokykla mergaitėm su didele vieša valgykla.

Negaliu praleist nepasakęs po porą žodžių ir apie atskirus asmenis, anuomet palaikiusius lietuvybę Kaune: tai įžymus pedagogas J. Vokietaitis, „Saulės" mokytojų seminarijos di-

rektorius, ir Sofija Čiurlionienė, tos mokyklos mokytoja; dailininkas Ignas Šlapelis; „Hamleto“ vertėjas advokatas Sąmojauskas; dakt. Stonkus, „Saulės“ draugijos narys ir finansinis rėmėjas; na, ir dr. Jono Šliupo brolis dr. Rokas Šliupas, kunigų seminarijos gydytojas, apie kurį juokauta: kaip Jonas sėkmingai gadina kunigam sveikatą, taip sėkmingai Rokas ją jiem atitaiso...

Tokį tatai radau Kauną, kai aną 1913 metų birželio dieną, giedrą ir šiltą, atvykau į naująją savo darbovietę, kuri pasiliks mano buveine, su karo pertrauka, iki 1944 m. rugpiūčio 15 d.

PIRMIEJI ŽINGSNIAI KAUNE

Vežikas veža mane lėta risčiuke, o aš sprendžiu, kur čia nutūpt, bent tam kartui. Seniau, būdamas dar studentu, važiuodavau tiesiai pas seminarijos prokūratorių prof. kun. Januševičių. Tas be niekur nieko mane priimdavo, šiaip taip pernakvindavo (sykį net savo valgomajam kambary, ant stalo!) ir profesorių refektoriuj pavalgydindavo ir tai visa dovanai. O dabar jis jau nebe seminarijos prokūratorius, tik švč. Trejybės klebonas ir prelatas, o prokūratorius jau yra kitas — mano seminarijos jaunesnis draugas kun. Jonas Petrošius, pasienio žemaitis. Viešbučiuos dar nebuvau mėginęs sustot, o ir nežinojau, kur jie ir kokie. Tad, gerai pasvarstęs, ryžaus vykt stačiai pas

naująjį savo „bosą“ Skvirecką, bent pasitart, kur man pasidėt.

Radau namie. Sutiko mane su mažu šypsneliu, nerūgščiu nei kreivu. Ačiū Dievui! Skvireckas nemėgdavo maloniai šypsotis. O rūgščiai ar kreivai mokėdavo bei gebėdavo, bent studentam. Šiaipjau žmonėm — nei šio, nei to. Vadinas, aš ne nepageidaujamas. Na, tad toliau! Atsargiai klausiu, ar nepatartų man, kur galėčiau tam kartui apsistot, iki susirasiu pastovų butą. Ir ką gi? Visai netikėtai rimtasis kanauninkas siūlo man tam kartui apsigyvent pas jį (o pats teturi du kambarius). Pats pirmą vakarą taisė man gultą ant ištiesiamos krasės; anksti atsikėlęs atsargiai triūsės, tykiai išėjo mišių laikyt, kad galėčiau dar pamiegot. Ar čia stebėtis, ar gėrėtis, ar abu vienkart?!

Vadinas, pradėjom leist „Bažnytinę Apžvalgą“. Ir leidom iki karo. Čia nebekartosiu, ką, kas ir kaip, kadangi apie tai esu rašęs „Keturių Ganytojų“ knygoj, arkivyskupo Juozapo Skvirecko skyriuj. Verčiau brūkštelsiu po keletą žodžių apie kai kuriuos dalykus, kuriuos atsimenu kaip įdomesnius anais vieneriais prieškariniais metais.

Šiaip taip nuolatinį butą susiradau. Tiksliau pats buto savininkas-kampininkas pasiūlė. Mat, anais metais buvo Kaune prie katedros bažnyčios vienas iš vikarų-giedotojų jaunas kunigas Žukauskas, vardu Stanislovas. Pažinojau jį dar seminarijoj, kai jis ir aš buvo-

me ten tuo pat laiku klierikai. Buvo gražios sielos klierikas, kuklus, nuoširdus, malonus. Kaune jį dabar susitikau kaip kunigą. Besąs toks pat, kaip klierikas. Begyvenąs katedros kieme, tame dviejų aukštų name, kur prie katedros didžiojo altoriaus galo. Apatiniame aukšte begyvenąs vargonininkas kompozitorius Juozas Naujalis su šeima, o kun. Stasys viršum jo, antrajam aukšte. Sužinojęs, kad ieškau kokio butuko, jis taip natūraliai draugiškai siūlo man: jei patiks, apsigyvenk pas mane; turiu pustrečio kambario; galėčiau užleist savo didoką miegamąjį; didžiulis salonas būtų bendras, o aš pats nakvočiau toj neva virtuvėlėj, kurios verdamiem tikslam nevartoju. Tad einam pažiūrėt. Pažiūrėjau. Patiko. Dėkingai priėmiau mielojo kunigo pasiūlymą. Ir nesigailėjau. Tik gal jis paskiau gailėjos, bent sielos gilumoj. Tik niekad per tuos metus mažiausiu ženklu to neparodė. Išgyvenom ir išsiskyrėm nuoširdžiais bičiuliais. Ir štai, po 50 metų, o 45 po jo mirties, vis jį prisimenu ir širdingai pasimeldžiu.

Jis buvo kilęs iš plikbajorėlių, iš aplenkėjusios šeimos. Pats mėgdavo pasijuokt, kad esąs „szlachcic z pagalukiem“ — „bajoras su pagaliuku“. Nors iš mažens namie kalbėjęs lenkiškai, bet jau seminarijoj buvo aiškiai palinkęs į lietuvių pusę. Beje, jis įstojo į Žemaičių seminariją Kaune, jau išėjęs kažkuriuos ten vargonininkų kursus ar privačiai pas kurį vargonininką, taip jog seminarijoj buvo šioks

toks muzikantas ar net muzikas: mokėjo pagrot pijaninu ir vargonais ir gerai pagiedot, nes turėjo gražų žemą tenorą ar baritoną. Tad ne dyvai, kad vyskupas jį paskyrė vikaru prie katedros, kur reikėjo gerų giedotojų, o ir pamokslininkų dviem kalbom — lietuvių bei lenkų. O svarbu buvo, kad būtų toks vikaras vienkart ir pavyzdingas kunigas. Mano Stasys turėjo tas visas ypatybes gana aukšto laipsnio.

Mudviem šneka gerai supuolė ne vien dėl to, kad buvom mokslo draugai bei kunigai, bet ir dėl to, kad abu mėgom muziką. Aš jam pasakydavau, kas man atrodo ypač gražu iš fortepijono literatūros, net šį tą jam dar nežinoma nupirkdavau, o jis turėdavo man pagrot. Sakysim, padovanojau jam F. Mendelsono albumą „Lieder ohne Worte" fortepijonui, techniškai nesunkų, tik reikalaujantį daug dailumo, švelnumo, jausmo. Darbavos mano Stasys sąžiningai ir šį tą išgaudavo. Ir grožėdavos. Kitą sykį nupirkau jam didžiojo Finų-Suomių kompozitoriaus Jano Sibeliuso pagarsėjusį „Valse triste". Man jis be galo patikdavo (o ir dabar tebepatinka). Čia technika truputį sunkesnė, kadangi modernesnė, bent aniem laikam. Mano Stasiui, nors nujautė kūrinio grožį, bet dar nesisekė jį gyvai išreikšt. Sugalvojau pakviest kaimyną Juozą Naujalį, kad mum pademonstruotų, kaip tą perlą reikia pateikt. Jis sutiko ateit. Tik jau iš anksto patarė nelaukt iš jo ko nors nepaprasto: mat, jis esąs vargonų, ne fortepijono specialistas, o tų dviejų

instrumentų būdas esąs visai skirtingas ir reikalaująs skirtingos technikos. Betgi šiaip taip jį pasodinau prie kun. Stasio pijanino. Pasirodė, Naujalis to Sibeliuso kūrinio dar nepažįstąs. Ėmė bandyt. Eina. Baigė. Patiko. Ir jam ir man. Taip, sako Naujalis, kūrinys gražus. tik moderniškas. O moderniškų dalykų ponas Juozas nemėgo.

Dar vieną dalykėlį apie savo kun. Žukauską noriu išsaugot iš užmiršties. Kaip vargonininkas, jis buvo apsipratęs su chorais. Tad čia, prie katedros, jis ar sukūrė, ar atnaujino lietuviškai giedantį chorą giedot šventom giesmėm per sekmadienio 10 valandos mišias. Pavartojo paprastas bažnyčios bei šv. giesmės mylėtojus ir iš jų padarė labai mielą giedantį būrį. Ir iš kažkur įdomių giesmių jam surado ar senas melodijas pritaikė savo tam chorui, o gal ir pats kai ką sukūrė. Tik tas giedojimas mum visiem labai patikdavo. Žmonės tyčia ateidavo į katedrą, būtent, tų mišių išklausyt. Net kunigai. Sakysim, kanauninkas Kazimieras Prapuolenis prisipažino tyčia ateinąs tų giesmių pasiklausyt (žinoma, ir pasimelst: tai jau savaime). Įsitikinom akivaizdžiai, jog šv. giesmės, nors ir paprastos, bet tik nuoširdžios ir žmonių lengvai suprantamos bei jų širdžiai malonios, nepaprastai sėkmingai traukia juos į Dievo namus.

Deja, tas katedros 10 valandos žavesys netrukus dingo, lyg mūsų pievų ramunėlei nuvytus. Bet apie tai kiek vėliau

SENOS IR NAUJOS PAŽINIOS

Vizitas... Ach, tas nelemtas, o reikalingas civilizacijos „išmislas". Jo niekuomet nemėgau, o ir senatvėj jis yra man skaudžiai įkyri našta.

Aną vasarą, atvykus į Kauną, pirmiausia reikia prisistatyt vyskupui. O vyskupas buvo visų gerbiamas ir mylimas Gasparas Felicijonas Cirtautas, švėkšniškis žemaitis, mokytas ir šventas vyras. Mano pažinios su juo buvo silpnos, kaip plonas siūlas. Aš jį iš matymo pažinojau. O jis mane? 1908 metais mane įšventė į kunigus, ir mes, visas naujų kunigėlių būrys, pas jį apsilankėm. Aš buvau bene vyriausiasis amžium. Tad, kai priėjo prie blaivybės klausimo, jis, kreipdamasis į visus, bet žiūrėdamas ypač į mane-vadą, paklausė: O gal, panie tego, įsirašytumėt į blaivybę? — ir raginamai šypso. Aš nejaučiau jokio noro. Neturiu, kur akis dėt. Žvilgčioju į kairę, į dešinę — ką draugužiai jaučia. Jie, atrodo, tai pat jaučia, ką ir aš. Garbingasis ganytojas suprantamai bei atlaidžiai šypso. O jo žvilgis toks geras, toks geras. Bet gilumoj jaučiamas liūdesys bei sopulys. Gal jis jau žinojo, o gal dar ne, kad viduje jau mirtį nešiojas. Taip ir palikom neblaivininkais, bent tam kartui.

Beje, buvau jau jį susitikęs dar prieš šventimus, kada nuėjau prašyt, kad suteiktų šventimus ir leistų išvažiuot į Innsbrucką. Prieš leisdamas įsišventint, vyskupas turi žinot, ar

turiu reikiamas kunigui žinias, ir mane, visai nepasiruošusį, paegzaminavo. Bet labai negriežtai. Ir davė savo sutikimą — ir priimt šventimus, ir vykt į Innsbrucką. Jau būdamas Telšiuos, vieną vasarą tyčia nuvykau į Kauną pas vyskupą, norėdamas jam papasakot, kaip uoliai bei sėkmingai veikia mano bičiulis Vincas, ypač kad į šv. Kazimiero draugiją įtraukė net apie 200 narių. Ir netaktingai (snarglius!) patariau tam Išminties Sostui: ar nebūtų verta kaip nors išreikšt kun. Vincui padėką; tai jam būtų nuostabus akstinas dar uoliau pasidarbuot.

O ekscelencija, nuostabu, jau bežinąs apie mano Vincuko mažą faux pas Vilniuj ir, užuot man atsakęs, tik trumpai paklausė: „O ar kun. Vincentas buvo nuvažiavęs Vilniun?“ Ir tiek. O ir aš tik tiek: „Buvo“. Pastebėjęs mano sumišimą, ekscelencija manęs pasigailėjo ir ėmė pasakot plačiau mūsų kunigijoj žinomą įvykį, kurio vedamasis asmuo buvo vienas jaunas kunigėlis, mano seminarijos draugas. Tikra lietuviška Abelardo bei Heloyzos istorija! Tas kunigėlis taip įsimylėjęs vieną mergužėlę, jog neberadęs kitos išeities — vien su ja susituokt. Bet kaip? Ir radęs savotišką išeitį: vienkart būti pats ir jaunikiu ir kunigu sutuokėju! taip ir padarė. „Ar Tamsta gali įsivaizduoti tokį kazusą?!“ stebėdamasis ir giliai pasipiktinęs, sako Ganytojas.

Daugiau jo gyvo nebeteko susitikt. Jis jau

sirgo vėžiu. Išvažiavo į Berlyną daryt operacijos. Ir į Kauną parvežė jį jau mirusį.

Laidotuvės buvo nuostabiai iškilmingos ir gražios. Kunigų suvažiavo daugybė. Žmonių masės pripildė gatves. Kitatikiai jį gerbė. Katalikai mylėjo. Ir šventu laikė. Aš jį vadindavau patriarku Abraomu.

Visa procesija vykom į stotį velionies sutikt. Iš ten gedulingoj eityje parlydėjom į senelę katedrą. Giedojo didelis klierikų choras. Gedulingai ir didingai ūžė Miserere. Chorą nuostabiai dirigavo Naujalis, taip tauriai, taip rimtai. Ir ta karališka jo figūra. Ir ta patriarko barzda, anuomet tokia vešli, tokia ilga — iki juosmens beveik.

Antrą dieną iškilmingos pamaldos katedroj. Kilnu, graudu. Bet vilties ir paguodos teikia, kai toks švento gyvenimo vyras į amžinybę įžengia.

Su nuostabiu Benedictus himnu išlydėjom Velionį Ganytoją iš katedros vidaus į amžinojo atilsio vietą — į tos pat katedros kriptą, kur jau ilsis jo pranokėjų vyskupų Valančiaus bei Paliulionio palaikai.

Kas bus dabar našlaitės Žemaičių vyskupijos vyskupu? Daugelis spėjom, jog kan. Skvireckas. Vėliau sužinojau, jog Roma buvus kaip tik jį numačius. Kaip tai įvyko, kad ne jis buvo paskirtas vyskupu, esu plačiai rašęs „Keturiuos Ganytojuos“, tad čia nebekartosiu. Žinoma, būčiau džiaugęsis, jei mano kanauninkas būtų likęs mūsų valdovu. Bet, kai po kelių mė-

nesių sužinojom, jog mūsų viešpačiu bus Pranciškus Karevičius, aš kiek nustebau: jis nebuvo kuo ypatingu pasižymėjęs, vien tuo, kad buvo uolus kunigas, labai simpatingas asmuo, mokytas ir geras profesorius Peterburgo seminarijoj, na, ir geras žemaitis-lietuvis, nors ir ne ura-patriotas. Lietuvystės atžvilgiu mes daug iš jo tikėjomės. Aš jo paskyrimu buvau patenkintas ir dėl to, kad jis buvo mano senas senas pažįstamas ir man palankus.

Iš kitų sau brangių asmenų kuo greičiausiai aplankiau garbingąjį Jakštą-Dambrauską, netrukus vyskupo Karevičiaus pakeltą į prelatus (kuo visa Lietuva džiaugės). Tas stambus mažiukas besąs toks pat rudaveidis, ryškiais bruožais, trumparegis, akiniuotas profesorius-plunksnagrauža, gerai nusiteikęs, palankiai šypsąs. Jis džiaugės, sužinojęs, kad man pasisekė įsiskverbt į Kauną. Mat, aš ne per seniai iš Telšių buvau jį prašęs, kai jo padėjėjas kun. Dobužinskis gavo klebono paskyrimą: ar negalėčiau dabar aš atsisėst į Dobužinskio krasę šv. Kazimiero draugijoj. Jakštas su diplomatišku pasigailėjimu atsakė, kad tai nebeįmanoma, kadangi ta vieta esanti jau pažadėta kun. d-rui Antanui Maliauskiui, kuris ką tik baigė mokslus Europoj. Tačiau puiku, kad aš radau kitą vietą Kaune. Bus malonu arti gyvent ir bendrai darbuotis lietuviškoj dirvoj, o specialiai ir šv. Kazimiero draugijoj. Beje, ar esu jau šv. Kazimiero draugijos narys?.. Pasisakiau esąs ir tai net amžinasis narys. Na, tad

puiku! — pareiškė Jakštas. O gal sutiktumėt būt valdybos nariu? Mum reikia literato, kurs galėtų recenzuot atsiunčiamuosius rankraščius, ar jie priimtini spausdint, ar ne. — Pasisakiau sutinkąs. Na, ir išsiskyrėm, kaip ir kitais kartais, dar geresniais, taip sakant, bičiuliais.

Neilgai trukus likau išrinktas šv. Kaz. d-jos valdybos nariu. Ir pirmasis uždavinys, kur man teko išspręst, buvo, ar priimt spausdint Juozo Gabrio-Paršaičio atsiųstą Lietuvių literatūros apžvalgos rankraštį. Perskaičiau stebėdamasis bei pasigėrėdamas tą ilgoką rašinį. Kodėl pasigėrėdamas? Mat, nudžiugau, kad besą galima parašyt ir lietuvių literatūros istoriją visiškai pagal tą planą, kurio anuomet laikydavos ir rusų, lenkų, vokiečių ar ir kitų tautų literatūros istorikai, su visom prašmatnybėm bei išmonėm, kaip štai: liaudies kūryba (pasakos, padavimai, dainos mitologinės, istorinės, buitinės, meilinės-erotinės etc.), religinė literatūra (himnai, šventos giesmės, pamokslai etc), pasaulietinė meninė literatūra — epinė, lyrinė, draminė. Na, ir kitos kitokios įvairenybės. Dabar net nebegaliu tiksliai prisiminti, ko ten nebūta. Entuziastiškai atsiliepiau, jog tikrai esą verta tas veikalas išleist. Nebeatsimenu, ar besuskubta prieš didžiąją Audrą. L. Enciklopedija teigia, jog 1913-16 m. Bet kas išleido?

Dabar reikėtų nueit vizituot po vyskupo didžiausiąją žuvį — Mačiulį-Maironį. Bet kur

tu atostogų metu Maironį mieste sugausi! Jis, gyvas gamtos krislelis, jis, žmogaus brolis-sesuo, kaip jis ištūrės bent vasarą nesusiliejęs su gamta motule? neįsijungęs organiškai į gyvąją žmoniją, ypač lietuviją?! Pasibaigus seminarijoj mokslui, jis susitiks tokį Skvirecką ar ką ir maloniai tars jam: noriu išvykt truputį atostogų; ar negalėtumei mane valandėlei pavaduot Konsistorijoj — tų nelemtųjų popierių pasirašinėt? — Na, kaip gi Skvireckas, tas rūstus namsėda, tas įsimiręs darbininkas, betgi buvęs Maironio mokinys ir poetą branginąs bei gerbiąs labai rimtai, kaip gi jis, sakau, atsakys didžiajam, nors ne be silpnybių, Maironiui neigiamai?.. Tad poetas dumia sau į kurį labiau ar mažiau gražų Lietuvos kampelį, pas kurį iš daugelio savo senų ar jaunų bičiulių, sakysim, aną vasarą pas Drukšės ežerą, mieloj, judrioj, gražioj kompanijoj pasižmonėt, ežeru pasiirstyt, pasidainuot, pasisvajot, kokį lyrinį kūrinėlį sumanyt, o paskiau sukurt, na, kad ir „Ant Drukšės ežero“ ir jį anonimiškai paskelbt bene „Vilty“. Veikiai ėmėm mėklintis, jog autorius — Maironis. O Vaižgantas net ir laikrašty pareiškė savo spėjimą, kad tą deimančiuką sukūrė, tur būt, ne kas kitas, tik pats Maironis. Mat, tas dalykėlis yra tikras šedevriukas, toks jis nuotaikingas, o grakštus ir estetiškas. Vėliau sužinojau, jog Maironis jį sukūręs bei dedikavęs mano jau pažįstamai panelei Jadvygai Stanelytei.

MAIRONIS KAUNE PRIEŠ AUDRĄ

Vadinas, 1913 m. vasarą man neteko oficialiai vizituot Maironio, kadangi jis skraidė kažkur gyvenimo poezijos srityse. Bet, jam grįžus iš dausų žemėn, pradėjom kartkartėm susitikt, kaip asmuo su asmeniu. Pirmoji tam proga buvo tam tikri reguliarūs kauniškių kunigų pobūvėliai. 1913-1914 metais jau jie buvo virtę papročiu, nors dar jaunu, bet jau lyg įpareigojančiu laikytis. Kai apsigyvenau Kaune, draugai kunigai painformavo: esą susitarta kas savaitę vieną kartą susirinkt paeiliui pas kurį draugą, taikiai, atidėjus į šalį opius asmeninius nesusipratimus, ir blaiviai, giedra dvasia pasižmonėt su kunigais draugais, pasišnekėt apie bėgamus svarbesnius bendrus klausimus, išgert arbatos ar kavos (ne be to, kad ir po stiklą lengvo vyno), užkąst skanių sausainių ar dar skanesnių kepinių su kokia obuolių ar kita kuria košele ir pasigardžiuot įvairiais gardžiais vaisiais, net iš tolimų kraštų. O! anais laikais buvo lengva bei pigu gerą būrelį padoriai pavaišint. Daug daug, jei išleisi keliolika rublių. O tų rublių būta pakankamai.

Per tuos vienerius priešaudrinius metus daugiausia kartų, bent tris, buvom susirinkę pas Maironį, pas kitus — po vieną, o pas kai kuriuos taip ir nebesurojom prieš karui atūžiant susitelkt. Kodėl taip? kodėl pas Maironį dažniau? Nežinau. Taip kažkaip išėjo. Gal kad kiti buvo nerangūs, gal varžės, gal jų patal-

pos buvo nepatogios. O gal su pinigais jiem buvo striuka. O Maironis ir finansų atžvilgiu buvo pajėgiausias, ir jo palociaus patalpos labai tinkamos. O svarbiausia, man atrodo, jis buvo iš pajėgiųjų, svetingiausias bei vaišingiausias ir, nors impozantiškiausias bei labiausiai pagarbos įkvepiąs, tačiau kažkaip tuos pobūviuos patogus bendraut. O ir jis pats tuose kuniginiuose padraugavimuose, nors kiek ir aptirpdavo savo iškilume, betgi vis dar išlaikydavo savo paprastąjį orumą. Apie tą Maironio orumą bei jo bangavimą tarp zenito ir nadiro tuoj bus ir daugiau. O čia pastebėsiu, jog ir man anais metais teko vieną kartą garbė bei malonumas priimt ir pavaišint tuos mielus kunigus svetelius pas save, tiksliau bičiulio kunigo Žukausko bute. Pasiruošiau rūpestingai, gal net labiau, nei būtų tikrai reikėję, kaip tai paprastai atsitinka pirmokui. Būčiau mielai ir dar kartą pas save pasikvietęs, bet varžiaus tokių didelių asmenų: Maironio, Jakšto, Olšauskio, Januševičiaus, Skvirecko, Paltaroko. Bet, kaip matėm, ir kiti neskubėjo kviest daugiau, nei vieną kartą.

Pažadėjau grįžt prie Maironio ir grįžtu.

Pergyvenęs rudenį ir žiemą pas malonųjį kunigą Stasį Žukauską, ėmiau kaskart gyviau jaust nerimą, kad taip varžau savo nuolaidųjį bei svetingąjį šeimininką, ir ryžaus guviai ieškot sau buto, kur nieko neapsunkinčiau. Uždavinys nelengvas. Reikia, kad tas butas būtų

bent senamiesty, geriausia Rotušės aikštėj (Paradnaja ploščad — rusam), netol savo šefo kan. Skvirecko, su kuriuo tenka kasdien susitikt pasitart ir kurs gyvena seminarijoj. Reikia, kad būtų netol spaustuvės, kurioj savo „Bažnytinę Apžvalgą" spausdinam (o tai buvo Saliamono Banaičio spaustuvė šv. Kazimiero namuos — vėl gi toj pat aikštėj). Gal atsirastų vieta Maironio palociuj? Tai būtų puiku! Juk ten tiek įnamių gyvena. Tiesa, truputį bukštu to didelio vyro, kurį kaskart labiau imu gerbt tam tikru, lyg religiniu-prietariniu pagarbos-baimės jausmu. Ne, tai vien tik instinktyvus, giliai gyvas, visai natūralus išgyvenimas santyky su didžia asmenybe.

Betgi pro tą „šventą" baimę vis šelmiškai spokso jauno vyro smalsumas bei noras prie to „pavojingojo" padaro priartėt, o jei galima, tai ir suartėt, netgi glaudžiai — tegu kiti stebis ir pavydi (fui! sąmoningai tos minties neprisiėmiau)! Tasgatės, progai pasitaikius, pasiteiravau, tur būt, Maironio sesės Marcelės, ar nėra pas juos laisvo buto. Ir, o džiaugsmas! ji pasakė, kad taip. Tad gal priimtumėt mane? — O kodėl ne! — Ir ji nusivedė mane parodyt to buto. Besą tai du didžiuliai aukšti kambariai (ne tokie, kaip nūn modernieji), su dideliais langais, tad šviesūs. Nors ir iš kiemo pusės, bet su maloniu reginiu į Maironio puoselėjamą sodelį, o toliau į didingąjį Nemuną bei gražiuosius šlaitus. Butas antrajame aukšte, šalia Maironio miegamojo; skirs mudu vien nepla-

tus privatus koridoriukas. Vadinas, gyvensiu lyg ir Maironio bute. Ar tai ne dyvai?

Žinoma, ir tekdavo su juo susidurt, taip sakant, nosim su nosim ir išvyst jį visai ne kaip Olimpietį, o paprastose namų sąlygose. Ir tikėkit manim: tom akimirkom jis atrodė kaip visai nebaisus padaras. O vis tiek į nebūtinai reikalingas kalbas nesileisdavo ir išlaikydavo tam tikrą atstumą bei iškilumą, lyg tartum būtų mąstęs: vis dėlto nepamirškit, kas aš!.. Tačiau atrodo, jog jam nereikėjo nei sau pačiam primint, nei kitiem, kas jis esąs: pačioj jo prigimty bene buvo tas ryškus didingumo bruožas.

Visai kitoks jis pasidarydavo, kai tekdavo pas jį viešėt nedideliame, taip sakant, intymiame būrely, ypač mišriame lyčių atžvilgiu. Man teko tai pastebėt jau 1914 metais, kai jau gyvenau jo rūmuos, o ypač nuo 1924 metų iki jo mirties, kai turėjau laimės su juo labai dažnai bendraut. Tačiau ir 1914 metais jis pradėjo traktuot mane, tartum artimesnį asmenį, nesgi pašonės įnamį. Taip sykį, gražią saulėtą dieną, apsilankė pas jį viešnia, kažkokia ponia, ir juodu išėjo į sodelį ir atsisėdo altanoj. O aš stoviu savo bute prie atviro lango. Pastebėjęs Maironis ir mane pakvietė į sodelį, ten pas juodu. Kai nuėjau, šeimininkas mane pristatė tai viešniai, o ją — man: esanti tai ponia generolienė Petrikauskienė. O mano akys ją įėmė vaizduotėn bei atmintin: tokia vidutinio amžiaus moterėlė, apskritu blyškiu veidu, dar ga-

na dailiu; susišukavus ir apsirėdžius gana archaiškai; atrodo geras padaras; linksmutė, plepi, bet nekvaila; daug mačius (sprendžiu iš pasipasakojimo). Kalba lietuviškai gana gerai, tik su jaučiamu rusiškai lenkišku akcentu. Vyras generolas miręs, ir ji gaunanti neblogą pensiją, taip jog gerai aprūpinta ir gali svečiuotis bei žmonėtis. Dabar ji visai prisijungus prie lietuvių, o ne be to, kad ir lietuviai prie jos — mat, pasiturinti, linksma ir dosni našlelė (žmogus jauti pagundą pavadint ją Die lustige Witwe iš to pat vardo operetės). Dailiai pasivaišinom uogom, vaisiais, arbata. Maironis besąs prityręs šeimininkas, gebąs saikingai pajuokaut, vaišingas, malonus. Tačiau vis išlaikąs tam tikrą orumą.

Pasižmonėję draugiškai išsiskyrėm, pasižadėję mielajai viešniai pas ją apsilankyt.

Maironis, matyt, jau žinojo, kur ponia generolienė gyvena. Tad neilgai trukus pasiėmė mane, ir nuėjom pas ją. Begyvenanti naujamiesčio vidury, dešinėj nuo dabartinės Laisvės Alėjos, kiek atstu nuo gatvės, nedideliam mediniam namely. Butas padorus. Baldai atitinkami. Viskas pagal Linksmąją Našlelę. Žinoma, ir vaišės: šios tai jau visai sulig generoliene. Ko ten nebūta? Ir gardžių lašelių. O ir nuotaikos. Ir čia Maironis pasirodė sugebąs būt ir labai taktingu bei maloniu svečiu.

Tai buvo mudviejų su Maironiu žygių po Kauną pradžia. Karas ir pokarinis gyvenimo apgriuvimas bei rūgimas tą svečiavimąsi buvo

pertraukęs. Bet truputį Kaune apsitupėjus, mudviejų ratelis ėmė tvarkingai suktis: tai Maironis pas mane, tai aš pas jį, tai abu pas ką trečią. Tačiau apie tai bus plačiau sekančiam tome.

ĮDOMIOS PAŽINIOS SU MUZIKAIS IR MUZIKA

Kada gyvenau pas kun. Žukauską, mėgdavau atsidaryt langą į katedros šventorių, pasigėrėt didinguoju katedros galu su milžiniškais gotiškais langais, pasidžiaugt erdviu šventorium, na, ir pasižiūrėt, kaip dailiai ten vaikštinėja du muzikos stulpai — Naujalis ir kun. Byla. Du seni bičiuliai. Kaip būtų gera, jei ir aš galėčiau prie jų pritapt... Be nepabandyt?

Vieną kartą, man esant Apžvalgos reikalu pas kan. Skvirecką, atėjo į seminarijos sodą ir Byla. Ir vaikščioja sau, lazdelę prie kairiosios alkūnės pasikabinęs, su panieka į visą pasaulį žvilgčiodamas, vyrišku žingsniu žemę kone kiaurai pramindamas. Pasigrožėjęs tuo stotu mažą valandėlę, sakau kanauninkui: Kaip būtų puiku su tuo šauniuoju kun. Byla susipažint, o net susidraugaut! — Skvireckas į tai: Bandyk — nebandyk, o nieko iš to neišeis: tas žmogus ne tam skirtas! prie jo neprieisi nei juoba nesuartėsi! — O aš į tai: Na, pažiūrėsim! aš vis tiek pamėginsiu!.. Iki pasimatymo. Einu pas jį!

Ir einu. Bet bijodamas. Prisipažinsiu: ma-

ža ko taip būgštaudavau. Nebent kun. prof. Žongollovičiaus. Taip, tikrai — šio už vis labiau bijodavau.

Byla vaikščioja sau. O aš sėlinu paskui. O visi nervai baimės įtempti. Bet reikia nusigalėt!.. Juk gal ten pro savo langą Skvireckas žiūri ir seka. Tad, sukaupęs visą ryžtą, priėjau, atsiprašiau, pasisveikinau ir pasiaiškinau: jau seniau svajojau arčiau susipažint su savo buvusiuoju seminarijoj giedojimo mokytoju bei tokiu puikiu katedros giedotoju, kuriuo mes visi jauniai taip grožimės, kurį taip vertinam bei mylim. Ir t.t., ir t.t. Ačiū Dievui, man komplimentų sandėliukas niekuomet nebuvo apytuštis; o tie, kuriem juos žerdavau, gana mielai ar visai mielai juos priimdavo, kadangi jie aiškiai matė, jog sakau, ką manąs ir jaučiąs. Tad išsiskyrėm su tuo siaubinguoju Byla, kaip geri pažįstami pakeliui į glaudesnius santykius.

Kai pasigyriau kan. Skvireckui apmalšinęs siaubūną, jis vien pečiais gūžtelėjo, skeptiškai stebėdamasis.

O kad ir pats kanauninkas ne vien privengė kun. Bylos, o ir tiesiog prisibijojo, pats vieną kartą akivaizdžiai įsitikinau: buvo tai vieno šeštadienio popietė; kalbėjau su kanauninku jo salone apie įvairius mūsų reikalus bei šiaipjau dalykus; artinos į galą penkta valanda, kada katedroj laikomi mišparai; tik štai mano kanauninkas žvilgt į laikrodį, tvykst nuraudo — ir dui iš kambario lauk, bepasakęs

man: jau penkta baigias, o aš turiu laikyt mišparus! — Aš į tai: Neskubėkit, kanauninke, dar nepasivėlinsit žymiai! — Ne! reikia skubėt! negalima! — Ir išbėgo į katedrą. O aš suprantamai nusišypsojau: žinojau, kad Byla jau laukia zakristijoj ir reikšmingai nusikrenkš ar net atitinkamą žodį tars.

Bijojo Bylos kaip ugnies ir katedros vikarai (jis, mat, buvo anuo metu katedros rektorium); irgi pats mačiau: pavakarėm jie turėdavo susirinkt švč. Sakramento koplyčioj kalbėt kanoninių valandų (Officium); Byla visada būdavo ten pirmas; ne vėliau už jį ir senis dr. Juozas Lisauskis; o mano Žukauskėlis ir bene Tamulioniukas biskutį kartais nusitęsdavo pražiopsoję; pastebėję, kad gal bus bent truputį, bent vieną minutę, pavėlavę, tai kad skuos, kad skuos, kaip pabaidyti kiškiukai! Aš bandydavau juos ramint: dar nepavėluosit — dar yra pora minučių! — Ne, negalima! — atšaus jie. — Su rektorium ne juokai!.. O kokie ten ne juokai? Juk Byla — žmogus, kaip ir kiti. Vien kad jis savo išore atrodo nelyginant koks renesanso condottiere, su tamsiu aštriais bruožais veidu ant sunkiasvorio čempijono stoto. Jis vien tik žvilgters į tave lediniu žvilgsniu ir pro stangrias lūpas tars nuodingai paniekiamai: Žiūrėk, jei ne aklas, kelinta valanda! Ir to užteks: Žukauskas ar Tamulionis, įtraukę galvą į pečius, smuks į savo vietą chore ir ims maldingai giedot: Deus, in adiutorium meum intende!

Bet su prelatu Maironiu Bylos byla rutuliojos ne taip sklandžiai. Kai kun. Byla vieną kitą kartą katedros zakristijoj, regint ir girdint mažesniem bei aukštesniem tarnautojam, pasivėlinusiam Maironiui nurodė kabantį laikrodį ir grėsmingai sumurmėjo kokį sveiką pamokymą, kaip štai: ar laikrodžio namie neturit? Štai būrys žmonių, susirinkę bažnyčion, laukia nesulaukia vieno besivėlinančio prelato! — Maironis įsižeidė ir vyskupui Karevičiui pateikė dilemą: ar Byla bus pašalintas iš katedros prižiūrėtojo vietos, ar aš pasišalinsiu iš katedros!.. Pats kun. Byla man tai visa papasakojo. Jis, iš gerų šaltinių sužinojęs apie tą Maironio ultimatumą, ryžos palengvint vyskupui keblią padėtį: nutarė prašyt vyskupą, kad jį perkeltų kur į parapiją. Vyskupas nudžiugo ir davė kun. Juozui pasirinkt, katros parapijos klebonu jis norėsiąs būti: Telšių ar Žagarės. O tos parapijos vienos iš geriausiųjų Žemaičių vyskupijoj. Aš kunigui Juozui patariau Telšius: Eris Telsis — gloria in excelsis! Bet kun. Byla, nuvažiavęs vienur ir antrur, pasirinko Žagarę ir po savo atostogų įsikūrė ten klebonu, beveik visam karui.

Tasgatės, suartėjau su Byla, o ir šiek tiek ir su Naujaliu. Vadinas, juodu vaikščiodavo po katedros šventorių, o aš nuoširdžiai pūsdavau savo vieniškę Švedler-Adler solistinę fleitą, dargi su visokiais kabliukais bei fioritūrom, taip sakant, su šiokia tokia technika. Tai ir sugundė kun. Bylą įtraukt mane į savo muzi-

kantų būrelį. Jie, mat, su Naujaliu pianistu bei Leškevičium ar Chrząstauskiu grodavo, susirinkę pas kurį iš jų, įvairius klasikinius trio, kur smuiko partiją atlikinėjo, sakysim, Leškevičius, violos arba violončelės — Byla, o piano partiją — Naujalis. Byla man įtaigojo, kad, girdi, jiem būtų labai patogu smuikininką turėti čia pat gyvenantį muzikantą, nes Leškevičių ar Chrząstauskį esą nelengva sučiupt. Beje, ar aš nebandęs smuikuot? Prisipažinau, kad net esu ėmęs smuiko pamokas vienerius mokslo metus Liepojoj ir seminarijoj dar privačiai smuikavęs trejetą metų. Tad Byla tuoj nusivilko mane į savo butą čia pat katedros klebonijoj, šalia mudviejų su kun. Žukausku, ir tuoj ištraukė savo smuikelį, buvusį kadais vysk. Baranausko šventose rankose (o po keleto dešimtų metų atsidūrusio maestriškoje mūsų smuikininko Vosyliūno globoj), įbruko man į rankas, pats pasiėmė savo violę, padėjo ant trikojo kurio ten dueto gaidas — ir pradėjom smuikuot. Menkas buvo mano pasireiškimas: ritmo tai aš laikiaus tiksliai, bet tonas! tonas buvo, kaip žąsino. Tačiau Byla sako man: žinai ką? mesk fleitą ir imk rimtai mokytis smuiko. Yra čia geras smuiko mokytojas žydelis Markir. Aš jį pakviesiu. Susitarkit dėl pamokų. Jis padės ir gerą smuiką nupirkt.

Taip ir padarėm. Tas Markir besąs nedidukas, apydručkis, apskrita galvike, blyškiu pavargusiu veidu, dažnai mirkčiojąs, švariai bei padoriai apsivilkęs pilka eilute, mandagus,

gyvas ir gana linksmas mokytojas. Tuoj užėjo šneka apie smuiką. Liepojoj mano muzikos mokytojas Nortmann buvo padėjęs man nusipirkti už apie dešimt rublių gana padorų smuiką, gan švelniu tonu. Baigdamas seminariją ir pasiryžęs laikytis vien fleitos, tą smuiką pardaviau klierikui Jonui Švagždžiui, būsimam Brocktono klebonui (kuris po 50 metų man pasisakė ją irgi pardavęs kažkam). Nūn atvykęs į Kauną, kažkodėl vėl pasiskubinau nusipirkt smuikelį Rutskio knygyne, Laisvės Alėjoj, kur pirmiau buvo Zawadzkio, o paskui Olšauskio knygynas, o po pirmojo karo įsikūrė šv. Kazimiero draugijos knygynas, šalia Spaudos Fondo. Tasgatės, aname Rutskio knygyne nusipirkau už bene 10 rublių smuikelį tokį menkutį, plokščiabalsį — medines lenteles ir tiek! Ką tatai reiškia pirktis tokį daiktą be žinovo!

Su Markiru nutarėm, jog reik įsigyt geresnį. Jis pasiūlė pats surast. Sakės turįs numatęs vieną. Ir veikiai man atnešė, tokį iškilia krūtinėle, Guarneri tipo, tokį garsiabalsį, net šiurkštoką. Markir aiškino, kad tai esąs orkestrinis smuikas, dėl to tokiu kietu, garsiu balsu: man būsią naudinga — teksią iš to instrumento išgaut platų, gilų, švelnų toną. Kai jis pats imdavo tuo padaru grot kokį kurio nors koncerto gabalą, būdavo vienas malonumas — toks elastiškas, minkštas, o platus balsas. O kai aš, tai... Et, ką ir kalbėt!

Betgi po kelių mėnesių ėmė ir mano tonas gerėt. Ir, jei nebūt užėjęs tas nelemtasis karužis...

DAR ŽYGIAI PO KAUNĄ PRIEŠ AUDRĄ

Teko anais metais Kaune pasižint ir su įžymiuoju prelatu Konstantinu Olšauskiu, pradžioj labai vertingu patriotu, kultūrininku, politiku, visose tose srityse labai daug užsipelniusiu, bet galop labai liūdnai baigusiu. Kiek atsimenu, jį pirma susitikau pas Ad. Jakštą-Dambrauską. Olšauskis labai mandagiai, net maloniai mane paprašė išverst iš lietuvių kalbos į lotynų kažkokį raštą, bene į Romą siunčiamą. Paskiau teko jį kartais susitikt tai šen, tai ten „Saulės" draugijos reikalais. Mat, buvau tos draugijos pajininkas. Kada atvykau apsigyvent Kaune, tos draugijos iždininkas buvo prof. Kazimieras Paltarokas. Šis kažin kodėl tais 1913 metais pasitraukė iš tos iždininko tarnybos valdyboj. Tuoj „saulininkai" kibo į naujai pasirodžiusį kandidatą įkinkyt jį iždininku į valdybos jungą. Taip ir padaryta. O aš, jauniklis, sutikau, net garbe laikiau dalyvaut tokiam darbe su tokiais vyrais. Atsimenu vieną valdybos posėdį, kur įvyko ginekologo daktaro Stonkaus bute naujamiesčio vidury. Tas daktaras anuomet buvo dar gana jaunas vyras, nedidelis, sočiai maitintas, sultingu gražiu veiduku, apskritu, kaip apvalus rinktinis vaisius. Gana grakštus stotas, apvilktas dailiai sukirpta bei pasiūta eilute. Kažkodėl atminty man pasiliko ypač jo raudonas kaklaraištis. Olšauskis mum pranešė, kokioj padėty yra „Saulės" rūmų statyba ir tos statybos pini-

giniai reikalai. O to momento ypač opus reikalas esąs, kad veikiai yra terminas sumokėt vienai Varšuvos firmai 8000 ar 10000 rublių už kurį ten jos pristatytą daiktą. O tos sumos jis, Olšauskis, šiuo laiku neturįs. Man kone plaukai ant galvos pasišiaušė: tokia suma! Baugu, bet ir įdomu, iš kur tas pirmininkas ją ištrauks?..

O jis juokdamasis kreipias į mane, iždininką: Na, kunige iždininke, turėsi tą sumą sumokėti! — O mano kasoj tą dieną tebuvo gal kokie pora šimtų rublių! Tad aš uks-miks ir... daugiau nieko... O Olšauskis, nuolaidžiai nusišypsojęs, porina toliau: Minėtoji suma būtinai reikia laiku sumokėt. Tad, pone daktare, būtinai turėsi mum paskolint 5000 rublių, o likusius aš jau kaip nors surasiu! — Aš tik žiūriu į Stonkų: kaip jis į tai reaguos? Juk tai ne mažmožis toks pinigas!.. O daktaras ramiai sėdi, lyg niekur nieko. Atrodo, kad jam ir toks prašymas ne pirmiena ir toks pinigas ne Dievas žino kas!.. Atrodo, paskolins. O! Olšauskis tai tikrai išsisuks iš visų finansinių sunkybių, nelyginant ungurys iš meškeriotojo rankų! Jam tai tik per žemą tvorą peršokt!

Ir jis, žinoma, peršoko ir tą kartą ir tiek ir tiek kartų. Tuo atžvilgiu kuo nepanešėjo į Vokietijos finansų burtininką Hjalmar Schachtą. Man jis anuomet imponavo savo drąsa, sumanumu, energija. Santykiuos su manim buvo visuomet korektiškas, net draugiškai malonus. Patiko jis man ir kaip vyriškis: tiesaus stoto,

gana liesas, baltu aristokratišku veidu, taisyklingu, net tikrai gražiu. Visuomet švariai bei dailiai apsirėdęs. Paprastai, susitikęs maloniai šypsąs. Bet jo bendradarbiai, kunigai bei civiliokai, skųsdavos, kad jis sugyvent sunkus. Tačiau apie jį teks dar kalbėt sekančiam šių atsiminimų tome.

Kad jau pasižinau su „Saulės“ pirmininku ir virtau jos iždininku, tai reikėjo juk pasižint ir su „Saulės“ rūmais. Turėjau ten ir pažįstamų: jau minėtąją Jadvygą Stanelytę, su kuria bei jos tėveliais pasižinau dar Telšiuos bebūdamas, o kuri anuomet darbavos „Saulės“ rūmuos, kaip mokytoja bei auklėtoja. Jos globoj ten buvo ir „Baltoji Kazytė“ Tamošiūnaitė, Gargždų vikaro Tado Urbono seserėčia, gyvas ir grakštus, kaip kregždutė, padarėlis, kuri, išaugus į mergaites, ištekėjo už JAV lietuvių veikėjo bei laikraštininko, nūn „Garso“ redaktoriaus, Mato Zujaus. „Saulės“ rūmuos Stanelytė mane supažindino su būsimąja mūsų liet. operos žvaigžde sopranu Adele Galauniene, mokytojų kursų mokine. Anuomet ji dar tebebuvo Nezabitauskaitė, 16 metų mergytė, atrodanti dar žymiai jaunesnė, tokia paprastutė, lyg kaimietiška, bet ganėtinai drąsi, taip jog, Stanelytės paprašyta, be ceremonijų mum padainavo Česlovo Sasnausko „Karvelėli mėlynasis“. Jau ir tuomet jos balselis buvo užtenkamai stiprus, sultingas ir lankstus. Atsisveikinau tuomet nė nemanydamas, jog kuomet turėsim lietuvišką operą ir tą Adelę pamatysiu

bei išgirsiu iš naujo po karo Kaune „Traviatos“ premjeroj, kaip Violetą.

Prieš užtvinstant mus karui, čia dar papasakosiu vieną svarbų mūsų kultūriniam gyvenime įvykį — kodėl „Vilties“ redaktorius Antanas Smetona pasitraukė iš to laikraščio redakcijos.

KAIP DOVYDAITĮ ĮKĖLĖ Į SMETONOS BALNĄ

1919 metų pradžioj Kaune knygų rinkoj pasirodė Adomo Varno „Ant politikos laktų“. Buvo tai labai vykęs karikatūrų rinkinys (kokio kito lig šiol nebeteko daugiau susilaukt). Pirmajam puslapy džiugino akį ir linksmino širdį paveikslas, tikslus, prasmingas, kandus, bet neįžeidžiąs: mažutis Jakštas, rūsčiai pasiryžęs, ir didelis kunigas daktaras Maliauskis, mediniu kampuotu boksininko veidu, aklinai sukąstais dantim, žvilgsniu iššaukiančiu visus mušeikas į kovą, — abu benešą procesijos altorėlį, o tame altorėly šventas abrozas — Prano Dovydaičio pavidalas, gana melancholiškai nusvirusiais ūseliais. Varnas neapsiriko: Dovydaitį pradžioj aukštai iškėlė visuomenėj Jakštas su Maliauskiu (pvz., padarė „Ateities“ redaktorium); bet menininkas dar čia pasirodė buvęs lyg kad pranašas, įžvelgęs toliau į ateitį: kad Dovydaitis bus savotiškai šventas vyras — rimtai religingas, drąsiai skelbiąs savo įsitikinimus, nejuokais pats pagal juos gy-

venąs ir kitus traukiąs tuo pat keliu, o užtat kalinamas (Smetonos laikais), ištremiamas (bolševikų) ir gyvybę padedąs už Dievą ir Bažnyčią, tad, ar šiaip ar taip, kankinys. Net ir anas melancholinis bruožas aname „abroze" pasirodė besąs reikšmingas.

Ta A. Varno karikatūra primena man dar ir kitą Jakšto bei Maliauskio žygį, kuriuo juodu Dovydaičio altorėlį nukėlė iš Kauno kovų fronto į Vilnių, į „Vilties" redakciją ir įkėlė Dovydaitį į Smetonos balną. Kadangi šio įvykio pasėkos mūsų visuomenės gyvenime paskiau pasirodė besančios reikšmingos, noriu čia apie jį plačiau iš savo atsiminimų papasakot.

Buvo tai 1913 m. ruduo. Neseniai buvo mirusios natūralia mirtim „Vilniaus Žinios", kadangi nebegalėjo patenkint lietuvių visuomenės, susidiferenciavusios jau aiškiai į kairiąją — socialistinę-laisvamaninę ir katalikinę konservatyvinę dalį. Pirmosios dalies reikalam atstovaut įsikūrė „Lietuvos Žinios"' ir ėmė stipriai plist. Dešinioji, kaip paprastai nerangesnė, dabar susizgribo kurt savo laikraštį, kur galėtų atsvert ano įtaką.

Na, kas gi kitas pasišaus tą sumanymą vykdyt, jei ne Tumas-Vaižgantas, prityręs-gabus publicistas, judrus agitatorius, tuomet dar ketvirtą dešimtį teklampojąs, patrauklus asmuo, padorus kunigas, o vienkart saikingai pažangus inteligentas, kurs viena ranka galėjo laikytis kuniginės katalikinės daugumos, o antrąja — saikingesniųjų pasauliečių inteli-

gentų? Ir, žinoma, Tumui teko imtis to nelengvo darbo, uoliai padedant eilei kitų tos idėjos entuziastų.

Dažniau išeinančiam laikraščiui reikia pridėt daug pinigų ir pradžiai ir tolimesniam kurui, ypač anais laikais, kada skaitytojų buvo dar maža. Ir vėl — kas mobilizuos pinigą, jei ne tas pat Tumas? Spėju, kad jam turėjo padėt nemaža Vilnijoj kunigai Mironas ir Petrulis, kauniečių Aukštaitijoj kk. Kemešis, Turauskas, Vėgėlė, Žemaičiuos — Jarulaitis, Visbaras, Dobužinskas ir kt. Patį Tumą mačiau anuomet vieną vasarą, berankinėjant iš kunigų pinigus. Bepigu būtų šiandie šiame krašte gerais keliais važinėt autu iš klebonijos į kleboniją. Bet anais laikais! Buvo sakoma, jog rusų caras, laukdamas karo su vokiečių kaizeriu, tyčia netiesiąs pasienio kraštuos geležinkelių nei plentų, nei šiaip kelių, kad vokietis ne taip greit įsiskverbtų į Maskoliją. Apie autus nė sapnuote dar nebuvom sapnavę. Tad Tumui jo žygy teko naudotis arkliais ir iš klebonų ne vien pinigų čiulpt, o ir prašyt, kad nugabentų iš klebonijos į kleboniją. Ir ką gi? Daugumas, ir tai didelis, klebonų bei jaunųjų kunigėlių laikraščio sumanymui nuoširdžiai pritarė: šimtrublinės, o ir didesnės asignacijos skriste skrido į stambų mažiuko rinkiko portfelį.

Bet ir sudaryt redakcijos bei bendradarbių kolektyvą buvo ne taip jau lengva. Publicistų, ypač gerų, ne per daug anuomet turėjom, ypač

kad dalis buvo jau rimtai užangažuoti kituose laikraščiuos. Tumo ir kitų „Vilties“ gimdytojų ryžtasi redaktorium kviest Antaną Smetoną, jau žinomą publicistą, katalikų visuomenei priimtiną; svarbu, kad pasaulietis, ne kunigas — gal pritrauks daugiau pasauliečių inteligentų bendradarbiais ir skaitytojais. Žinoma, Tumas įėjo į redakcijos kolektyvą kaip kunigijos atstovas. Kiti nuolatiniai redakcijos nariai buvo Juozas Kubilius, rimtas asmuo ir gabus publicistas, Liudas Gira ir bene Liudas Noreika, baigęs Peterburgo dvs. akademiją, bet aukštųjų šventimų nepriėmęs ir paskui išėjęs juridinį fakultetą universitete. Pritraukta gana daug ir įvairių bendradarbių, pasauliečių bei dvasininkų (šiuo atžvilgiu Tumo ir Smetonos vardai pasirodė besą patrauklūs).

Iš pradžių darbas ėjo sklandžiai. Pačioj redakcijoj, atrodo, absoliučiai vyravo Smetonos autoritetas. Ką gi, vyras rimto būdo, mokąs išmintingai, sklandžiai, įtikinamai kalbėt, gabus rašytojas, malonus žmogus, o čia dar su universitetiniu diplomu, kas ypačiai imponavo Kubiliui ir Tumui, kuriuodu aukštųjų mokslų nebuvo ėję, tad pačioj redakcijoj konflikto tarp pasauliečių ir dvasininkų negalėjo kilt, taip pat ir vėliau, kada, vietoj kunigo Tumo, redakcijon kunigų atstovu atėjo po vienas antro kun. Fabijonas Kemėšis ir Juozas (?) Dobužinskis, nes ir juodu taip pat lenkės Smetonos autoritetui dėl tos pat priežasties, kaip ir Tumas, ypač kad juodu nebuvo tokie prityrę

rašytojai, kaip šis, ir už šį daug mažiau turėjo visuomenėj įtakos. Kun. Kemėšis žymiai vėliau studijavo Vašingtone aukštuosius visuomenės mokslus ir įsigijo daktaro laipsnį, užtat vėliau Nepriklausomoj Lietuvoj, nors ir pasiliko Smetonos gerbėju, nors ir buvo artimas tautininkam, bet jau drįsdavo kartais paglostyt juos prieš plauką; o Tumas išsilaikė ištikimai iki galo Smetonos linijos. Dobužinskis, prieš pirmąjį Pasaulinį karą pasitraukęs (ar ištrauktas) iš „Vilties", paskiau niekuo stipriau nebepasireiškė ir gana anksti mirė.

Su katalikų visuomene kontaktą pirmiesiem viltininkam surast pasisekė. Gal nė stengtis neteko: visuomenė, kaip suteikė jiem piniginį kreditą, taip kreditavo jiem ir savo pasitikėjimą ideologinėj srity: nemo malus, nisi probetur! Bet akylesnieji būgštavo: suklijuota redakcija, laikantis dėsnio „ir mum, ir jum"; bet ar ilgai „Vilčiai" seksis patenkint ir liberališkesniuosius visuomenės elementus ir pozityviuosius katalikus? Redaktorius Smetona šviesi galva, platokai išsilavinęs inteligentas, gal neblogas pasaulietis juristas — tai tiesa; bet kaip su bažnytine teise, su moraline teologija, su visuomenine Bažnyčios doktrina? Juk publicistui, kur nori būt katalikiškas, tenka nuolat į jas atsižiūrėt. O Smetona, kaip jis net keliolika metų vėliau man sakės, neką tenusimanąs teologijoj, nors ir rimtai norėčiąs jos laikytis. O jei kartais nejučiom nuklys į šalį nuo Bažnyčios pažiūrų, kas perspės, kas spūstels,

kad grįžtų, kur reikiant? Tumas? Bet ir jis net su viršum 20 metų vėliau, vieno konflikto su A. Maliauskiu proga, man pats prisipažino (žinoma, per kukliai) dar nemokąs teologijos. O kunigai Kemėšis su Dobužinskiu anuomet kažin ar buvo daug didesni už Tumą specialistai. O jei ką ir pastebėdavo, tai jų autoriteto negalėjo užtekt paveikti Smetonai, kuris, kaip tikras lietuvis, buvo nemažas ideologinis užsispyrėlis. Tuo būdu, jei „Viltis" kartais nukryps į klaidingą taką, kas reikiamai bei sėkmingai reaguos? Žinoma, kiti katalikų laikraščiai. Vadinas, polemika. O žinome, kad per viešus ginčus tikrieji ar tariamieji paklydėliai vien tik labiau užsispirs, ir daugiau nieko. Teks įsikišt pačiai kat. visuomenei. Bet visuomenė, kaip visuomenė, nėra greita: kol ji ryšis įsikišt, griovys tarp dviejų srovių bus pasidaręs panašesnis į tikrą prarają, nei į griovį.

Taip ir atsitiko „Vilčiai" su viltininkais. Bebandydami būti tiltu tarp dešiniosios mūsų visuomenės ir kairiosios, besidėdami atstovaują „pažangesniosios" katalikų dalies ideologijai, jie ilgainiui turėjo sukelt konfliktą su didžiausia dauguma dvasininkijos bei pradėjusios formuotis ateitininkijos, kuriem vadovavo Kaune Jakštas, Maliauskis ir Alekna su „Draugija" bei „Vienybe"' ir Seinuos kunigai Laukaitis, Vailokaitis ir Kuraitis su „Šaltiniu" bei „Vadovu". Ir pamažu susidarė du katalikų frontai: vilniškis, būsimųjų tautininkų užuomazga, ir suvalkiškis-kauniškis, būsimųjų

krikščionių demokratų bei nepartinių šiaipjau konservatyvesniųjų katalikų pirmatakai. Ir prasidėjo kova, kaskart smarkesnė, kuri 1913 m. rudenį pasiekė savo kritinį tašką.

Neatsimenu, dėl kurių, būtent, nuomonių skirtumų prasidėjo tas dviejų frontų antagonizmas ir kuriais tarpsniais rutuliojos. Bet, apskritai imant, galima įspėt, kurie turėjo būt ginčų objektai, žinant, kokie buvo frontų vadų nusistatymai bei temperamentai.

Vilniškių apskritoji linkmė buvo labiau laicistiška, kauniškių-suvalkiškių labiau ekleziastiška. Religiniu atžvilgiu vilniškiai buvo linkę laikytis kiek galima neutraliau, per daug nekišt priekin religinių nusistatymų, o, svarstant religinius klausimus, krypt verčiau į liberalesnių katalikų sroves; kauniškiai-suvalkiškiai buvo nusistatę ryškiai pabraukt religinę savo poziciją, dažnai svarstyt religines problemas ir tai prisilaikant ne vien griežtos dogmos, o ir vyraujančios Bažnyčioj nuomonės (sentire cum Ecclesia). Iškilus reikalui ginti Bažnyčios ar dvasininkijos teises, viltininkai vengė plačiau ir smarkiau užsiangažuot ir buvo labiau linkę į nuolaidas; o kauniškiai-suvalkiečiai manė reikiant anas teises gint ištisai ir visom pastangom. Katalikiškųjų moksleivių organizacijų klausimu viltininkai buvo nusistatę gana neigiamai, o priešingasis frontas karštai teigiamai. Santykių su savo „lenkais" klausimu pirmieji stengės būt labai santūrūs, antrieji (ypač kauniškiai Jakštas ir Ma-

liauskis) manė esą geriau be ceremonijų taikyt į pačius skaudžiamuosius punktus. Kovoj su centristine Rusija vilniečiai buvo labiau linkę šlietis prie kairesniųjų partijų savo užsimojimų bei taktikos atžvilgiu; kauniečiai su suvalkiečiais buvo santūresni artimesniųjų politinių tikslų atžvilgiu ir atsargesni savo taktika. Santykiuos su kairesniaisiais (politikoj ar ideologijoj) vilniečiai meilijo kiek galima koketuot ir verčiau vien puolamai gintis (ir tai švelniai), nei patys pult; kauniečiai-suvalkiečiai labiau mėgo atvirą ir drąsią ofenzyvinę taktiką, net kietą ar šiurkščią (Jakštas, Maliauskis). Kai kairieji puldavo dvasininkiją ar visą katalikų visuomenę, viltininkai, norėdami pasirodyt pažangūs, dažnai per lengvai puldavo ant kelių ir imdavo muštis į krūtinę už būtus ar nebūtus nusikaltimus ir mėgdavo griežtai pakritikuot katalikus vardan tariamai sveikos savikritikos, kuri kauniečiam ir suvalkiečiam atrodydavo ne visuomet reikalinga ar taktinga ar objektyvi.

Paskutinįjį punktą paminėjau gale tyčia dėl to, kad dėl tos savikritikos iškilo galop ilgi ir aštrūs ginčai, kur buvo gal paskutinysis lašas, perpildęs taurę ir pagreitinęs krizę. O ginčas sukiojos apie teisingumo-gailestingumo klausimą.

Mat, viltininkai, darydami priekaištų katalikiškajai visuomenei ar vien dvasiniams jos vadams už tai, ko nepadarė, o būtų, esą, turėję padaryt, smerkė tuos apsileidimus (tikrus ar

tariamuosius) lygiai griežtai, neskirdami, ar tai, ko katalikai nepadarę, jie būtų turėję padaryt vardan teisingumo, ar vien vardan gailestingumo. O tuos du dalykus skirt labai svarbu, kadangi pareiga, kylanti iš teisingumo, yra žymiai griežtesnė, ir, jos neatlikus, tenka paskui atlygint už eventualiai kilusią žalą; o pareiga, kylanti iš gailestingumo, yra ne tokia griežta, užtenka mažesnės priežasties, kad būtum laisvas nuo atsakomybės, ir, iškilus žalai, tau neteks už ją atlygint. Skirtumas aiškus ir svarbus. Bent Smetona su Noreika, juristai (o Noreika dargi baigęs moralinės teologijos mokslą dvas. akademijoj), būtų turėję tai suprast ir pripažint, ypač kad oponentai jiem ilgai, įsakmiai ir, rodos, aiškiai tą skirtumą rodyte rodė.

Gal ta padėtis būtų trukus ilgokai, o tuo tarpu būtų užėjęs Pasaulinis karas ir kardu išsprendęs tą viltininkų kovą su antiviltininkais, kad ne vienas karštagalvis asmuo, originalus ir stiprus, kurs ne per seniai iškilo ir ėmė greitai ir stipriai įsigalėt Lietuvos katalikų visuomenėj, ypač buvusioj Žemaičių vyskupijoj, kuriai anuomet priklausė ne tik vėlesnioji Telšių vyskupija, o ir Panevėžio, ir Kauno, ir net dalis pietinės bei vakarinės Latvijos. Tas vyras buvo kunigas daktaras Antanas Maliauskis.

Studijavęs, jau kunigu būdamas, filosofiją, teologiją, sociologiją bei politinę ekonomiją Šveicarijoj, Belgijoj ir Prancūzijoj, jis grįžo į Lietuvą ir įstojo į kauniškės Šv. Kazimiero

draugijos centrą dirbt bendro darbo su Jakštu, kun. Antanu Alekna ir kun. Povilu Dogeliu. Čia veikiai pasireiškė, kaip nepailstamas ir gabus laikraštininkas, ypač kaip kandus polemininkas, kaip akylas ir uolus kovotojas su tikėjimo ir Bažnyčios priešais (sąmoningais bei nesąmoningais), kurio smūgiai šiem būdavo skaudūs ir pavojingi, kadangi Maliauskis buvo didelis eruditas, protą turėjo aštrų, o ir taiklių bei stiprių žodžių jam nepritrūkdavo nei raštuos, nei susirinkimuos, kur jis uoliai dalyvaudavo, dažnai vadovaudavo, mielai kalbėdavo (labai žemaičiuodamas ir tuo ne vienam šypsnį sužadindamas), triuškinamai polemizuodavo ir, savo stipria argumentacija bei nenuolaidžiu atkaklumu priešus nuzulinęs bei nukamavęs, priversdavo nusileist ar bent nutilt, netgi bėgt. Pajutę pirmaeilę jėgą, saviškiai ėmė jį brangint ir garbint ir pasiduot jo įtakai (net tariamai kietasis Jakštas — ką bekalbėt apie mažesnius); o priešai ėmė jo bijot, nekęst, pašiept; bet jis to nepaisė: jeigu tik jam rodės, jog kas nors pažeidžia tikėjimo tiesas ar Bažnyčios teises, jis tuoj be atodairos griebdavo tą už pakarpos, vis tiek, ar didelis, ar mažas žmogus tai buvo. Tikrai ir jam, kaip tiem dominikonam, būtų tikęs vardas Domini Canis, drąsus bei ištikimas. Senieji amerikiečiai, kur yra sekę Maliauskio veikimą šiam krašte pirmojo Pasaulinio karo metu, galėtų šį tą apie tai papasakot.

Taigi tokios dvasios vyras negalėjo ištūrėti

neįsikišęs į aną viltininkų-antiviltininkų konfliktą ne vien plunksna, o ir gyvu žodžiu, privačiai ir viešai. Bet jis buvo ne vien plunksnos ir žodžio čempijonas, o ir veiksmo vyras. Pastebėjęs, jog žodžiai nepadeda, ryžos veikt.

„Viltis“ buvo įkurta pajų-šėrų pagrindu. Pajininkai visuotiniam susirinkime gali nubalsuot, kad laikraščio redakcijos kolektyve reikia padaryt pakaitų. Tad reikia juos taip nuteikt. O kad jie vis dėlto susirinkime, veikiant priešingajai pusei, nesuminkštėtų ir nepateiktų negeidžiamos staigmenos, reikia iš tvirčiausiųjų bei ištikimiausiųjų sudaryt geležinį būrį, kurs, nepaisydamas nei žaibų su perkūnais, nei saulutės ar lietučio, ausis užsikimšęs ir užsimerkęs balsuotų, kaip vado buvo įkalbėta. Ta kryptim Maliauskis ir pradėjo su visa savo energija bei sugebėjimu veikt. Ne dovanai jis buvo išstudijavęs visas demokratines ir nedemokratines santvarkas.

Bet priešingoji pusė ar prisiprotėjo, ar nugirdo, kokia jai puota ruošiama, ir ėmė irgi rengtis į lemiamąjį mūšį. O šalininkų ji turėjo, taip pat ir kirstukų, liežuvingų, miklių, drąsių. Bet, kadangi mūšių likimą dažnai nulemia nenumatomi veiksniai, tai atsargūs „seni“ vilkai Smetona, Tumas, Mironas ir kiti ryžos išbandyt pirma saugesnį kelią — derybas ir pasiūlė opozicijai susirinkt abiejų šalių vadam Kaune pas Jakštą ir geruoju susitart.

Nutarta — padaryta. Atvyko pas Jakštą Smetona, Noreika ir bene Kubilius. Iš Jakšto

pusės (vien spėju, nes pats į tą olimpiečių posėdį nepatekau) turėjo stot Maliauskis su Alekna. Mačiau po posėdžio nuo Jakšto išeinant Smetoną su draugais: atrodė truputį iškaitę, truputį nepatenkinti, bet stipriai kažkam pasiryžę. Pasirodė, kad susitart nepasisekė. Ką gi! Smetona kietas, bet ir Maliauskis ne minkštesnis. Vadinas, mūšis! Tai turės įvykt 1913 metų rudenį Vilniuj „Vilties" akcininkų suvažiavime.

Maliauskio tikslas buvo įvesdint į „Vilties" redakciją antrą redaktorių, visai „ortodoksiškai" nusistačiusį, autoritetingą ir valingą, reikiant galintį nusvert Smetonos įtaką, o vienkart nekunigą, kad būtų laisvesnis santykiuos su vilniške lenkuojančiąja kurija ir galėtų labiau imponuot pasauliečiam inteligentam. Maliauskiui ir kitiem antiviltininkam toks vyras atrodė esąs Pranas Dovydaitis, jau kelerius metus sėkmingai redagavęs „Ateitį" ir pasidaręs vienu iš įžymiausiųjų ateitininkų vadų. Dovydaičiui pasiūlyta leistis renkamam antruoju „Vilties" redaktorium, ir jis sutiko.

Pagaliau atėjo lemiamoji diena. Iš Kauno, žinoma, turėjo važiuot trys pagrindiniai čempijonai: Jakštas, Maliauskis, Alekna. Bet beeinant jiem per Rotušės Aikštę į arklinį tramvajų, pasivijo juos kuris ten šv. Kazimiero draugijos tarnautojas: esąs gautas rusų policijos (o gal gubernatūros) raštas, kad satyros mėnraštis „Garnys" pabaustas keliasdešimt rublių pabauda už išspausdintą dainelę, kurioj

buvo toks posmelis: „Kaltas Dievas, kaltas Caras, tik mes vieni nekalti“, o atsakomoji „Garnio“ redaktorė Zosė Jastrembskaitė suimama ir pasodinama į kalėjimą. Tai sužinojęs, Jakštas taip susierzino, jog apsigręžęs tuoj grįžo namon, ir Smetonos-Maliauskio dvikovei teko apseit be Jakšto.

Važiavau su kauniškiais ir aš, kadangi buvau „Vilties“ akcininku, gyvenau čia pat Kaune ir buvau dalyvavęs viltininkų polemikoj su antiviltininkais, šių pastarųjų naudai išspausdinęs seiniškių „Vadove“ ilgiausią straipsnį, kurs, žinia, viltiečių neįtikino (kaip „Vilty“ rašė Kubilius), o ir Maliauskiui ne visai tepatiko, nes aš poleminėj kovoj vartojąs per daug minkštas pirštinaites. Ar šiaip, ar taip, o aš domėjaus „Vilties“ ateitim, tad ir važiavau su kauniškiais į susirinkimą.

Netgi ir mačius eilę Europos sostinių, man Vilnius anuomet atrodė didelis, judrus, greit besivystąs, turtingas, net švarus, o ir labai gražus miestas. Viena jo mielų originalių ypatybių buvo ta, kad iš kurios puošnios gatvės užtekdavo pasukt žingsnį į šalį, ir atsidurdavai įdomioj senovinėj ramioj gatvelėj, kur užtekdavo žvelgt pro vartus tarp dviejų namų į kiemą, ir išvysdavai provincijos idiliją — mažą medinį namelį su prieangėliu ir dailiai aptvertą gėlių darželį. Lietuva ir gana!

Nebeatsimenu, kurioj gatvėj, viename iš tokių kiemų, nedideliame bene mediniame name besanti mūsų susirinkimo vieta. Tur būt,

tai buvo „Vilties“ redakcija ir administracija. Vidutiniško dydžio neaukštas kambarys. Prie sienos nedidelis stalas. Pasieniais ir artyn į vidų sėdynės (kėdės ar krasės?). Patalpa prisirinko apypilnė. Vilniečių besą patys trupai-tūzai: Smetona, Tumas, Mironas, Petrulis (kunigas). Ar buvo Kubilius ir Noreika, nebeatsimenu; greičiausiai buvo. Nebuvo kun. Kemėšio su Dobužinskiu. Nepastebėjau nė vieno iš suvalkiškės opozicijos: mat, jie turėjo savus laikraščius, ir „Vilties“ akcininkų iš jų tarpo gal maža tebuvo. Kauniškė opozicija susirinko gausiausiai balsų atžvilgiu, bet ne galvų: kaip minėjom, neatvyko Jakštas, kurio autoritetas daug svėrė; buvo kun. Alekna, vyras išmintingas bei valingas, šiuo atveju einąs išvien su Maliauskiu, bet atsargus ir ne labai iškalbingas; atvyko Liepojos klebonas Jonas Visbaras, protingas žmogus, sąmojingas liežuvis, savaranškiškai mąstąs, gerbiamas ir mylimas; jo nusistatymas daug nusvers; tik ar Maliauskio argumentai jį įtikins? ypač kad jis didelis Tumo bičiulis; o kiti Maliauskio šalininkai ar dar jauni ir sparnų neišskėtę, ar šiaipjau visuomenėj ypač nepasižymėję; vienas jų pliusas, kad jų daugiau, nei senųjų viltininkų, ir jie tvirtai pasiryžę remt Maliauskį. Tačiau šiam, ar šiaip, ar taip, teks sunkiai kovot, turint anokius galvotus, liežuvingus, drąsius ir ryžtingus priešus. Jei kas Maliauskiui suteiks viršų, tai nebent jo plati žinija, aštri logika, prityrimas ginčuos, visiškas savim pasitikėjimas ir tikrai žemaitiš-

kas narsas bei atkaklumas. — Beje, Dovydaitis susirinkime nedalyvavo.

Susirinkimas pradėta be pamaldų, netgi be įžanginės maldelės. Kokia buvo prezidiumo sudėtis, visai išdilo man atminty. Netgi ir iš viso begu jis buvo nustatytas, abejoju; o jei ir buvo koks prezidiumas ar koks posėdžių vedėjas, tai taip silpnai pasireiškė, jog posėdžiai ėjo lyg be jokios vadovybės — netvarkingai ir triukšmingai. Viena galiu pasakyt, jog sekretorius tikrai buvo paskirtas (pritarimo keliu); tai gerai atsimenu, nes pats buvau tas išrinktasis.

Negalėčiau dabar pasakyt, kuri buvo tiksli posėdžių eiga ir kaip pradėta diskusijos. Kaip tikra galim priimt, jog redaktorius Antanas Smetona dar kartą deklaravo savo „Vilties" vedamąją liniją ir ją gynė, kadangi juk ji buvo taip plačiai ir smarkiai puolama. Atsimenu Smetonos veidą: toks pat, kokį mes jį visi turim atminty iš paskiausiųjų laikų, vien šviesesnė ir dailesnė oda ir ne tokios pavargusios akys, o šiaip tas pat tipiškai lietuviškas aukštaitiškas veidas, su vidutiniška barzda ir ūsais, taisyklingais maloniais bruožais, kukliom išmintingom akim; povyza rimta, bet nerūsti; ūgis neaukštas, bet gana lieknas; apdaras neelegantiškas, bet visai padorus; balsas — minkštas tenoras; iškalba lengva, daili, bet lygi, be ugnies.

Kas dabar kalbės iš opozicijos? Žinoma, dr. Maliauskis. Aukštokas, stambus, grubiais

bruožais, ryžtinga kovotojo povyza, stipriu, šiurkščiu balsu, neelegantišku stilium, bet populiariai vaizdingai ir agitatoriškai uždegamai, jis ėmė iš pagrindų sistemingai griaut Smetonos dėsnius, įtikinamai, su nemaža erudicija, įrodinėdamas, kokie jie silpni ar visiškai klaidingi įvairių mokslų atžvilgiu.

Smetona bando atsikirst; kalba gražiai, santūriai, bet be Maliauskio erudicijos, be jo kiryiško sarkazmo, vien popieriškai publicistiškai, ne jėgingai, ne pagaunamai. Maliauskis, kaip vanagas, seka ir vis taikliai įsiterpia replikom: tai netikslu, reikia taip; citata nepilna, turi būt šitokia; definicija klaidinga, turi skambėt šitaip; duomens ne tokie, skaityk veikalą tokį ir tokį.

Bando kalbėt kun. Petrulis ir kiti mažesnio kalibro viltininkai; bet juos Maliauskis tašo taip, jog vien skiedros laksto, o jo jaunieji šalininkai jas gaudo ir žvengdami svaido į veidą kalbantiem priešam. Temperatūra kyla, o nėr kas įvedąs vyriškai tvarką bei korektingumą. Bet reikia pripažint, jog viltininkai laikos džentelmeniškiau. Ne be to, žinoma, kad ir jie kartais nebandytų yla įdurt Maliauskiui; bet ir jo asmeninė oda storesnė už jų pačių, ir jo „nesugriaunami argumentai" yra tikrai nesilpni, taip jog nelengva prikibt. Tačiau jam tenka stipriai prakaituot: jo šalininkai vien iš už jo nugaros bando dygtelt kuriam viltininkui kalbant, o atsistot, išeit į priekį ir atvirai rimtai pasifechtuot liežuviu nesiryžta, tad ir

tenka Maliauskiui vienam grumtis su keliais slibinais.

Ir jis grumias, ir tai grumias tiek sėkmingai, jog pasidaro štai kas:

Smetona išeina kalbėt dar kartą, tur būt, paskutinį. Maliauskis kandžioja dar dažniau, dar kandžiau; jo šalininkai uolíai seka jo pavyzdžiu. Smetona bando išlaikyt pusiausvyrą, kalba toliau; bet pertraukinėjamas ima galo su galu nebesumegzt ir sustoja. Liūdnu žvilgiu apveda kambarį, kaltai šypsodamasis, ir, tapštelėjęs sau delnu per plačiąją kaktą, nelauktai taria: „S pantalyku menia sbili — nežinau, ką besakyt"...

Čia bičiulio Tumo-Vaižganto širdis nebištūrėjo: kaip kovos gaidžiukas, šoko jis iš vietos, jaunyvas (nors vešlūs ilgi plaukai jau gražiai bežilstą), grakštus, judrus, dailiu lėlišku veideliu, skaisčiai išraudusiu, blizgančiom akim, lūpeles pasipiktinusiai išpūtęs, krūtinę karžygiškai atstatęs ir, rankom gausingai mojuodamas, ima drožt karštą ginamąją kalbą. O Maliauskis su šalininkais jį pastabom erzint. Ir štai, vidury kalbos, nabagas, visiškai sutrikdytas ir įsiutęs, kreipias į Maliauskį su besikvatojančiais maliauskiškiais, iškiša rožinį liežuvį ir, pamėgdžiojamai nusižvengęs „hė-hė-hė-hė", eina į savo kampą.

Vadinas, priešas paguldytas ant abiejų menčių. Maliauskis daro išvadą: gerbiamieji, patys aiškiai matot, kad mūsų tiesa: į redakcinį kolektyvą reikia įvest redaktorium, šalia

pono Smetonos, Praną Dovydaitį, mokytą ir rimtą vyrą, pasižymėjusį laikraštininką, žinomą visuomenės veikėją!

Tą pasiūlymą didelis daugumas karštai priima.

Rodos, reikalas baigtas? Dar ne. Stojas Smetona ir pareiškia: — Kadangi man tuo pareikštas nepasitikėjimas, aš atsistatydinu ir iš redakcijos išeinu!

Mes, kauniškiai, žvilgt-žvilgt į kits kitą, nustebę. To nesitikėjom. Iki tol nusivaryt nenorėjom. Gal ir Maliauskis. Smetona — graži jėga katalikų pusėj. Dovydaitis, nors irgi jėga, gal ir dar didesnė, bet dar tik ateity. Ką daryt?

Pastebėjęs priešą susvyravus, šaunusis smetonininkas kun. Mironas pasiryžo pabandyt pačioj paskutinėj valandėlėj išplėšt Maliauskiui jau gatavą pergalę. Uždavinys beveik toks pat sunkus, kaip Antonijui Shakespeare'o „Julijaus Cezaro" tragedijoj nugalėti triumfuojantį Brutą. Bet Mironas, kaip tikras vadas-generolas pavojuje, narsiai žengia priekin, iškaitęs nuo sukauptos viduj ugnies, išdidžiai iškėlęs lietuvišką hetmono veidą, blizgančiom akim, truputį paniekinamai, truputį liūdnai šypsančiom lūpom, ir ima kalbėt, vyriškai santūriai, bet giliu jausmu vibruodamas, protingai, įtikinamai, gražiai, o jėgingai. Kalba jis apie visiem žinomus, visiem rūpimus ir brangius dalykus: visi čia susirinkusieji nuoširdžiai mylim Tikybą ir Tėvynę, ir mum būtų be galo skaudu, jei jos turėtų žūt. O tokio

pavojaus esama: turim galingų priešų iš viršaus ir viduj. O mūsų ne per daug. Viena viltis išsaugot, kas mum brangiausia, tai laikytis kaip broliam išvien. O jei imsim skaldytis, tai patys savo rankom kasim sau duobę. Buvom taip gražiai susijungę aplink „Viltį“ ir taip sėkmingai dirbom bendrą lietuvišką katalikišką darbą. Argi dabar tą brangią vienybę suardytume? Ne, šimtąkart ne! Turim vėl ištiest viens kitam ranką ir vėl veikt išvien, kaip pritinka lietuviam katalikam! Juk broliai esame! Tad nedarykim žalos patys savo idealam! Neduokim priešam pasidžiaugt!

Jis baigė. Kalba buvo savo rūšies šedevriukas. Padarė didelį įspūdį. Net Maliauskis kalbant nesikabinėjo, o ir jaunieji nenuoramos surimtėjo. Ir ką būtum kalbėtojui prikišęs? Juk jis vien senas šventas tiesas kartojo, kurios tinka abiem pusėm, bet nė vienai įsakmiai jų netaikė — susipraskit jau patys!

Valandėlę visi tylėjo. Paskui pradėjo savo tarpe pusbalsiu tartis. Galima įspėt, ką Maliauskis saviesiem kalbėjo:

— Žinoma, ir mes norim vienybės. Ir lig šiol su jais išvien ėjom, pinigą aukojom, nuolaidų, kiek tik galima, darėm. Ir ateity mielai išvien laikysimės. Ne mes griaunam vienybę, o jie; juk jie štai bėga iš redakcijos, ne mes! Ir dėl ko bėga? Vien dėl to, kad mes dabar norim turėti tinkamą atstovą redakcijoj, o jie norėtų ten vieni viešpataut!

Bet Maliauskis nesistojo to viešai pasakyt.

Matyt, ir jį Mirono kalba paveikė. Ką gi? Jo širdis ne tokia jau kieta, kaip daugelis manė. Bažnyčios bei Lietuvos reikalai jam toli brangesni už savas ambicijas, simpatijas, įsižeidimus.

Vyriausiasis iš susirinkusiųjų, kun. Jonas Visbaras, lig šiol sėdi kažkur savo pasieny ir tyli. Ką jis tars, nemaža nusvers. Galop jis atsiliepė (mes smalsiai sužiurom) rimtai, tėviškai: girdi, reikia būtinai laikytis vienybės; ponas Smetona turi pasilikt redaktorium: turim prašyt jį, kad pasiliktų!

— Taip! taip! turi pasilikt! prašom! prašom! — prisideda prie Visbaro gal visi Maliauskio šalininkai. Rodos, ir jis pats prašo. Raginamas Smetona pasisako: girdi, sutiktų, jei jo padėtis redakcijoj pasiliktų, kokia buvus; o prisiimt siūlomą prievaizdą ir tuo būdu visą laiką kęst įkūnytą kauniškių nepasitikėjimą — ne, su tuo jis nesutinkąs!

Vadinas, kauniškiai turi visai kapituliuot ir suteikt Smetonai pilną satisfakciją. Žmogiškai, pasaulietiškai imant, tai suprantama. O krikščioniškai imant? Gal reikėtų žvelgt ir į kauniškių širdį? Juk ir jie turi rimtų sau brangių motyvų. Ar nereikėtų, vardan bendrų brangių idealų, abiem daryt nuolaidų, o ne iš vienų kauniškių to reikalaut?

Tokios mintys, be abejo, kilo daugelio galvose, bent kauniškių. Daryt nuolaidų! Bet visiškai išsižadėt Dovydaičio? Ne, to šie nenorėtų. Ar nebūtų galima kaip nors sukombinuot

bendrą Smetonos su Dovydaičiu veikimą „Vilty“? Tariamasi savo tarpe, diskutuojama. Smetona įkalbinėjamas sutikt, prašomas pasilikt. Tuo būdu atmosfera sušvelnėjo, ir širdys ėmė atsileist. Bet Smetona dar vis laikos tvirtai. Nebūtų lietuvis! O dar juk — būsimasis vadas.

O laikas bėga. Greit 11 val. nakties. Nedaug laiko beliko lig paskutiniojo traukinio. Pažiūrėję į laikrodžiuką, žmonės po kits kito ima išnykt. Galų gale ir aš, sekretorius, nebeištūrėjau: matydamas, jog nieko geresnio nebišeis, palikau nepasirašytą protokolą ant to pat staliuko (nes nebuvo kam įteikt) ir išdūmiau į Kauną, domėdamasis, kaip čia gyvenimas išnarplios tą susidariusią painiavą.

O išnarpliojo taip, kaip buvo galima numatyt: Smetona nenusileido, metė „Viltį“ ir ėmė leist „Vairą“, būsimojo tautininkų „Vairo“ pirmataką; o Dovydaitis ėmė redaguot „Viltį“.

Kaip jautės Maliauskis, grįždamas iš Vilniaus, sugriovęs aną vargais negalais Tumo sulipdytą katalikų visuomenės bendradarbiavimą? Gal neaiškiai. Ar jis būtų bandęs vėl sulipdyt skilusį ąsotį? Vargiai. Ir jis, kaip ir Smetona, buvo linkęs į nusistatymą: „arba viskas, arba nieko nereikia“. Ką gi — vadas! Pagaliau pirmasis Pasaulinis karas, užklupęs jį Vakarų Europoj, privertė jį pasišalint į Jungtines A. Valstybes ir tuo būdu paleist katalikiškosios lietuvių visuomenės vadeles, kurias jis buvo

gana stipriai paėmęs į savo rankas (išskyrus Suvalkiją ir gal Vilniją). O tuo tarpu iškilo kitas dinamiškas vadas — kun. Krupavičius, kurs po karo į savo stiprią ranką paėmė katalikų daugumo politinį vadovavimą ir jį išlaikė iki 1926 m. perversmo, iš kurio galutiniu nugalėtoju išėjo vėl A. Smetona. Nors krikščionys demokratai stipriai parėmė jį toj krizėj ir taip padėjo jam įsigalėt, jis pasistengė kuo greičiausiai jais nusikratyt ir viešpataut nepriklausomai.

Aną 1913 metų rudens naktį grįždamas į Kauną, Maliauskis nė sapnuote nesapnavo, jog Smetona bus kadais Lietuvos prezidentu ir neleis jam pasilikt Vytauto Didžiojo universitete profesorium. Jei kun. Maliauskis anam susirinkime tai būtų žinojęs, ar jis vis dėlto būtų aną savo žygį daręs? Manau — taip. Žemaitis ne menkesnis kietasprandis, nei aukštaitis.

TYLA PRIEŠ... AUDRĄ

Sakoma: prieš audrą tvylo tvanki tyla. Taip buvo ir 1913-14 metais, nuo pusės iki pusės. Ramiai krutėjom sau Kaune, saugiam tvirtovės vidury. Aš pusiau ramiai dirbau neįprastą sau darbą redakcijoj, dažnai pasikalbėdamas su kan. Skvirecku, o kartais pagarbiai su juo pasiginčydamas. O atliekamom valandom atsipūsdavau, uoliai pamyluodamas savo smuiką ar nuoširdžiai papūsdamas fleitą. Daug skaitydavau: mėnraščius, savaitraščius

ir dienraščius — „Bažnytinei Apžvalgai“ maisto pagamint, o savo dūšiai — šiaipjau knygas, ypač beletristiką, o iš jos jūrių-marių anuomet ypač prancūzišką, būtent, tos dienos didžuves, kaip štai, G. Apollinaire, P. Bourget, A. Daudet, A. France, J. Huysmans, O. Mirbeau, M. Prevost ir t.t.

Bet kaip tik anuo metu atsivėrė mano gyvenime nauja perspektyva, kad man bus prieinamas grožis ne vien Dievo sukurtam pasauly ir žmogaus sukurtose knygose, o ir to pat žmogaus sukurtasis grožis menuose.

Nors judomųjų paveikslų produkcija anuomet dar nebuvo laikoma meno kūryba, tačiau čia paminėsiu pirmąjį filmą, kurį pamačiau savo gyvenime (neskaitant trupučiukų Liepojos cirke); tai buvo „Kleopatra“ viename iš Kauno kinų; jį mačiau 1913 m. rudenį; kieno buvo sukurtas, anuomet nepasidomėjau; net artistų pavardžių neįsidėjau; nedyvai tad, kad tuokart dar tuo mirksinčiu menu neapsinuodijau; tai įvyko po karo.

Žmogaus balso grožis bei giedojimo menas man buvo nuo mažens brangus. 1914 metais turėjau laimės pasigrožėt aukštos vertės dainavimu ten pat Kaune. Kaip jau minėjau, per Kauną į Europą ir iš Europos į Rusiją važiuodavo pasaulio įžymenybės menų srity. Anuomet man teko pasigėrėt Kauno teatre pasaulinio garso baritonu Kamionskiu. Teikės Kauną aplankyt ir garsus Peterburgo choras, ne puikusis Archangelskio, o kitas, mažne toks pat

vertingas. Tiksliai jo vardo nebeatsimenu, bene Šeremetjevo choras. Buvau girdėjęs Peterburge mūsų Č. Sasnausko chorą šv. Kotrynos bažnyčioj. Bet ten buvo bažnytinės muzikos menas, o čia pasireiškė mum visu savo švytėjimu pasaulietinės dainos bei giesmės magija. Tai buvo man nuostabus įvadas į žmogaus balso stebuklus. Beje, nuo seno mėgdavau beveik vien boso balsą. Po Kamionskio supratau bei pajutau, jog gali būt labai gražus ir aukštesnis balsas. Tačiau vis dar nemėgau moteriško balso. Tik apie aną laiką atostogose Liepojoj gavau išgirst plačiai žinomos ir puikiai vertinamos ponios Karinskaja koncertą. Balsas, berods, buvo mezzosopranas. Bet koks balsas! Stiprus ir tyras, švelnus ir lankstus. O ekspresija! o mimikos grožis!.. Užmiršau visas antipatijas ir džiaugsmingai sutikau: kad ir moterys galį turėti tiesiog žavimą balsą, ir klausytis jų dainavimo galįs būt didelis grožybinis pasigėrėjimas.

Tuo pat metu išgirdau aukštesnės vertės instrumentinio ansamblio koncertą. Buvo anuomet Lenkijoj toks koncertinis orkestras, vadinamas Namyslovskio. Važinėjo jis ir plačiau po pasaulį. Atvyko ir į Kauną. Buvau ir aš nuėjęs jų pasiklausyt vieną ar daugiau sykių. Programa būdavo įvairi, ne vien lenkų kompozitorių kūriniai. Kiek anuomet nusimaniau, orkestras buvo gerai susigrojęs ir vedamas prityrusios rankos.

Bet teko man didis džiaugsmas išgirst ar

ne porą kartų garsųjį Andrejevo balalaikų chorą (gal tikriau - orkestrą). Nuėjom pasiklausyt su muziku Juozu Naujaliu. Orkestras besąs labai didelis, tur būt, lygiai didelis, kaip normalus orkestras. O tų balalaikų įvairumas — nuo didžiulių, lyg kontrabasai, bent lyg violončelės, iki visai mažučių, kaip lėlyčių žaisleliai. Ir štai įeina tas Andrejevas, dirigentas, šauni figūra, elegantiškas frakas, snieginė krūtinė, generolo povyza, truputį mefistofeliškas šypsniukas, akys tartum truputį žvairos. Štai pakelia jis ranką su juoda magiko lazdele... Orkestras virsta gyva skulptūros grupe. Akimirka tylos. Klausytojai nuščiūva. Ir pasklinda erdvėj savotiška, nuostabi garsų jūra, ir virpėdama pasilieja, ir suspindi burtų žiežerkom, ir sugrumzdžia dusliais griaustiniais... Keista, nežemiška, dausų kerų muzika...

Kaip sužavėti, išklausėm to pasakiško koncerto. Grįžtam namo. Klausiu Naujalį: Na, kaip? Gražu, — svajingai atsako senas muzikos vilkas.

Tačiau ypačiai mane sužavėjo opera. Opera Kaune prieš 1914 m. karą? Taip. Mat, buvo Vilniuj vienas operą mylįs (o vienkart ir šiokį tokį biznį) žydas, gana pasiturįs, kur ryžos kas vasarą suorganizuot stiprią trupę iš gerų operų dainininkų ir su jais lankyt vakarų gubernijų sostines, kaip štai Vilnių, Kauną, Gardiną, Minską, Mohyliovą. Tad aną vasarą ir Kaunui teko keletas gerai sugiedotų bei suvai-

dintų operų. Savo gyvenime buvau dar nematęs jokios operos, tad smalsiai bėgau pasižiūrėt, nors kainos buvo gana aukštos. Laimingu įvykių susidūrimu man pirmiausia teko pamatyt išimtinai gražią operą — Verdi'o Aidą. Taip ja susižavėjau, jog net dainininkų pavardžių nežiūrėjau, o vien klausiaus nuostabios muzikos, gėrėjaus gražiu dainavimu, grožėjaus scenovaizdžiais bei veikėjų išvaizda, be kvapo sekiau didingus įvykius. Ir, operai įpusėjus, širdim troškau: kad tas stebuklas kuo ilgiau truktų! toks jis gražus!

Paskiau nuėjau į „Faustą". Tas amžinasis Goethės bei Gounod'o kūrinys padarė man gal dar didesnį įspūdį, kadangi Mefisto vaidmenį vaidino bosas Cesevič'ius, kurs man pasirodė besąs tikrai didis artistas, ne vien dideliu ūgiu ar dideliu balsu, o ir didžiai ekspresinga vaidyba. Mačiau jį dar Halevy'o „Žydėj" kardinolo vaidmeny. Žinoma, tai ne „Fausto" Mefistas, betgi papildė aną pirmąjį įspūdį. Cesevičius paliko man neišdildomą įspūdį, ir ėmiau sekt iš rusų laikraščių jo karjerą. Ir štai karo metu viename rimtame Peterburgo laikrašty radau vieno muzikos kritiko atsiliepimą apie Cesevičiaus pasirodymą viename Marijos operos pastatyme, maždaug tokio turinio: net po paties Šaliapino šitoj rolėj galima mielai Cesevičiaus klausytis — ir balso, ir vaidybos atžvilgiu. Kur Cesevičius vėliau dingo, neteko man sužinot. Kipras Petrauskas galėtų gal ką papasakot.

Taip susižavėjęs opera, prikalbinau ir savo draugužį kun. Žukauską eit draug su manim į „Rigoletto". Nuėjo. Ir rezultatas tas pat, kur buvo pirmąkart man: vargšas gailėjos, kad ta žavioji pasaka taip greit pasibaigė. Berods, jis ėjo su manim dar ir į „Carmen". Anuomet mane ypač apkerėjo operos muzika, įdomus turinys ir nepaprasta Carmen'os vaidyba: ta burtininkė buvo gyva, lanksti, pagundinga, nuodinga angis... O pati graži... kaip velniūkštis. Kuo ji buvo pavarde, taip ir neįsidėjau.

Dabar šypsodamasis prisimenu, jog vieną kartą tuomet gundžiau net savo kanauninką-bosą nueit į kurią operą. Ir radęs patį tikrąjį! Kur jis eis! Jis atsakė man: Kad toji jūsų operų būstinė būtų čia kur nors Parodos aikštėj — vėlesnėj Rotušės aikštėj, — tai gal nueičiau.

PIRMASIS ŽAIBAS

Buvo nuostabiai gražus birželio galas. Vasara kaip retai, karšta, saulėta. Kaunas skendo žalumoj ir tyloj, daugeliui gyventojų išvykus atostogų. Ir aš svajojau ištrūkt į pajūrį, į Liepoją, pas savo saulutę kleboną Joną Visbarą.

Ir štai, kaip griaustinis giedram danguj, trenkė žinia: Bosnijos Sarajeve serbas-bosniakas revoliucionierius Prinkip'as nušovė Austro-Vengrijos sosto įpėdinį erchercogą Franz Ferdinand'ą su jo morganatine žmona čekų grafiene Chotek. Tai įvyko 1914 metų birželio

28 dieną. Einu pas kanauninką Skvirecką pasitart, nujausdamas bloga. Sutinku jį seminarijos sode. Apgailestaujam, kad turėjo žūti toks daug žadąs Austrijos sosto įpėdinis, kur rengės iš dvivaldės vokiečių bei vengrų valstybės padaryt trivaldę — vokiečių, vengrų ir slavų. Tuokart imperija būtų galėjus pasidaryt didele atrakcija kitiem slavam — serbam, kroatam, slovėnam. Tai buvo nepageidaujama anuometiniam serbam nacionalistam, kur svajojo iš Austrijos atsiimt slaviškąsias pietines sritis, o ir Rusijai, kuri, palaikydama serbų svajones, troško sugriaut Austrovengrijos imperiją ir prisijungt visus slavus prie matuškos Rusijos (ką vėliau Stalinas beveik visai ir įvykdė). Būgštavom su kanauninku, jog dabar gali kilt Europoj audra. Prašiau savo „bosą", kad, kol dar ramu, leistų man išvažiuot mėnesiui atostogų. Šis sutiko, net davė avanso. Išvažiavau, ir senasis mūsų pasaulėlis pasibaigė nebesugrįžtamai.

Išvažiavau į gražiąją Liepoją pas mylimąjį kleboną Joną Visbarą dūšios atgaut, pasilsėt aukštoj kultūrinėj atmosferoj, mielojoj Baltijoj pasinarstyt ir geros simfoninės muzikos pasiklausyt.

Visa tai labai uoliai bevykdant, štai tvykstelėjo ir antras žaibas, griaustinio palydėtas: liepos 29 d. Austrija paskelbė Serbijai karą, o Rusija tuoj paskelbė dalinę mobilizaciją savo pietų fronte. Mum būtų reikėję suprast, jog Austrijos sąjungininkė Vokietija nelauks, kol

jų dviejų priešai gerai pasiruoš. Bet tikro didžio Europos karo galimumas mum atrodė kažkoks teorijos, o ne praktikos dalykas: rodos, kaip čia gali būt tikras karas vidury Europos, su tikrų tikriausiu šaudymu, netgi tikru kraujo praliejimu ir net (skandalas!) su skaudžiu pavojum ir mum visiem!

Kas gi tokie galvočiai buvom ten anuomet toj Visbaro klebonijoj, netoli snūduliuojančios jūros? Ogi, klebono brolis-gražuolis, jaunas inžinierius Feliksas Visbaras, neseniai perdirbęs šauniąją Kretingos bažnyčią pagal žinomo lenkų architekto Odrzywolskio planą, o vėliau, Nepriklausomoj Lietuvoj, pastatęs ne vienus puikius rūmus. Toliau — tylus, švelnutis, kultūringas ir muzikalus kun. Mališauskis, Vetspilės klebonas Latvijoj, turįs pažinių Pabaltijo vokiečių aristokratų sferose. Toliau — kun. Jonas Grabys, gimnazijos kapelionas, darbėniškis žemaitis, vyras iš stuomens bei iš liemens, didis patriotas, drąsus kovotojas, betgi visuomet išmintingas, turįs drauguos bei mokiniuos nemažą autoritetą, nepriklausomaisiais laikais buvęs Panevėžio klebonu ir vyskupijos generalvikaru. Ketvirtas — kun. Vladas Jurgutis, parapijos vikaras, ypač vokiečių dvasiniam reikalam, gabus, žinių pilnas, liežuvingas, būsimasis lito bendrakūrėjas, Lietuvos banko valdytojas ir Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, nacių kankintas Stutthofe. Dar — kun. Vladas Milvydas, liepojiškis miestelėnas, Panevėžio moterų gimnazijos kapelionas, ele-

gantas, gražbylys pamokslininkas. Ir dar — jaunutis kunigėlis Bakšys, bene Jonukas, kunigo dr. Juozo Bakšio brolis (to Bakšio, kurį lenkai už uolų lietuvišką veikimą Vilnijoj pašovė, ir jis Kaune mirė); o šis mūsų kunigėlis Liepojoj buvo toks dailiaveidis, vešliaplaukis, raudonikis, mielas-malonus berniukas. Kaip brolis, ir jis mirė jaunas, bet nuo ligos (ar ne džiovos). Prie anuometinės mūsų kompanijos Liepojoj priklausė dar medicinos studentas Leonas Bistras, nedidukas, platutis, ketvirtainišku veidu, protinga kakta, rimtas idealistas, būsimasis mūsų ministras ir universiteto profesorius. Na, pagaliau ir aš, anuomet einąs 31 savo amželio metus.

Aš kas vakarą eidavau į kurhauzo sodą klausytis simfoninės muzikos. Liepoja buvo fashionable vasarvietė. Vokiškoji miesto valdyba rimtai rūpinos padaryt ją tikrai tokią visais atžvilgiais. Žinoma, vokiečiai. Tad ir muziką pateikdavo tikrai gerą. Orkestre buvo neblogų jėgų. Dirigentai būdavo pakankamai prityrę ir gabūs. Prisimenu žinomą vokiečių dirigentą Eibenschuetz. 1914 metais orkestrą dirigavo suomis Ilmari Veneskoski (kurį mes vadindavom Venckauskiu). Iš smuikininkų solistų prisimenu Hanseną ir Feuermanną. Šis pastarasis, po daugel-daugel metų, jau mum dipukam esant čia, JAV, atvyko iš Maskvos su tenykščio baleto trupe į Jungtines valstybes pasivaidint, jau kaip to baleto dirigentas.

Tačiau atgal į 1914 m. Liepoją. Į simfoni-

nius koncertus draug su manim nueidavo kartais Grabys, o dažniau Jurgutis. Atsimenu, tai buvo šeštadienis, senojo stiliaus liepos 19 d. vakaras, naujojo — rugpiūčio 1 d. Mudu su Jurgučiu tą vakarą nuėjom į kurhauzo sodą į eilinį simfoninį koncertą. Vakaras gražus ir šiltas. Klausytojų, kaip paprastai, pilnos sėdynės. Apie karą dar rimtai nemanom. Bet po kiek laiko pradėjo auditorijoj plist kažkoks nerimas: prisikišę galvas, su kits kitu kuždas, žvalgos, pagaliau viens kitas ima atsargiai eit lauk. Tuo tarpu orkestras groja „Žydų rapsodiją" (dabar nebeatsimenu, kurio autoriaus). Bet publikoj ima plist lyg panika: po kits kito daugumas, nebepaisydami paprasto čia mandagumo, ima skubintis iš sėdynių lauk. Tačiau dirigentas dar bando diriguot. Tik orkestrantai irgi pradeda nerimt, žvalgytis, ir pagaliau Venoskoskis nutraukia dirigavimą, ir muzikantai, pasigriebę savo instrumentus, leidžias pro vartus. Ir mudu su Vladu skubam paskui.

O prie vartų staktos — visas būrys. Skaito prismeigtą kažkokį skelbimą. Tur būt, visuotinė mobilizacija ir karas. Pribėgom, skaitom. Iš tikrųjų! Paties caro kreipimasis į tautą. Dabar tiksliai nebeatsimenu turinio žodžių, vien kad didelėm raidėm skelbiama visuotinė mobilizacija (kuri, kaip nūn žinom, buvus paskelbta jau diena anksčiau) ir, tur būt, pranešama, jog Vokietija paskelbusi karą Rusijai.

Vadinas, prasideda!.. Susijaudinę skubam namo. O sieloj kažkodėl nebaisu, netgi šviesu

nuo auštančių vilčių — kad nūn pagaliau bus didelių permainų pasauly, gal daug kam į gera, ir gal net Lietuvai!

O klebonijoj visa „šviesuomenė“, susitelkus viename kambary, kad diskutuoja, diskutuoja!.. Katrie nugalės? nes juk tuoj įsivels į tą pragarinį šokį grakštutė plieninė Prancūzija su tuo gariniu kūju Anglija, kurios juk yra maskolių sąjungininkės. Visų nuomone, Vokietija-Austrija būtinai pralaimės: per daug jau nelygios jėgos.

Vienas kun. Mališauskis kelia abejonių: iš savo gerų pažįstamų vokiečių jis žinąs Vokietiją esant gerai prisiruošus!

Tuokart neką tegalėjom juo tikėt. Bet netrukus karo eiga parodė, kad jo gana tiksliai pranašauta.

Tą vakarą visų veidai buvo, kad ir rimti, gana šviesūs: visiem atrodė — bus didžių permainų ir tai gal daugeliui į gera! Nuėjom gult pakilia nuotaika, bet užmigom be rūpesčių ir miegojom ramiai. Ir ko nerimaut? Modernus, europinis karas — tai ne kokia tolimų kraštų karų barbarybė! Juk čia kausis europiečiai savo tarpe, pačiam vidury Europos, tad civiliam gyventojam nėr ko nuogąstaut!

PERKŪNAS GRIAUJA

Anksti rytą pažadino kažkokie nereguliariai besikartoją bildesiai — ne tai armotų griaudimai, ne tai kokie sprogdinimai. Karas!

— šypsodamas tariau sau ir pabandžiau vėl gardžiai užmigt. Bet bilda ir dunda vėl ir vėl. Tad keliuos ir einu į bažnyčią. Naujojoj Liepojoj, anapus komercinio uosto ar, greičiau, karo uosto rajone, dideliausi juodi grybai išaugę į dangų kyla.

Zakristijoj žmonės kalba: tai rusai sprogdina kai kuriuos tvirtovės įrengimus, sandėlius, benzino bei kito skystojo kuro tankus.

Mišias atlaikęs ir pavalgęs, imu savo neseniai įsigytąjį Voigtlaenderio binoklį ir lipu į bažnyčios bokštą pasižiūrėt. Kur dega, šiurpulingas vaizdas. O dangus toks mėlynas... Ir jūra tokia švelniai rami...

Sklinda visokie gandai. Pasakojama, jog degtinės fabrikas, nenorėdamas, kad vokiečiam patektų dideli kiekiai spirito, paleidęs tą brangenybę tekėt pašaligatvių grioveliais; bet žmonės tuoj puolę semtis; tad direktorius liepęs paleist spiritą į kanalizacijos vamzdžius; bet to gardumyno mėgėjai puolę prie skylių ir ėmę semtis spiritą draug su „auksu"... Pasakojo ir tokį dalyką: moterėlės, sužinojusios, kad bus sunaikinta nafta, nubėgę prie naftos baseino ir ėmę semtis svarbųjį skystimą; viena moteris besemdama paslydusi ir įgriuvusi į tą tamsų ežerėlį, kur ir galą gavusi.

Pavakarėj pasigirdo iš jūros pusės lyg didingo varpo garsai: bum, bum! lydimi iš priešingosios Gruobinės pusės atsiliepiančio aido ir kažkokių skystų sprogimų karo uosto srityse, tartum perkūnų trenkimų. Tai jau aktyvus

karas! — kalbame savo tarpe. Tai ar vokiečiai iš jūros kelias į Liepoją, ar vien tik bombarduoja jų laivynas karo uostą? O tame uoste karo laivų jau nebėr — jie laiku išdūmė į šiauresniuosius uostus — Kronstadtą ar Baltijos portą (Paldiski) Estijoj. Visiem mum labai įdomu, kaip tas vokiečių žygis atrodo — kaip iš arti atrodo tikras karas?.. Aš sakau: eisiu pasižiūrėt! Manau, jog čia negali būt jokio pavojaus: negi vokiečiai ims ir šaudys į publiką, bežiopsančią į jų žygdarbį? — Man pritaria ir ryžtas eiti drauge Bistras. Kiti atkalbinėja: nekvailiuokit! bene gumbo į kaktą norit?.. Bet kas sulaikys du „narsius" jaunuolius? ypač, kad tokia puiki proga savo narsumą parodyt, kitiem aiškiai bijant. Tad einam, lyg sparnų nešami. Įdomu, kažkaip pakilu, net linksma, truputį nejauku, bet nieko! Negi kas gali pasidaryt?

Nuėjom į paplūdimį. Iš tikrųjų, netol krašto (gal už kokių trijų kilometrų), ties komercinio uosto vartais į atvirą jūrą, dunkso trys vokiečių karo laivai ir šaudo į karo uostą. Vienas laivas didokas, tur būt, kreiseris (paskiau sužinojau, jog tai buvęs mažasis kreiseris „Augsburg", vėliau karo metu paskandintas kažkur Baltijoj) ir du maži, tur būt, minininkai ar naikintojai. Niūkso sau ramiai bei saugiai, nes niekas jiem nuo krašto neatsakinėja, ir šaudo: iššoka iš jų šono juodi dūmai su raudona liepsna, pasigirsta keletas ar keliolika (kas ten suskaičiuos!) būm... po valandėlės

jiem atsiliepia kažkokie skysti, bet labai stiprūs sprogimai, tur būt, vokiečių granatos sprogsta kažkur ten karo uoste ar naujojoj Liepojoj, o dar po keleto mirksnių atsiliepia ir aidas nuo Gruobinės miškų, pirma į laivų šūvius, paskui į granatų sprogimus. Taip ir groja ta keistoji pavojingoji muzika ir žavi mudu. Ne vien mudu: susirinko į paplūdimį ir daugiau panašių žioplių ir, kaip niekur nieko, vaikštinėja sau pajūriu.

Gražu tai gražu, manau sau, bet dar būtų gražiau bei įdomiau, jei mudu nueitume arčiau komercinio uosto ir užsiliptume ant molo ar, dar geriau, ant sunkiųjų armotų baterijos, jau nuginkluotos, tad viską žiną vokiečiai jos nelies, nes neapsimoka šūvių eikvot. Tą genialią mintį pareiškiau Bistrui. Jis gyvai pritarė. Tad einam artyn. Tikrai aiškiau ir įdomiau. Galop užsirioglinom ant baterijos, kur šalia švyturio, ir žiopsom. Puiku!.. Taip gražiai ugnys ir dūmai išsiveržia iš laivų šonų, taip skambiai sudunda šūviai bei jų aidai, taip smagiai (kad nepasakyčiau — skaniai) tėkšteli bei plyšteli granatų sprogimai bei jų atogarsis miškuos už ežero...

Bet kas gi tai? Ne per toli nuo krašto ūmai iššoko į aukštį vandens fontanas. Po valandėlės arčiau kitas. Kažin, ar čia viskas gerai? — man šmėžteli minty. Argi būtų galima, kad vokiečiai imtų ir šaudytų į mus?!.. Ne! tur būt, tai rusų laivai atsiskubina iš šiaurės ir pradėjo šaudyt į vokiečių laivus — ir kai kurie šoviniai,

gerai dar neprisitaikius, perskrenda per vokiečių laivų viršų ir sprogsta šiapus, sukeldami tuos fontanus. Bet juk to daugiau nebebus. Ir aš tas savo mintis sakau Bistrui ir save ir jį ramindamas.

Tik štai kažkoks nelemtas daiktas ūmai sustaugia taip gailiai, praskrisdamas, rods, pro pat mūsų ausis. Mudu nejučiom mandagiai nusilenkėm tam nedorėliui. Bet štai ir kitas atstūgauja ir praskrenda, rods, čia pat pro šalį. Mudu nusilenkėm jam lig pat žemės. Čia jau, matyt, vokiečiai nelabieji, nieko nepaisydami mūsų jais pasitikėjimo bei pamiršę europinį mandagumą, šaudo sau į mus ir gana (gal ne į mus, o į švyturį ar bateriją). Tad, kai tik atsitiesėm, tuoj, nieko nebelaukdami, ėmėm bėgt, kaip geri žirgai lenktynėse. O šoviniai kartkartėm vis lydi mus, nejaukiai prastaugdami pro šalį. Prikrintam prie žemės-motutės ir vėl atsistojam. Vėl sudunda. Aš nepraktikas, žiūrau, kur tas šovinys skrenda, gal pamatęs lengviau jo išvengsiu. Bet nieko nematyt. Juk pirmiau granata atskris, nei aš šūvio garsą išgirsiu. Tad bėgu, kaip savo amžiuj dar nebuvau bėgęs. Betgi Bistras vis tiek mano priešaky: ne be reikalo bistras!.. Galų gale taip pailsau, jog šaukiu: — Tu sau bėk, o aš nebegaliu! — Ir sėdaus žemėn. Tačiau, mano laimei, ir granatos manęs nebesiveja. Tad ir Bistras sustojo, ir aš įstengiau su juo susilygint.

Einam namo, truputį nustebę, truputį nusiminę ar susigėdę, ir kalbamės, ką tas vokie-

čių žygdarbis turi reikšt?.. O namie, kai papasakojom savo karžygiškus nuotykius ir manėm susilauksią užuojautos, nustebę išgirdom: Ir gerai judviem! kam lindot, kur protingas padaras neįstų! Dabar žinosit!

Greit patyrėm ir kai kurias nemalonias „įdomiojo" karo pasėkas.

Kas daros pasauly, nežinom, nes nei laikraščių, nei pašto (radijo ar televizijos anuomet dar visai nebūta): viskas suiro, geležinkeliai liovės priiminėję paprastus keleivius ir ilgesnį laiką tarnaus vien karo reikalam, tad norom-ne-norom turėsiu gėrėtis kurorto „malonumais", kol vėl atsidarys kelias. O tuo tarpu kas žino, kas gali čia atsitikti: kariuomenės nebėr, policija kažkur dingo, o visokie latreliai išlindo iš požemių.

Naktį gūdžiai dega karo uosto sritis, skleisdama didingus dūmų debesius bei siūbuojančias gaisrų pašvaistes. Betgi aplinkui gili tyla. Lyg ta mįslingoji ateitis...

Taip! net ir europinis karas besąs visai... nemandagus dalykas!

KAS TOLIAU DARYT?

Gan greit paaiškėjo, jog vokiečiai ne tik nebando lipt kraštan Liepojoj, o net visu frontu traukias savo krašto gilumon, milžiniškos rusų lavinos stumiami; generolas Rennenkampfas pasiekęs net Karaliaučiaus tvirtovės fortus, o toliau pietų link gen. Samsonovas nusi-

stūmęs lig Tannenbergo-Gruenwaldo. Vadinas, Liepojos-Romnų geležinkeliui pavojaus nebėra, ir traukiniai vėl ėmė priiminėt vežti paprastus mirtinguosius.

Ir aš sunerimau. Reikia palikti tą žemės rojų. Negi padoru dar ilgiau valgyt vaišingojo klebono duonelę, kai ir jam pačiam gal ims pristigt? O jau metas ir į darbą grįžt. Tik gana opus dalykas: kaip įvažiuot į Kauną? Juk karo metu įvažiuot į tvirtovę reikia gaut komendanto leidimą net ir laikinai išvykusiem nuolatiniam gyventojam.

Tačiau leidimas buvo gautas, ir išvykau. Ar greit bepasimatysiu su Liepoja ir Visbaru?

Traukiny teko važiuot kurį laiką vienam vagono skyrely draug su vienu armijos intendantūros oficieriu, gana maloniu ir šnekiu asmeniu. Man rūpėjo sužinot, ar išsilaikys Kauno tvirtovė, jei vokiečiai ją apgultų. Žinojau, jog pavojinga yra karo metu apie tokius dalykus klausinėt. Bet rizikavau. Ir oficieris mandagiai paaiškino: padarėm ir darom viską, kad tvirtovė tiktų visiem įvykiam. — Suprask, žmogau, jog ne viskas buvo tip top — vadinas, lopytas padaras! Neką mane tai paguodė.

Kaunas besąs visai aptuštėjęs. Snaudulingai beskęstąs kaitriam saulės aukse. Ramu ir tylu. Važiuoju į savo butą Maironio rūmuos. Jie besą sekvestruoti karinei ligoninei. Įleidžia mane pažiūrėt savo buvusiojo buto. Ten besą įsikūrę kažkokie ligoninės valdininkai, atrodą karininkai. Priėmė mandagiai. Buvau palikęs

savo rašomojo staliuko stalčiuj puikių meninių atviručių, korespondencijos ir net porą ar daugiau šimtų rublių, kadangi nemaniau, jog kas nors gali jiem atsitīkt. Paklausiau, ar neleistų man pažvelgt į tą stalčių. Leido. Nei laiškų, nei atviručių, nei (ypač!) pinigų. Klausiu: ar neradę čia keleto šimtų rublių pinigų, kuriuos buvau palikęs. Ne, pinigų jokių neradę... O kur mano knygos? — Vien pečiais gūžčiojo: kas jas žino!.. Taip ir išstyrinau, kaip musę kandęs.

Maironis atostogose. Jakštas su Alekna ir kitais kazimieriečiais atsidūrę Vilniuj — tokia komendanto valia: neištikimas elementas šalin iš tvirtovės sričių!

Seminarijos rūmai kol kas tušti: nei vadovybės, nei profesūros. Vien prokuratorius kun. Petrošius. Jam buvau paskolinęs savo fleitą. Tegu nūn ja guodžias karo audrose. Man užteks naujojo bičiulio smuiko. Dėkui Dievui! jį dar radau savo buvusiame bute.

Savo šefo kanauninko Juozo Skvirecko neberadau: jis jau su prel. Barauskiu ir konsistorijos archyvu karo metui perkelti į tolimą Smolenską.

Vyskupą Praną Karevičių, berods, dar aptikau kažkur: sprendžiu iš to, kad, kiek gerai atsimenu, jis man siūlė vikaro vietą pas (neva) poetą kleboną Rupeiką kažkur ten gilioj provincijoj, Ramygaloj ar ką. Aš maloniai padėkojau, atsisakydamas: juk tarnybą turiu,

tik dabar pertrauka; bet juk karas neilgai truks, kaip rimtos galvos sprendžia.

Daugiau nieko Kaune nepešiau. Tad, galvos sau nebekvaršindamas, ryžaus vykt pas savo bičiulius dr. Stanelį su šeima, kurie mane buvo maloniai pakvietę nutūpt pas juos, kol praeis ta kvailoji karo audra. O Staneliai gyveno jau nebe Kurtuvėnuos, kur juos porą kartų lankiau, o Paįstry, tarp Panevėžio ir Pumpėnų, kur juos parsikvietė jų ištikimas bičiulis kun. Jurgis Tilvytis-Žalvarnis, poetas ir poeto Teofilio Tilvyčio, komunisto, brolis. Todėl, susikrovęs drabužius bei skalbinius, kuriuos beradau savo buvusioj buveinėj, pasiėmiau smuiką ir išvykau į Panevėžį, pakeliui aplankyt buvusiojo savo kapeliono Liepojoj, klebono Juozo Stakausko.

Pirmą kartą mačiau Panevėžį. Ilga ilga gatvė iš stoties į senamiestį. Tipiškas anų laikų Lietuvos provincijos miestas, panašus į tokius Telšius ar Raseinius, tik didesnis. Namukai nedideli, daugumas mediniai. Senasis Nevėžis runguojas per miestą, įnešdamas įvairumo. Iš tolo matyt šv. Petro ir Povilo du bokštai, solidūs ir sunkūs. Antroji bažnyčia kun. J. Maciejausko pradėta, bet neišaugus. Ana, stiebias į aukštį savo sumaskolintu bokštu pravoslavų cerkvė, buvus Pijorų bažnyčia. Per tiltą, žemą, neilgą, į senosios parapijos šv. Petro ir Povilo kleboniją. Jos vidus man padarė įspūdį — sena, žemėn slegiama, nelinksma, apytamsi. Bet klebonėlis Juozas Stakauskas besąs toks pat

nedidukas, gyvas-grakštus, caca-lialia, gražiu veideliu, mandagus ir malonus, patraukliai šypsąs medum pateptom dailutėm lūpelėm. Priėmė ir vaišino širdingai, kaip buvusį mokinį.

Pas kun. Stakauską susitikau kun. Kazimierą Paltaroką, artimą klebono draugą, Žemaičių seminarijos profesorių bei prefektą, o netrukus ir Žemaičių seminarijos įkūrėją Vašakėnų dvare, Troškūnų parapijoj, ir jos vicerektorių. Besąs tai augalotas vyras, blondinas, stambiais, bet maloniais bruožais veidu, ypač patraukliu šypsniu. Jau tuomet buvo žinomas, kaip dailiai kalbąs, gražiai rašąs, maloniai giedąs, geras profesorius ir gana sėkmingas pedagogas, kurį ne visi klierikai mėgę, kad per smalsiai juos sekiojęs, kaip prefektas. To susitikimo metu patyriau, jog jis labai branginąs Maironio poeziją. Kažkaip prilaviravęs prie to dalyko, jis man, kaip brangią paslaptį, pustyliai sako maždaug šitaip: o vis dėlto jum, jauniesiem poetam, taip toli lig Maironio!.. O pasakė tai taip švelniai pasigailimai, lyg gailestingoji sesė liestų ligonio opią žaizdą... Paltarokas taikė visiem jauniejiem dainiukam, kurių buvo jau tuomet geras būrelis, kaip, va, Putinas, Gira, Kirša, Binkis. O teko man vienam, kadangi to jiem niekuomet nepasakiau. O gal būsimasis vyskupas Kazimieras man vienam ir tetaikė, kitus pridūręs vien dėl dėmės?.. Kaip tai giliai žmogiška! Kai turim ko-

kį adoruojamą dievaitį, o susitinkam kandidatą, besitaikstantį į dievaičių eiles, kaip mus ima pagunda bakstelt tam kandidatui yla į pašonę, kad ir jis gyvai pajustų, koks didis mūsų adoruojamasis, kas ypač matyti, kai palygini su tavim, mažiukas pretendente!

Galų gale atsidūriau pačiame Paįstry. Kur gi jis? Na gi, ana ten, ant kalvelės, nedidukė, bet grakšti nauja medinė bažnytėlė, vakar-užvakar pastatyta to poeto kunigo Jurgio Tilvyčio, kur pasirinkęs tokį gražų slapyvardį Žalvarnį. Šalia bažnytutės — medinė talpi klebonija, irgi naujai atrodanti. Truputį į šalį nuo klebonijos naujas mūrinis vieno aukšto namas, kur apsigyvenus Stanelių šeima, kur ir man teks iki sekančios vasaros pakiūtot. O žemyn, miškelio link — irgi nauja mūrinė mokykla. Visas tas grožybes pastatė tas pat poetas kunigas.

Na, tad pas Stanelius. Ponas Stasys Stanelis nebuvo tai tikras daktaras, o tik Turkų karo metu išėjęs tam tikrus medicinos kursus ir gavęs diplomą, kurio pavadinimo neatsimenu, o kurs maždaug nusakė, kad tas asmuo esąs kažkas tarp daktaro ir felčerio ir galįs praktikuot mediciną — gydyt žmones. Toks, mat, anais laikais buvo tikrų gydytojų trūkumas. Kokie būdavo jo gydymo rezultatai, tikrai pasakyt negalėčiau. Viena žinau, jog žmonės juo pasitikėjo — ir, tur būt, didelis daugumas išgydavo. O jo žmonelė Juzefa pati savo nuovoka versdavos homeopatija ir žmonėse

turėjo, berods, dar didesnį pasisekimą. Tokią galią turi tikėjimas (ir pasitikėjimas). Ar tai ne priartėja prie moderniosios psichosomatinės medicinos? Ir kuo Stanelių išgydymai prastesni už Christian Scientists „stebuklus"?

Stanelis buvo stambus, riebulis, tik neperdėtas, stiprios sveikatos, rožiaveidis blondinas, gana kaimietišku veidu, aukštyn užriesta nosike su plačiom šnervėm, o po jom — pasišiaušę neilgi žili ūsiukai. Vyras šnekus, geros nuotaikos, nelabai teišsilavinęs, bet patirties turįs ir, nors ne per daug praktiškas, bet toli nekvailas. Gero būdo, tad lengvai sugyvenamas, ypač kad labai vaišingas (ir su stikliuku) ir ne dyvai, kad turįs daug bičiulių. Tik jau didis nepasėda: trumpai kur pagyvenęs, tuoj kraustos kitur kloties ieškot. O kas pakels visą danginimosi naštą? Na gi — žmonelė: Juziečko, kraustyk daiktus — kelsimės ten ir ten! — Ir ji be žodelio ima kraut daiktus. Kelintą jau kartą!.. Kartais net pravirksta. Bet ką gi! Juk Stach — vyras, reikia jo klusniai klausyt!.. Graži tai buvo siela: išmintinga, nuolanki, tyli, darbšti, o gera, gera ir linkus kitiem gera daryt. Buvo ji maža, liesa, blyškiu, padoriu veidu, panašiu į dukters.

Beje, apsigyvenusi pas juos ir mano pažįstama ponia generolienė Petrikauskienė, kauniškė. Geraširdė: nujausdama, jog aš neką teturiu pinigų, man siūlyte įsiūlė 100 rublių paskolos: sako, karas gal užtrukt — pinigo tamstai tikrai prireiks!

Na, o dabar į klebonią pas kunigą poetą Žalvarnį-Tilvytį. Jis tave pasitinka. Aukštokas, dailiai nuaugęs, tiesus, stipraus kūno, nedidelė galva (bent taip atrodanti ant stambaus stoto), gražiais tamsokais plaukais, dailia banga krintančiais ant aukštos, baltos baltos kaktos. Toks pat baltas, dailiais, smulkiais bruožais veidas, nelabai vyriško tipo. Tos vidutiniško dydžio akys tokios svajingos, truputį melancholiškos. Ta nedidukė daili burnikė, ir tos švelnios lūpos, rods, nepratę plačiai, drąsiai, įžingai kvatotis, o tik santūriai, bet maloniai šypsot, jei dar nesi jo priešas. O jei esi jau geras pažįstamas, tai jis tave sutiks su tokiu maloniu jausmų mišinėliu — maždaug vyriško palankumo, kasdienio draugiškumo, dozytės humoro bei ironijos, džiugaus svetingumo ir geru samčiu krikščioniškos nuoširdžios meilės. Ir ims vaišint, vaišint. Ir šnekėt, šnekėt — linksmai, sąmojingai ir be numatomo galo. O kai suskamba koks stiklas ar stikliukas, tai suskamba ir kokia daina (kun. Jurgis turėjo gražų ir stiprų vyrišką tenorą). O kai svečias ir šeimininkas jau sočiai patenkinti, tai šeimininkas, užsirūkęs papirosą, ištraukia iš kurio stalčio kokią savo sukurtą ar kuriamą dainelę ar giesmę ir ima pasitenkinusiam sveteliui skaityti. Nebuvo jis deklamatorius, kaip, sakysim, Aistis ar Brazdžionis, ar Santvaras, ar Lembertas: skaitydavo labai kukliai, paprastai, sakytum — proziškai, bet klausytojas suprasdavo ir įvertindavo gerą valią. Teko ir

man taip pasiklausyt, netgi pamatyt, kaip jis kuria. Bet turim laiko dar apie tai pakalbėt. O dabar atgal prie tos nelemtosios 1914 metų vasaros, pas svetmylį kuni. Jurgį.

Aš pasidariau dažnu jo svečiu. Savaime suprantama, svečiavos ir Staneliai ir Petrikauskienė. To negana, klebonas parsikvietė pas save karo metui dar paneles Smailytę su Gražuolyte, kauniškes bažnytinių rūbų meistres, kuriom teko irgi mest Kauną, nes jų amatui ten nebebuvo patogių sąlygų.

Bet Tilvyčiui tiekos svetelių dar negana. Jis tik žvalgos, ką dar parsikviest. Kadangi Maironis irgi paliko be pastovaus buto ir atostogavo kažkur netoliese, Žalvarnis ir jį pasikvietė. O Maironis svečiuotis mėgo ir mielai atvyko, juoba kad čia pat buvo ir jo bičiuliai Staneliai. Čia tatai pamačiau Maironį dar iš kitos šalies. Gyvai atsimenu, vieną rytą sėdim prie valgomojo stalo, papusryčiavę, ir šnekam apie karo įvykius, kaip ten tas pasiutėlis vokiečių generolas von Kluck (rusai jį pavadino Neistovyj Kluk), tartum koks viesulas, vėto puikias prancūzų armijas atgal, į krašto gilumą, Paryžiaus link. Veizdim visi į žemėlapį. Ir štai Maironis liūdnai taria: O vis tik atrodo, jog tie vokiečiai prancūzus sutriuškins! — Iš jo veido išraiškos ir balso intonacijos aišku: jis trokštų, kad įvyktų priešingai. Jis vokiečių visą amžių nemėgo, ypač dėl senovinių kryžiuočių, su kuriais Maironio mylimieji mūsų sentėviai turėjo sunkiai kovot. Ta poeto nuo-

taika gyvai pasireiškė jo kūryboj, sakysim, nuostabiam kūriny „Eina garsas“ arba jo draminėj trilogijoj, ar „Mūsų varguos“.

Kitą dieną Paįstry. Išėjom pasivaikščiot į šalimą gražią giraitę Maironis, Tilvytis, Stanelis su žmona ir jų duktė Jadvyga.

Apie tą Jadvygą porą žodžių, kadangi Maironis ją vertino bei mėgo ir net jai dedikavo tikrai maironišką mintingą, nuosaikų, harmoningą eilėraštį, pasakyčiau — goethišką, kur buvo išspausdintas „Drauge“ 1962 metų rudenį. Esu jau minėjęs šiam tome ir kitą Maironio jai dedikuotą eilėraštį „Ant Drukšės ežero“. Buvo ji gimus 1878 metais. Nebuvo ėjus jaunystėj aukštesnių mokslų, tik pirmojo Pasaulinio karo metu Smolenske, Archeologijos institute, išėjo literatūros kursą. Pasižymėjo aiškiu protu, tvirta valia, vienkart skaisčiu moteriškumu, nors nebuvo gražuolė (stoto buvo dailaus, ūgio vidutinio, pailgo blyškaus veido taisyklingais bruožais, šviesiai žydrom akim, protingai, simpatingai į tave žiūrinčiom, ir atlaidžiu, kiek liūdesingu šypsniu). Ji traukė savęsp širdis savo gerumu, dorumu, taktu, o vienkart kažkokiu simpatingu orumu.

Tasgatės, aną dieną Paįstry išėjom pamiškėn atsikvėpt, kaip minėjau. Susėdom po ūksmingu medžiu, gėrėdamies vasaros burtais. Ir štai Jadvyga, sėdėjus prie Maironio kojų, ėmė tyliai, kukliai, bet įspūdingai deklamuot jo eilėraščius, berods, „Lietuva brangi“ ar „Malonios tylios“, ar abi po kita kitos. Dainius

atrodė svajingai nusiteikęs, ilgesingai bešypsąs, grožėdamasis ir savo poezija ir Stanelytės deklamacija. O kai poezijos banga nukuždėjo tolyn ir reikėjo kaip nors šu tikrove susimegzti, aš, kaip Pilypas iš kanapių, sudrumsčiau žavesio liekanas pokštu, tikrai vaikėzišku: sučiupau Stanelių gražų juodą šunytį Neroną ir įtupdžiau į didžiulį skruzdėlyną netol mūsų sijėstos. Neriukas žaibu iššoko iš skruzdėlių valstybės ir ėmė vaidint mum komišką baletą, besivalydamas nuo įsižeidusių padarėlių. Net rimtame Maironio veide švystelėjo šelmiškas šypsnis. O gal papeikiamas? Juk to tikrai buvau vertas už tą kvailą pokštą.

Ir dar kitą dieną. Šalia Paįstrio klebonijos turėjo gražų ūkį rokiškėnai Sabaliauskai, Jonas ir Juozas. Juozas, gražiabalsis ir gražiaveidis, buvo uolus ir geras dainininkas, o geras ir katalikas, tad, suprantama, ir glaudus klebono bičiulis. Tad ne dyvai, kad Žalvarnis panoro tą bičiulį supažindint su apsilankiusiu Maironiu: trumpai sakant, Sabaliauskai pakvietė Maironį ir kleboną su visa klebonija į vaišes; o kaip čia nepakviesi ir Stanelių, Maironio bei klebono bičiulių, su dviem atsitiktiniais pridėčkais — Mykolu Vaitkum ir generoliene!

Tarp svetelių buvo vienas įdomus padarėlis, 13-kos metų viešnelė, Uršulytė Navickaitė. Ją čia ypačiai miniu, kad iš jos išaugo didelis asmuo — būsimoji Vargdienių Seselių, arba Nekalto Prasidėjimo Seselių, motina generolė. Kaip ji čion pateko?

1913 metų rudeniop Kaune aplankė mane labai man brangus mokslo draugas iš Peterburgo akademijos laikų marijonas kun. Justinas Navickas, savo mažute sesele vedinas (ji tuomet turėjo gal 12 metelių). Pasisakė atiduosiąs ją į „Saulės“ mergaičių seminarijėlę mokytis ir prašė mane turėt Uršulytę savo globoj. O kadangi anos seminarijėlės mokytoja, bene ir vedėja, buvo panelė Stanelytė, tai mano bičiulio seselė savaime pateko ne vien į mano, o ir į Stanelių šeimos globą. Karui prasidėjus, mergytė nebegalėjo grįžt į tėviškę, ir Stanelytė susitarė su kun. Tilvyčiu, kad Navickaitė karo metui apsigyventų Paįstry pas jį. Taip dabar ją ten ir radau.

Tasgatės, vaišingų Sabaliauskų pakviesti, nuvykom, vaišinomės, buvom linksmi. O po vaišių kaip gi vasaros metu tyram ore nepažaisi ir nepadainuosi Maironiui jo dainų, ypač turint draugijoj tokių dainininkų, kaip Žalvarnis ir Sabaliauskas Juozas? Tad skambiai dainuota ir gyvų-linksmų žaidimų žaista. Nustebęs išvydau pirmą kartą ir Maironį įsileidus į labai judrų žaidimą. Viešėjo ten kaip tik tuo laiku dvi kaunietės karo pabėgėlės p. Račkauskienė su dukra: motina viduramžė, sunkokai apskrita, ir dukrelė, sėkmingai bekonkuruojanti su mama; abi blukių linų blondinės, abi nebiaurios. Sukos žaidžiamas malūnėlis. Maironis, anuomet jau 52-metis, sukiojos viesulu, visą grandinę lakinte lakindamas!

Tačiau Maironis netrukus paliko Paįstrį ir

mus našlaičius laukt karo galo. Kaip svarus aukso grūdas, vėliau jis pasiliko Tėvynėj, kai mus daugelį, nelyginant lengvus pelus, Vokietijos-Rusijos skersvėjis išlakino toli į Rytus.

LŪKURIUOJAM

Ar karas truks vien tris mėnesius?

Vokiečių generalinio štabo pradinis planas, Schlieffeno sukurtas, kur turėjo pateikt jiem greitą laimėjimą, kaip Hannibalui ties Cannae, buvo pradėtas vykdyt labai šauniai. Tam skirtos armijos, gana sėkmingai prasiveržusios per neutraliąją Belgiją, ėmė supti dešinįjį prancūzų sparną ir riest jį atgal, Paryžiaus linkui, kad užeitų į užpakalį visam prancūzų frontui ir priverstų visą armiją pasiduot ir Prancūziją kapituliuot. Jau minėjom, kaip von Kluck sėkmingai veržės į Prancūzijos vidų ir pasiekė Marnos upę netoli Paryžiaus. Atrodė — ateina prancūzams galas.

Bet čia įvyko kažkas netikėtina.

Beje, skaitytojai, nebijokit, kad karo faktus semiu vien iš savo atminties; ne, juos patikrinu pagal B. Enc. 23 tomą (1953 m.), kur apie pirmąjį Pasaulinį karą rašo BHLH, vadinas, B. H. Liddel Hart, o tai yra vienas iš rimčiausiųjų karo dalykų žinovų visame pasauly. Žiūriu ir anglų feldmarš. Wavell B. Enc. 7 ir mūsų gen. St. Raštikį L. Enc. XXII.

Liddel Hart mano, jog, jei Schlieffeno planas būtų buvęs įvykdytas tiksliai ir griežtai,

karo eiga būtų buvus visai kitokia. Hart mano, jog tai būtų geriausiai galėjęs įvykdyt pats Schlieffen ar toks vadas, kaip Ludendorff. Bet Schlieffen buvo jau miręs, o Ludendorff dar neiškilęs; o kai iškilo, tai dalykas buvo jau taip sugadintas, jog ir jam jau nebebuvo įmanoma padėtį beatitaisyt. Gi tuokartinis karo vadas Moltkė jun. buvęs neryžtingas, nuolat svyruojąs žmogus, kurs nuolat kaitaliojo planus pagal momento aplinkybes ar aukštųjų autoritetų užgaidas ir neturėjo valios nei moralinės įtakos pravest pagrindiniam planui. Taip ir leido prancūzų bei britų vadovybei atsikvošėt ir atsitiest. Ir tas Marnos mūšis liko vokiečių sprendžiamai pralaimėtas, tiesa, vien strategiškai, ne taktiškai, ir jie tuoj sustojo trauktis atgal, susitvarkė ir sudarė prie Aisne tvirtą frontą. Tačiau didysis planas greitai sutriuškint Prancūziją ir laimėt karą liko vien popieriuj, ir vėliau paaiškėjo, jog nuo šio momento vokiečių karo likimas ims svirt žemyn — į galutinį pralaimėjimą.

Labai įdomu įsisąmonint, kodėl vokiečiai pralaimėjo tą lemtingąjį Marnos mūšį. Liddel Hart taip tai aiškina:

Pirmoji priežastis — Moltkės jun. neprotas, kad jis nuo galingo „šliffeniškio" kumščio kraštutiniame dešiniam sparne atskyrė 7 divizijas apsupt nesvarbiom prancūzų tvirtovėm Mobeuge ir Givet ir sergėt didelei belgų tvirtovei Antwerpen, užuot pavartojus tam reikalui Landwehr bei Ersatz dalinius, kaip buvo nu-

matęs Schlieffen. Dar lemtingesnis Moltkės žygis buvo, paklausius Rytprūsių didponių klyksmo, pasiųst 4 puikias divizijas nuo ano „kumščio“ fronto gelbėt Rytų Prūsams nuo maskolių įsiveržimo. Trečioji priežastis: vokiečių vadovybė prarado ryšį su savo toli nuėjusiom armijom, ir šių veikimas pasidarė nebesusijęs reikiamai. Bet reikia čia ypač pabraukti ketvirtą veiksnį, gal patį svarbiausiąjį: vokiečiai įsiveržė į Prancūziją taip toli ir taip greitai, jog tų armijų aprūpinimas visom reikmenom nebeįstengė toli gražu išlaikyti tempo. O prancūzų naudai nepaprastai veikė tai, kad jie buvo savo krašte, aprūpinimo bazės netol armijų, komunikacija nesuardyta, iš ramiųjų fronto vietų galima gana lengvai paimt kiek reikiant vienetų ir permest juos į didžiausio pavojaus vietą, ką šaltakraujis karo vadas Joffre'as ir gen. Castelnau ir padarė: suorganizavo 6-ją armiją, Castelnau ją skubiai perkraustė į kairįjį savo fronto sparną prieš kraštutinę vokiečių von Klucko ir Buelowo armijas — ir stebuklas įvyko: vokiečiai ėmė trauktis atgal. O aš čia nuo savęs pridursiu: įvyko ir antras stebuklas — kad nūn prancūzai nepavartojo Schlieffeno plano atbulai, kaip tik prieš pačius vokiečius: juk, pagal Liddel Hart duomenis, prancūzai-anglai tuo metu turėjo ten 27 divizijas prieš vokiečių 13. Iš to matyti, kaip toli Moltkė buvo jau atsitraukęs nuo Schlieffeno plano. O dabar skubėkim į Rytus su anom 4 vokiečių divizijom gelbėt Prūsų nuo

milžiniškų maskolių masių, vedamų generolo Rennenkampfo ir Samsonovo.

Jau minėjom, jog tie du generolai buvo jau giliai įsiveržę į Rytprūsius. Vokiečių vadas šiame fronte von Prittwitz Gafron nustojo vilties sulaikyt tą rusų potvynį ir prašė vyriausiąją karo vadovybę leist jam trauktis į Vyslos liniją. Bet Moltkė ryžos gelbėt padėtį kitaip: užuot traukusis, patiem pult; tuo tikslu to fronto vadu, vietoj Prittwitzo, paskyrė seną prityrusį šaltakraujį generolą von Hindenburg Beneckendorff, o jo štabo viršininku jau pasižymėjusį Belgijos fronte drąsų, ryžtingą, briliant tactician (kaip jį anglai-amerikiečiai vadina) generolą von Ludendorffą.

Kokias priešo jėgas turėjo tie du generolai prieš save ir ką patys turėjo savo uždaviniui atlikt? Pirmiausia pabraukiu, jog anuomet vokiečių divizija normaliai turėdavo 12 tūkstančių vyrų, o rusų divizija 25 tūkstančius. Tasgatės, kaip Liddel Hart rašo, rusų generolas Rennenkampf vedė į kovą 6 su puse pėstininkų divizijas ir 5 raitelių divizijas, o Samsonovas — 10 pėst. divizijas ir 3 raitelių. Rusai turėjo jėgų persvarą prieš vokiečius, kaip Hart apskaičiuoja, du prieš vieną. Jų tos dvi armijos lengvai galėjo sutriuškint vokiečių armiją, kaip riešutą tarp dviejų akmenų.

Hindenburgas - Ludendorfas, remdamies pulkininko Hoffmanno jau sudarytu planu, sukoncentravo prieš Samsonovo kairįjį sparną apie 6 divizijas; o kadangi ta jėga buvo toli

nepakankama nugalėt Samsonovo armijai, nutarė įvykdyt drąsų rizikingą žygį — patylom paimt nuo Rennenkampfo fronto beveik visas jėgas, palikus vien kavalerijos užtvarą, ir skubiai mest jas prieš dešinįjį Samsonovo sparną. Tas pavojingai rizikingas žygis pasisekė vien dėl to, kad tie du rusų vadai nebuvo reikiamai sumezgę susižinojimo, o vokiečiam pasisekė iššifruot Samsonovo įsakymus savo korpusam. Griežtu ryžtingu puolimu Ludendorfas sutriuškino Samsonovo armijos sparnus, apsupo jos branduolį ir taip sunaikino beveik visą tą armiją. Samsonovas iš to sielvarto nusišovė. Liddel Hart tą vokiečių žygį vadina „masterpiece", o to mūšio vardas prigijo kaip „Tannenbergo mūšis", nes jis įvyko maždaug toj pačioj vietoj, kur prieš 500 metų lietuviai-lenkai, vedami didžiojo Vytauto, sutriuškino kryžiuočių jėgas.

Dabar Ludendorfo uždavinys buvo išsluot Rennenkampfo armiją iš Rytprūsių. Tuo tarpu Moltkė nuo prancūzų fronto paėmė dar du korpus (6 divizijas) ir atsiuntė Hindenburgui-Ludendorfui pagelbėt. Ką ir bekalbėt! Ludendorfas nūn atsisuko į antrąjį priešą, kur stovėjo ties Gumbine, gerokai nukentėjęs dar mūšiuos su von Prittwitzo 8-ja armija, ir išmetė jį iš Prūsų.

Tuose mūšiuose rusai prarado ketvirtį milijono vyrų, o kas jiem dar svarbiau — daug karo medžiagos. Bet tas jų ankstyvas įsiveržimas į Prūsus buvo bent tiek naudingas alijan-

tam, kad, atitraukdamas nuo prancūzų fronto du vokiečių korpus, padėjo prancūzams atsitiest prie Marnos.

Bet rusai jau baigė savo jėgų mobilizaciją. Vyriausiasis armijų vadas did. kunigaikštis Mikalojus sutraukė 7 armijas Lenkijos fronte, o dar vieną, dešimtąją, armiją stūmė į Prūsų rytinę dalį prieš ten esančias silpnas vokiečių jėgas, kadangi šie turėjo paimt iš čia gerą dalį savo kariuomenės ir, kaip 9-tąją armiją, pasiųst į Austriją-Galiciją gelbėt pavojingai glamžomų savo sąjungininkų. Bet rusai, tos pagalbos nepaisydami, stūmė austrus atgal, bausdamies įsiveržt į Sileziją.

Prancūzai ir anglai, o ir rusai, džiūgavo: dabar pasirodys, ką gali Rusija, kuri veržės į priešų žemes, lyg koks „steam-roller", kaip jie pavadino jos milžiniškas armijas. Ką nūn darys vokiečių vyriausioji vadovybė? O gi ji pakartos, ką pradžioj ji padarė išgelbėt Rytprūsiam: paskyrė viso Rytų fronto vadu jau pagarsėjusius Hindenburgą su Ludendorfu, o šie panaudojo savo planam prieš rusų steam-rollerį vykdyti veikiai pagarsėsiantį generolą von Mackensen (kur bus netrukus iškeltas į feldmaršalus). Šis tuomet buvo tos 9-tos armijos vadas, kur buvo iš Prūsų pasiųsta gelbėt austrijokų. Reikia čia tuoj pat pažymėt, Mackenseno komandoj veikė labai gabus generolas Lietzmann, kurio vardu vokiečiai savo laiku bus pakrikštiję Kaune Vilniaus gatvę.

Ludendorf, žinodamas, jog geriausia gy-

nyba yra kontrataka, ūmai ėmė taip ir veikt. Ir įvykdė antrą „master-stroke“, kaip sako Liddel Hart, „remdamasis šoninių geležinkelių sistema Vokietijos pasienio teritorijoj“. Mackenseno 9-ji armija, traukdamasi atgal nuo rusų steam-rollerio, vertė priešą lėtinti tempą, sistemingai griaudama retas rusų susisiekimo linijas. Atsitraukus, nespaudžiama, lig savo sienos, ji buvo pasukta šiaurės link iki Poznanės-Torno rajono, o iš ten mesta į pietų-rytus, tarp rusų dviejų armijų, kurios saugojo rusų dešinįjį sparną. Tas Ludendorfo plaištas išskyrė į šalis anas dvi rusų armijas, pirmąją nustūmė Varšuvos linkui ir beveik įvykdė antrą Tannenbergą antrajai, maž neapsupus ją prie Lodzės miesto. Bet did. kun. Mikalojus turėjo gana rezervinių dalių: jis stūmė į mūšį savo penktąją armiją gelbėt antrosios, ir štai dalis vokiečių apsupančiosios jėgos kuo nepateko į pražūtį, kurią ruošė rusai: Mikalojaus divizijos beveik visai apsupo didelę dalį to drąsiojo priešo. Jau did. kunigaikščio generalinis štabas pranešė per rusų laikraščius: didis taktinis pasisekimas — du vokiečių korpus beveik turim maiše! (atpasakoju ne žodžius, vien prasmę). Jau laukėme kas valandą galutinio pranešimo. Bet praėjo ir diena, ir kita, ir daugiau, o kunigaikštis nė čiukšt. Tik po kurio laiko iš rusų gen. štabo pranešimų sužinojom, jog Mikalojaus armijos jau nebe aplink Lodzę, o šalia Varšuvos. Vadinas, tas vokiečių generolas Litzmann, kur buvo patekęs į aną maišą, ne

vien pragriaužė dugną, o ir gerai apdraskė šonus, taip jog netrukus, padedant visai Mackenseno armijai, paėmė Lodzės miestą ir už visą tą savo žygdarbį gavo iš kaizerio garbės pažymėjimą, kad Lodzės miestas liko pavadintas Litzmannstadt. Apskritai kalbant, šiame dideliame karo epizode vokiečių karo vadovybei nebuvo lemtas lemiamas taktinis pasisekimas. Tačiau tas Ludendorfo manevras, kaip mano Liddel Hart, yra klasikinis pavyzdys, kaip palyginti nedidelė jėga, panaudodama savo judrumą ir sugebėdama per tai smogt gyvybiniame punkte, gali suparalyžuot puolimą priešo, kelis kartus už save stipresnio. Rusų „steam-roller" liko sugadintas ir daugiau nebeįstengė grėst pavojum vokiečių žemei.

Dabar keletu žodžių paminėsiu paskutiniuosius tų nelemtųjų metų žygius Vakaruos, ir baigsim šį skirsnį.

Po Marnos mūšių abi šalys, prancūzai-britai-belgai ir vokiečiai, dar rimtai bandė aplenkt ir apsupt tą priešo frontą, kur stūmės jūros link. Triskart bandyta, bet nepasisekta. Tarp kitko, labai nuostolingi abiem mūšiai šėlo prie Ypres ir Yser. Prie Ypres britai heroiškai ištūrėjo vokiečių atakas. O prie Yser Belgijos armija išliko nesunaikinta, atidarius užtvankas ir užtvindžius aplinkinius plotus.

Dabar abi šalys, Vakaruos ir Rytuos, ryžos atsipūst, išsilaižyt žaizdas, sutelkt naujas jėgas, o kol kas — išsikast apkasus ir ten paglūdėt, kol Dievulis ką duos. Dabar paregėta, kad

karas ne tuoj tepasibaigs. Kad jis truks ilgai ilgai, aiškiau tepramatė iš britų gen. Kitchener, o iš vokiečių gen. von Falkenhayn, kurs nuo XI.3 pakeitė Moltkę, kaip vokiečių generalinio štabo vadovas.

O ką mes Paįstry? Vis dar vylėmės, kad karas baigsis neilgai trukus. Tuo tarpu gyvenom gana maloniai. Pinigų dar šiek tiek turėjom. Maisto, ypač tokiame kaime, buvo pakankama, ir kainos dar nebuvo aukštos. Laikraščių turėjom apsčiai. Lietuviškieji iš Vilniaus dar ateidavo. Rusiškųjų iš Peterburgo buvo kaip šieno, tad atsidėję sekėm įvykius ir politikavom iki valiai. Mažne visų simpatijos buvo rusų pusėj prieš vokiečius. Nedaug kas temanė, kad, jei norim nepriklausomybės, tai turim linkėt, kad vokiečiai sumuštų rusus. Tad džiaugtasi rusų pasisekimais, o bijota vokiečių žygdarbių. Na, o šiaipjau miegojom ilgai ir ramiai, valgėm sočiai ir skaniai. Maža tebuvo knygų Paįstry, tad esamąsias skaitėm iš lėto ir pasiskonėdami. Pagrodavom kortom maloniai-draugiškai, be pinigų. Aš ir rašiau šiek tiek. Ir labai mėgdavau pasivaikščiot po gražiąją Paįstrio giraitę bei pagrybaut. Jadvyga išvyko į Peterburgą, gavus ten kažkokią tarnybą, tur būt, pabėgėlių vaikų mokytojos, nes jau veikė pabėgėliam šelpt komitetas. O mes dar nesijautėm pabėgėliais. Lankydavomės dažnai klebonijoj pas tą mieląjį kleboną poetą. Beje, mačiau, kaip jis kuria savo giesmes bei himnus: būdavo, sėdės prie valgomojo sta-

lo po pusryčių ir, prisišnekėjus, kiek telpant, ims popieriaus ir pieštuką, užsirūkys ir — ims užrašinėt, kas iš minties ar širdies veržias į rašantįjį pirštą. Gana lengvai, nelabai rūpestingai. Paskaitys ir man. Aš jį prašydavau, kad užsimotų poetiškai, kad įdėtų daugiau meno, kad kūrinius pašlifuotų. Jis nelinksmai išsisukinėdavo, kad, girdi, jis nesąs iš tų šlifuotųjų poetų. Mano nuomone, jis būtų galėjęs sukurti daug vertesnių kūrinių, jei būtų labiau savim pasitikėjęs, drąsiau užsimojęs ir daugiau meninės pastangos įdėjęs į savo darbą. Kiek anksčiau, kai pas jį viešėjau, mačiau, kaip jis kūrė (ir sukūrė) vieną himną — ateitininkų ar pavasarininkų, dabar nebeatsimenu.

Apie karo vargus, kuriuos turėjo pakelt kariai, teko girdėt iš pirmų šaltinių. Pas Sabaliauskus atsilankė iš fronto vienas karininkas. Buvo jau žiema. Aš bijodavau net vaizduotis, kaip jie ten apkasuose, rudens bei žiemos metu, darganose, speiguose, purve ir vandeny, dieną ir naktį gali ištvert! Tas karininkas, gana giedrai šypsodamas, atsakė: kaip matote, ištveriam!.. Tartum niekur nieko!.. Frontuos esą nūn, apie Kalėdas, ramu. Abu priešai šventėse net bandė brolìautis, rūkalais ar kitkuo pasidalyt, gerą žodį tart, katras savo šventas giesmes giedojo... O kai ateis kovų metas, vėl virs... tigrais-ne-tigrais, o mažiausia — žiauriais smarkuoliais. A la guerre comme a la guerre!

Taip atėjo ir 1915 metai.

1915 metai. Mum, senajai kartai, jie buvo labai reikšmingi dėl to, kad žymiam tautos gabalui teko pasišalint į Rusijos gilumą ištisiem 3 metam. Kodėl tai įvyko? O gi dėl karo įvykių. Tad čia turim trumpai perbėgt mintim tuos įvykius Rytų ir Vakarų frontuos.

Prancūzų vyriausiasis vadas vis tebebuvo Joffre, šaltakraujis, protingas, prityręs vyras. Anglų-prancūzų vadas dar pakankamai nepasireiškęs. Vokiečių naujasis vadas Falkenhayn puikus teoretikas ir praktiškai šaunus taktikas, už buv. Moltkę daug energingesnis bei ryžtingesnis. Ir prancūzų-anglų vadai, ir Falkenhayn būtų norėję laikytis koncentracijos-prasiveržimo - apsupimo - galutinės pergalės strategijos bei taktikos. Bet kaip su saugumo reikalavimu? Susilpninus kitas fronto dalis ano galingo kumščio naudai, patenki į rizikingą padėtį!

Todėl prancūzai-anglai, o didžia dalim ir vokiečiai 1915 metais vis svyravo tarp tų dviejų galų — koncentracija ar saugumas.

Tik Rytų fronte Ludendorfas buvo pasiryžęs pasirinkt koncentraciją, rizikuojant saugumą. Ir vykdė, kiek pasisekdavo iškaulyt iš Falkenhayno rezervų nuo prancūzų fronto. Tik pakankamai jėgų nepasisekdavo išprašyt. Kad ne Falkenhayno perdėtas atsargumas, Rusija būtų buvus išmušta iš karo jau 1915 ar 1916 metais, ir karas gal būtų buvęs pabaigtas

jau 1917 m., Amerikai dar nė į karą neįstojus. Taip tatai, Liddel Hart sako, Falkenhaynas išgelbėjo Prancūziją-Angliją nuo pralaimėjimo.

Užtat Ludendorfas, jo leistas ir šiek tiek paremtas, ryžos 1916 metų bėgy kiek galima stipriau Rusiją apdraskyt.

Nors ši turėjo žmonių rezervų pakankamai, bet jos karinė industrija neįstengė toli gražu pasivyt karo reikalavimų. Juoba kad jau 1914 m. gruodyje įstojo į karą prieš ją Turkija. Tai surišo didelį gabalą rusų jėgos bei ginklų. Tiesa, 1915 m. geguży tą rusų negandą su kaupais atsvėrė Italija, metusi savo sąjungininkus vokiečius-austrus ir paskelbusi karą Austrijai, kurią gavo paremt Vokietija.

Bet grįžkim prie Ludendorfo žygių.

Vasario mėnesy jis trenkė į rusus Mozūrų ežerų srity, apsupo ir sunaikino keturias rusų divizijas. Gegužės pradžioj trenkė Galicijoj prie Dunajec-Gorlice. O vasaros galop ir Lietuvos fronte. Bet čia žvilgtersim į rusų kortas.

Rusų vadovybė jau buvo pakankamai įsitikrinus, jog tiesiogiai su vokiečių armijom kautis jiem labai sunku, o su austrais — palygint lengva. Tad jie ryžos bandyt sutriuškint Austrijos jėgas, įsiveržt į Vengrijos lygumas ir iš pietų užšachuot Vokietiją, o likusį uždavinį jau atliks sąjungininkai. Ir štai rusai paruošė triuškinantį smūgį Austrijai: nuo sausio iki balandžio jie smarkiai atakavo, veržDamies iš pietų vakarų Lenkijos iškyšulio, Karpatų kalnų link. Mažumą ir pasistūmėjo priekin. Bet

vokiečiai greit atsiuntė pagalbos silpnosiom austrų vietom ir atlaikė puolimą. Rusai laimėjo maža, o nuostoliai buvo neproporcingi. Tačiau po ilgoko apgulimo jiem pasisekė paimt didelę austrų tvirtovę Przemysl (kovo gale su visa didžiule įgula ar ne 100 tūkstančių su viršum), o ir įgulos vadą gen. Potiorek. Bet teišlaikė tvirtovę savo rankose tik tris mėnesius. O tuo tarpu Ludendorfas suorganizavo didelę ofenzyvą kaip tik tame fronte, kad pašalintų pavojų Austrijai. Sudaryta 11-ta vokiečių armija, o prie jos pridėta 4-oji austrų. Vadovybė pavesta jau žymiai pasižymėjusiam generolui Mackensenui. Jis turėjo prasiveržt pro rusų frontą ir giliai pasistūmėt į užpakalį centrinių rusų jėgų. Tam tikslui pasiekt jis gavo 14 divizijų su 1500 patrankų. O rusai tame rajone turėjo tik 6 divizijas. Bet nereikia pamiršt, kad tos 6 divizijos turėjo 150 tūkstančių vyrų, o 14 vokiečių-austrų divizijų gal nedaug ką daugiau. Tik patrankų, ypač sunkiųjų, rusai ten turėjo, reikia manyt, žymiai mažiau. Įdomu, kad kitas karo dalykų autoritetas, anglų feldmaršalas A. P. Wavell, įvertina vokiečių-austrų jėgas silpniau, būtent — 8 vokiečių divizijos, 2 austrų divizijos ir raitelių divizija (E. B. 7 tomas, st. Dunajec-San). Rusų jėgos neišlaikė vokiečių šturmo ir ėmė skubiai trauktis, prarasdamos daug belaisvių ir kritusių ir daug karo reikmenų bei ginklų. O Mackensenas juos vis spaudė, neleisdamas niekur pastoviau apsistot, prasilaužė per Visloko frontą, paskui per

Sano upę prie Jaroslavo, o, susilaukęs nuo prancūzų fronto sustiprinimų, leidos vėl priekin, atsiėmė Przemyslio tvirtovę, paėmė Lvovą ir taip perkirto rusų armijas į dvi dalis ir iš viso paėmė į nelaisvę 400 tūkstančių rusų.

Dabar Falkenhayn įsakė Mackensenui pasukt savo smūgius šiaurės link, siaučiant pagrindinės rusų jėgos sparną. O Ludendorfui šiaurėj iš Rytprūsių kirst pietryčių link, per Narevą siekt Bugo upės, siaučiant dešinįjį rusų armijų sparną ir tuo būdu, tartum žnyplėm, suspaust ir atkirst rusų jėgas, stovinčias Lenkijoj. Ludendorfui tas planas nepatiko: jo nuomone, reikėjo, pritraukus daugiau jėgų iš vakarų, prasiveržt toli į rytus ir aplink Minską pasukt į pietus, o Mackensenui veržtis į šiaurę ir taip apsupt ir sunaikint visas pagrindines rusų jėgas ir pribaigt Rusiją. Bet per atsargiam Falkenhaynui tai buvo per rizikinga. Tad Ludendorfas gavo nusilenkt ir pasitenkint mažesniu mastu. Tuo būdu did. kunigaikščiui Mikalojui duota galimybė šiaip taip išvengt galutinio visos armijos apsupimo, palikus vokiečių rankose visą Lenkiją ir dalį Lietuvos ir 750 tūkstančių belaisvių. O kiek užmuštų! o kiek ginklų!

Pasitenkinęs tais pasisekimais rytuos, Falkenhaynas čia sustabdė didelio masto operacijas, ruošdamasis kitiem tikslam, ypač atremt visuotiniam prancūzų-anglų puolimui Vakaruos, kuris, kaip jis būgštavo, prasidės rugsėjy.

Tad ir mes nūn pasitrauksim nuo karo frontų vėl į savo Paįstrį.

SU BĖGLIAIS Į RYTUS

Keista. Ar tai mūsų gyvenimo atmosfera Paįstry buvo susidarius tokia giedra ir šilta, ar tas pavasaris buvo toks švelnus ir šviesus iš tikrųjų, tik po tiek daug metų man vis tebėra toks įspūdis: saulė, žaluma ir gėlės. Ir mum gera ir ramu. Tie visi kruvini įvykiai atrodo taip toli. Ir, nors būtų mum miela, kad karas greit pasibaigtų, bet dėl to dalyko nesigraužėm.

O ten toli karo perkūnai ėmė pavasarį daužytis visu smarkumu Rytuos, Pietuos ir Vakaruos, palikdami šimtus tūkstančių užmuštų bei sužeistų.

Bet galop ir mes savo ausim išgirdom patrankų gūdų dundesį. Tai vokiečių armijos ėmė veržtis ir Lietuvon. Vakarais ir naktim jau girdėdavom net Paįstry patrankas griaudžiant ir matydavom raudonas pašvaistes tvaskant.

Ir štai vieną rytą, man šv. mišias laikant, pasigirdo šautuvų pliauškėjimas visai netoliese. Po mišių sužinojau, jog tai vokiečių raitelių dalinys buvęs prasiveržęs iki mūsų; bet rusų grandys jį metusios atgal.

Vadinas, artinas ir prie mūsų! Ar nereikėtų apsižvalgyt, kur sprukti? Jau beveik kasdien pro mus pravažiuodavo bėgliai, prisikrovę vežimus maisto, reikmenų ir vaikų. Staneli-

ja ir klebonija į juos žiūrėdavom smalsiai, palankiai, bet ir rūpestingai. Ar nereiktų ir mum?.. Klebonėlis susirūpinęs ir nelinksmas — truputį baimė ima karo veiksmų bei okupacijos. Bet jis — tikras Kristaus kunigas ir nepaliks savo parapijiečių vienų. Kad bent būtų vikaras — būtų gal galima susitart: ar jis nesutiktų pasilikt. Bet vargiai Tilvytis būtų pasinaudojęs tokia išeitim.

Mes su Stanelija rimtai ryžomės laikinai kur nors pasišalint, nes neturėjom jokios racijos pasilikt. Tad ėmėmės įžanginių žygių. Iš fronto armijos vadovybės per ką ten atsiklausėm, ar mum pasišalint ir kur būtent. Gavom paaiškinimą: geriausia būtų pasišalint, sakysim, iki Polocko ar ką; o tuo tarpu mes neilgai trukus vokiečius iš Lietuvos iššluosim — ir jūs galėsit grįžt.

Puiku. Tad suskatom imtis tolesnių žygių. Aš parašiau į Smolenską kanauninkui J. Skvireckui, kad projektuojam atsidangint tenai: ar ten tinkamos tam sąlygos? Skvireckas atsakė, jog gyvenimo sąlygos ten neblogos. Tad susitarėm su p. Staneliu, kad jis pirma vienas nuvyks į Smolenską apsižvalgyt ir surast butą mum 8 asmenim: trim Staneliam, gen. Petrikauskienei, Smailytei su Gražulyte, Uršulytei Navickaitei ir man.

Po kiek laiko jis grįžo pranešti, jog viskas ten kaip vien reikiant. Tad, ilgai netrukdami, susikraustėm, berods, birželio galop, atsisveikinom su mieluoju Paįstriu bei dar mielesniu

Tilvyčiu-Žalvarniu ir per Panevėžį pajudėjom į miglotus Rytus.

Lengvai tai pasakyta, bet nelengvai įvykdyta. Traukiniai buvo grūste prisigrūdę, ir vos-ne-vos Panevėžy patekom į vieną. Visos sėdynės užimtos, ir kas tau užleis savo užsėstą vietą! Todėl nuo to šaunaus miesto ar ne iki Polocko ar Vitebsko išstovėjau ant savo mielųjų kojelių, kur nebuvo dar tokiame stovėjimo čempionate dalyvavę. Tad vargšės skaudėjo, skaudėjo! Nuvykęs į Smolenską, pamačiau, kad jos stipriai sutinę. Ilgainiui sutinimas atlyžo, bet kojos palīko susilpnėję visam gyvenimui.

Iš anksto džiaugiaus pamatysiąs tą gražųjį Dnieprą su jo aukštais krantais, didingais jo vingiais, vaizdingais kalnais bei giriom. Bet, deja, geležinkelis bėga ne ten, kur gražiausia, o kur patogiausia. Ir štai privažiavom garsiąją upę, trečią pagal didumą Europoj (tuoj po Volgos bei Dunojaus), o ji besanti ten neįspūdinga: neplati, aplinkui nepuikūs priemiesčiai, tiltas žemas. Užtat, ana, prieš mus, pervažiavus upę, ant aukštoko kalno senamiestis, apsuptas aukštais grakščiais dantytais mūrais, didžiuojas, nelyginant Karolis Didysis Aacheno soste, imperatoriaus panašia karūna apkarūnuotas. Važiuojam į kalną, o Smolenskas neina gražyn, nors ir taip romantiškai apkarūnuotas tais mūrais ir bokštais ir tais apsigynimo dantimis, tartum mezginiais.

Įrėpliojom į ilgą ilgą kalną, pervažiavom

per dalį to senamiesčio, pralindom pro Malachovo vartus į Oficierių slabadą, pavažiavom kiek padoriu vieškeliu ar gatve, vadinama Mejerovskoje šossė, ir sustojom prie mūrinio dviejų aukštų namo, gana švariai iš viršaus atrodančio. Tai būsianti mūsų buveinė.

Turėsim žemai visą aukštą. Bus truputį ankšta. Bet toks jau bėglių likimas. Beje, man besąs skirtas geriausias ir erdviausias kambarys. Netrukus pastebėjom, jog bute besą apsčiai kitų įnamių — juodųjų tarakonų. O jau žiurkių, žiurkių! Tokia jau Maskolija anuomet buvo, o ir dabar greičiausiai tebėr... Stojom į piktą kovą ir vargais negalais nugalėjom galingą priešą, nors ir ne be komiškų tarpų. Taip ir gyvenom tame Išenino name labai draugiškai, pradžioj net maloniai, kiekvienas savo kokį nors darbelį dirbdamas. Stanelis gavo kažkokią tarnybą medicinos derlingoj dirvoj. Stanelienė šeimininkavo, Jadvyga darbavos Petrograde (taip jis liko patriotų rusų pavadintas, kad neskambėtų vokiškai). Smailytė su Gražulyte siuvinėjo bažnytinius apdarus iš atsivežtų liekanų. Petrikauskienė valgė savo sočią pensiją, triūsdama apie savo asmens smulkmenas. O mažoji Uršulytė (kurios vardą permainiau į Ulytę) ėmė mokytis kurioj ten gimnazijoj. Beje, buvo dar pas mus vienas padarėlis, Jastremskaitė, „Garnio“ tariamosios redaktorės sesutė, kur padės p. Stanelienei namų ruošoj, tokia mažutė, įdubusia krūtine, kosulinga, bet gyva, linksma ir darbšti mergiotė.

Smolenske anuomet buvo apie tris tūkstančius lietuvių pabėgėlių, kurių kūno reikalais rūpinos, kiek įstengdamas, pabėgėliam šelpt komitetas, o dvasios reikalam aprūpint buvo skirtas kun. Baronas, irgi pabėgėlis, Lietuvoj buvęs bene Ramygalos klebonu. Žinoma, jis vienas nebūtų įstengęs tiek žmonių aptarnaut. Tad turėjom prisidėt ir mes kiti pabėgėliai kunigai: ne vien mišeles atlaikyt, o ir išpažinčių klausyt ir pamokslų sakyt. Tiesa, buvo vienas ir vietinis lietuvis kunigas, būtent, Smolensko parapijos klebonas Augla ar Auglys, kur lenkiškai rašydavos Awglo. Bet juk jis turėjo savo parapiją aprūpint; dar buvo priplaukę bent 10 tūkstančių lenkų pabėgėlių, o tik vienas lenkas kunigas. Tad Auglai teko ir pačiam stipriai prisispaust, ir vietiniam mokyklų kapelionui bei vikarui Makniai rimtai įsikinkyt į darbą. Žinoma, didelė dalis to „lenkiškojo darbo" teko mum, lietuviam kunigam.

O tų būta sekančių: kan. Juozas Skvireckas, kun. Kazys Šaulys, kun. Kazys Paltarokas, jau minėtasis Baronas, kun. Petras Ruškys, na, ir aš. Kan. Skvireckas su kauniškiu prelatu Borowskiu, atvežę Žemaičių vyskupijos konsistorijos dokumentus, tyliai sėdėjo savo bute ir kažką darė. Beje, Skvireckas toliau vertė Šventąjį Raštą. Bažnytiniame mūsų darbe juodu nedalyvavo: klausykloj bei sakykloj neteko jų matyt. Irgi kunigo Šaulio. Paltaroką teko keletą kartų girdėti sakant lietuviškai pamokslus (gražiai, kaip paprastai). Petras Ruš-

kys, geradūšis žemaitis, stambus blyškiaveidis, kiek žilstelėjęs, opiai triūsė klausykloj, baidydamas užsispyrėlius vyrus, apylaiškiu medum (bet medum!) pritraukdamas davatkėles ir augindamas skrupuliates, bet pamokslus sakydamas vertingus — rimtus ir sklandžius. Na, o aš, be to bažnytinio darbo, dar rašiau eilėraščius (išspausdintus „Liepsnelėse“) ir „lietuvinau“ Chaignono kelių tomų meditacijas.

Įdomus buvo tas klebonas Awglo. Stambus, kaimiečio tipo vyras, saulės bei vėjų nubučiuotas, per tirštos filosofijos ir teologijos nesrėbęs, vis kažkuo entuziastiškai susidomėjęs, šalia savo tiesioginio darbo stipriai bemėgstąs ūkio malonumus ir beturįs netol Smolensko ūkį, kur ir man vieną kartą teko vaišintis keptais didžiuliais baravykais, kur buvo tokie skanūs, jog jiem lygių niekuomet savo gyvenime nebesu ragavęs. Dar nesibaigus karui, tas mum pabėgėliam palankus ir vaišingas klebonas liko kitur perkeltas, o į jo vietą paskirtas lenkas Okolo-Kulak, tikras Aplink Kumštį, kuris mus rimtai pabandė spūstelt, bet be ypatingo pasisekimo. Apie vikarą-kapelioną tiek tik galiu pasakyt, jog jis buvo iš viršaus tikras caca gražuolėlis, labai mandagus, švelnus. tylus; o gal tik taip atrodė, kadangi neteko gerai ir iš arti įsižiūrėt.

Prie lietuvių pasauliečių pabėgėlių neteko priartėt, kadangi buvau įsimiręs į savo darbą, šalia kurio dar intensyviai skaičiau knygas iš vietinio viešojo knygyno, kurs buvo gausingas.

žinoma, daugiausia domėjaus beletristika bei poezija rusų ir verstine kitų kalbų. Ten pirmą kartą pasigėrėdamas perskaičiau Levo N. Tolstojaus epopėją „Voina i mir". Ten pamilau Gerharto Hauptmano dramaturgiją. Ten gavau pasiskonėt Švedų-Norvegų-Danų-Belgų grožine kūryba. Laikiau keletą rusų politinių bei kultūrinių laikraščių. Pirkau ir savo knygynėliui knygų; bet jų pargabent į Lietuvą nepasisekė — taip jos man ir žuvo.

Tačiau atgal prie mūsų pabėgėlių ir nepabėgėlių lietuvių smolenskiečių. Pirmiausia reikia paminėt, jog čia rimtai sau plaukiojo giliam vandeny didelė žuvis, mokytas miškininkas Povilas Matulionis; teisininkas-notaras Jonas Moigis; sėkmingai gydomai mazgojo žmonėm akis žinomas Rusijoj okulistas Radzvickas Petras; tėviškai gydė kitas žmonių negalias dr. Povilas Kairiukštis, dėdė dviejų jaunesnės kartos Kairiukščių, kuriuos vėliau turėjom Kaune. Iš pastovių pabėgėlių čia laikės inžinierius Petras Narutavičius, būsimasis Kauno bankininkas Vosylius, soc. demokratas Grybinas, teatro artistė Gustaitienė, anuomet dar mergytė, ir kt. Ne su visais teteko ir pasižint, juoba susitikt.

Vieni namai, be klebonijos, kur teko kartkartėm viešėt, buvo kun. Barono brolio puikus butas netol Dniepro kranto. Tas Baronas buvo vieno rusų milijonieriaus fabrikanto fabriko direktorius, puikiai apmokamas ir labai pa-

sitikimas bei branginamas. Didis labdaris. Ir savo lėšom ir savininko jis valgydindavo kurį laiką kasdien po iki 100 vargšų pabėgėlių. O ir aukštesnio tipo Dievo paukšteliam suteikdavo prieglobsčio savo gūžtoj. Kad Baronai laikė pas save brolį kunigą, tai jau pats Dievulis yra taip įsakęs. Taip pat kad jie priglaudė savo svainį su ponios sese — ponus Volodkas, tai irgi savaime suprantamas dalykas. Bet jie savo gūžtoj rado dar vietos pirma būsimajam prelatui Kazimierui Šauliui, paskui būsimajam vyskupui Kazimierui Paltarokui, o dar paskiau, kai anie su vyskupu Karevičium išvyko Lietuvon, į tą jaukiąją gūžtą pastoviai nutūpė būsimasis prelatas, Rokiškio-Ramygalos klebonas bei dekanas, Ignas Labanauskas. Tasgatės, ne dyvai, kad ir aš patekau į tą švęstą kompaniją.

Ponas direktorius Baronas buvo nedidelis, sausas, tamsiu, kiek žydišku veidu (kaip ir klebonas brolis). Protingas, savo srities žinovas, sąžiningas asmuo, labai jaukus, svetingas vyras. Jo žmona, šiauliškė, iš namų Langeraitė, didelė, solidi, rimtu, net rūsčiu veidu, mažakalbė, bet geraširdė, jau nebejauna ir nebegraži. Užtat jos jaunesnioji sesuo Stanislava pilnai atsvėrė tuos sesers trūkumus: aukšta, apvaliai liekna, forminga, labai taisyklingu, net visiškai gražiu veidu, irgi rimta, bet nerūsti, neplepi, bet ne tylos skrynia po sunkiu užraktu, kaip Baronienė. Aš jai buvau davęs Giocondos vardą, kurs artimesniame būry buvo

sveikai prigijęs. Jos vyras Liudas Volodka, prieš karą buvęs Šiaulių gimnazijoj matematikos mokytojas geru vardu, tvirtas ir griežtas, neaukštas, bet gausingos apimties, vidutiniškai šviesiai rudai barzdotas bei ūsuotas, nešnekus, o nekvailas, neskubus suartėt, bet suartėjus ištikimas. Laisvoj Lietuvoj buvo švietimo viceministru, o paskui Lietuvos banko skyriaus Tauragėj direktorius. O Baronienės bei Volodkienės brolis Langeris su savo žmonele nesuskubo įspaust man jokių žymesnių įspūdžių, vien tik kad apyjauni, nebiaurūs, padoriai apsirėdę, draugijoj laikos taktingai, gana draugiški, lietuviškai moka ir kalba neverčiami.

Iš Baronų įnamių čia paminėsiu trumpai vien Paltaroką, tokį ir tiek, koks ir kiek jis man ten pasireiškė. Susitikdavom beveik vien pas Baronus ir pasikalbėdavom vien bendrame pokalby. Paltarokas atrodydavo toks stambus ir ištįsęs, gana tiesus stotas, kiek pakelti pečiai. Tas didelis stambokais bruožais veidas šviesus ir malonus. Su žmonėm labai mandagus, mėgsta juos palenkti savo gerumu, o kai šypteli (ko nevengia), tai, rodos, saulės spindulys pro šviesų debesį praplyšta. O kai prakalba, tai tas jo švelnus tenoras tau klausą lyg medum tepa. Užtat bažnyčioj, kai jis sakydavo pamokslą, žmonės tikrai gėrėdavos, net inteligentai, kur toli gražu nedavatkiški. Apie Paltaroką čia daugiau, o apie Šaulį iš viso čia nekalbėsiu, nes apie juos dar teks ateity kalbėt.

O apie Labanauską jau esu kalbėjęs ir „Mistiniam Sode“ ir „Šiaurės Žvaigždėj“.

VAKARAI SPARDOS, RYTAI PLEIŠĖJA

Rugsėjo vidurys. Giedras sekmadienis ar šiaipjau šventadienis. Atlaikę šv. mišias, jaukiai svečiuojamės klebonijos valgomajame.

Tik ūmai įsiveržia iš lauko klebonas, blizgančiom susijaudinimu akim ir truputį virpančiu balsu, beveik linksmai praneša: ką tik gauta žinia, jog vokiečiai jau prie Oršos!

Nustebom, bet nenusiminėm: kas vokiečių nebijojo, o kas nušvito viltim: pagaliau gal greit pasibaigs karas, ir galėsim grįžt tėvynėn!

Tik gan greit gandai aptilo, ir padėtis aprimo. Kas gi čia atsitiko? Ar žinia buvo klaidinga, ar ką? Ne, žinia buvo teisinga. O visas tas dalykas buvo vadinamasis „Vilniaus maišas“.

Mat, kai išsikvėpė Mackenseno audringas puolimas pietų fronte, o Vakaruos ir prancūzų su anglais puolimas labai sopulingai atšipino kelis kartus savo dantis, vokiečių karo vadas Falkenhayn galop išdrįso duot Hindenburgui su Ludendorfu leidimą atlikinėt rimtus, nors tik dalinius, puolimus ir žnybčiot gabalais rusų armijas, pamažu stumiant Rusiją į pasidavimą.

Toks buvo Ludendorfo 1915 m. rudens smūgis rusam Lietuvos fronte. Tą smūgį vykdė dvi armijos: Nemuno armija, gen. Belowo veda-

ma, ir gen. Eichhorno armija. Puolimo planas buvo — kirst ir prakirst rusų jėgas vidurinėj Lietuvoj ir, siaučiant Kauną ir Vilnių, prasiveržt iki Minsko ir net toliau į rytus, tada pasukt į Pietus ir apsiaust iš užpakalio centrines rusų armijas kiek galima giliau, kad nebegalėtų pasitraukt šalin. O tuo pat laiku Mackensenas iš pietų turėtų pradėt puolimą į šiaurę ir galutinai apsupt visą rusų pagrindinę jėgą.

Tokiam milžiniškam ir drąsiam planui Falkenhaynas būtų turėjęs sukoncentruot rusų fronte dideles jėgas ir, nepaisydamas saugumo Vakarų fronte, kirst Rusijai mirtiną smūgį. Bet Falkenhaynas nedrįso pakankamai rizikuot ir pasitenkino palyginę nedideliais rezervais. Taip jis vėl išgelbėjo, bent laikinai, Rusiją ir padėjo Vakarų sąjungininkams galų gale laimėt karą. O anas Ludendorfo planas gavo pasitenkint daug mažesniais pasisekimais: užimt visą Lietuvą su Kaunu bei Vilnium (gen. Litzmann), dalį Baltgudijos bei Ukrainos.

Taip karo veiksmai tam kartui Rytuos aprimo. Ir Rusijai buvo duota galimybė atsikvėpt, sustiprint savo frontus ir išvengt galutinio žlugimo dar porai metų.

O ką darė Vakarų sąjungininkai tą vasarą gelbėt Rusijai tame didžiame pavojuj?

Pirmiausia paminėsiu vadinamąją Dardanelų operaciją. Sąjungininkai ryžos nušaut vienu šūviu kelis kiškius: prasiveržt pro Dardanelų sąsiaurius į Marmuro jūrą prie Kon-

stantinopolio, iš ten forsuot Bosforo sąsiaurius ir įsiveržt į Juodąją jūrą. O kokios būtų to žygdarbio pasėkos karo eigai! Jūros keliais tiesiai susisiekt su Rusija ir ją sustiprint municija bei amunicija, o gal ir savo armijų jėgom; perkirst tiesioginį Vokietijos susisiekimą su Turkija; užšachuot Turkiją iš Vakarų ir Pietų ir tuo palengvint rusų Kaukazo frontą, iš kur rusai galėtų paimt dalinių vokiečių puolimam atsispirt; lengvai įtikint Graikiją, Rumuniją ir Bulgariją stot į karą prieš Vokietiją-Austriją; per Bulgariją įsiskverbt į Serbiją, sudaryt Pietų frontą prieš Vengriją-Austriją ir sugniuždyt šių jėgas, o iš čia nebetoli būtų karo galas bei galutinė pergalė.

Bet ta operacija pasibaigė visišku nepasisekimu: turkai kovės herojiškai, ir sąjungininkai gavo nutraukt operaciją su dideliais nuostoliais karo laivų, ginklų ir žmonių gyvybių. Daug vėliau pasirodė, jog turkai vos-vos besilaikė, ir, jei sąjungininkai būtų ištvėrę, atsiuntę daugiau sustiprinimų, būtų savo tikslų pasiekę. Vadinas, ir čia saugumo klausimas nusvėrė koncentracijos reikalą.

O kaip sekės prancūzam-anglam savo fronte: juk gi jie ir iš čia bandė gelbėt Rusiją, puldami vokiečių frontą? Pirma britai, o paskui ir prancūzai po kits kito smarkiai atakavo įvairius vokiečių fronto sektorius. Paprastai pradžioj jiem sekdavos, kadangi puldavo labai slaptai ir gerai pasiruošę ir į numatytas vietas sutraukę stiprias jėgas, žymiai stipresnes už

vietines vokiškąsias. Prasiveržda vo pro vokiečių linijas, kartais tolokai į užpakalį. Bet negalėdavo lemiamai išnaudot savo pasisekimų, kadangi tie puolimai vykdavo per siauru frontu ir ne su lemiamai persveriančiom jėgom. Tad vokiečiai suskubdavo iš kitų fronto vietų atsiųst pagalbos, atmušt puolikus ir užraukt skyles. Taip tie puolimai (taip Haygo, taip Petaino, o ypač Focho) nieko ypatingo nepešė, pabaidė Falkenhayną paimt iš Prancūzijos fronto daugiau jėgų galutinai pribaigt Rusijai. Taip tatai ir Joffre su Frenchu, kaip ir anas, saugumo sumetimą pastatė aukščiau už koncentracijos reikalą. Tie mūšiai pateikė prancūzam su britais labai didelių nuostolių, maždaug dukart didesnių, nei vokiečiam. Sakysim, vien 1915 m. rugsėjo mėnesy vakariečiai turėjo ten nuostolių 242 tūkstančius, o vokiečiai — 141 tūkstantį.

IKI KARO GALO

Aprimo dideli karo veiksmai po 1915 m. audrų bei viesulų. Rusų frontas susitupėjo pastovioj linijoj nuo Rygos iki Černovicų Rumunijos pasieny. Caras iš vyriausiosios karo vadovybės pašalino did. kunig. Mikalojų ir pats pasiskelbė vyriausiuoju karo vadu, o tikruoju vadu paskyrė prityrusį gen. Aleksiejevą. Tuo būdu suteikė didesnio autoriteto karo vadovybei ir didesnio vieningumo karo veiksmam.

Visai Lietuvai patekus į vokiečių rankas,

mūsų bėglių viltys greit grįžt tėvynėn tamsiai apsiblausė. Imta nujaust, jog karas gali trukt dar ilgai. Tad susikoncentruota gerai suorganizuot bėglių ekonominį, tautinį ir kultūrinį gyvenimą, ypač mokyklas. Ir darbas sekės.

Mūsų Išenino namų įguloj įvyko permainų. Pirmoji paliko mūsų butą gen. Petrikauskienė, apsigyvenus patogiau pas vieną senutę lenkę, kur gerai mokėjo prancūziškai ir man kiek padėjo pabonžuruot. Vėliau apleido mus ūgtelėjus ir išsivysčius į savarankišką mergaitę mūsų mylimoji Ulytė, kur gavo vaikų darželio tarnybą ir gražiai ten darbavos, nebenorėdama apsunkint Stanelių.

Stanelytė Jadvyga, besidarbuodama Petrograde, tame drėgname klimate, pateko į džiovos nagus ir, Liet. Komiteto skirta, išvyko į Jaltą Krime, į d-ro Mikelėno vedamą lietuvių džiovininkų sanatoriją draug su vien savo globotine Bronyte, tokiu glotniu-mielu padarėliu. Iš ten mum atsiųdavo daug labai gražių atviručių su Krimo vaizdais, bet nekokiom sveikatos žiniom. Po kurio laiko grįžo pas mus į Smolenską, kur stojo į vietinį vadinamąjį Archeologijos institutą gaut mokytojos diplomo. Nepaisydama savo silpnų jėgų, uoliai studijavo (kartais ir man tekdavo jai padėt rusų literatūros vingiuos) ir užsibrėžtąjį kursą padoriai baigė. Beje, tuo pat laiku studijavo tame institute ir Kauno seminarijos profesorius lenkas Bronius Laus.

Kadangi vis dėlto visų mūsų likimas buvo

glaudžiai susijęs su karo likimu, tai būtinai reikia, nors probėgom, paminėt karo svarbesniuosius įvykius tų trijų paskutiniųjų metų.

Vokiečiai-austrai įtraukė į karą savo pusėj Bulgariją. Mackensenas, bulgarų padedamas, sėkmingai persikėlęs per Dunojų, išstūmė iš Serbijos serbų kariuomenę ir su bulgarais užėmė visą Serbiją. Bet įstojo į karą sąjungininkų pusėj Rumunija. Ir ją Mackensenas sudorojo. Italijoj austrai su vokiečių pagalba stipriai apdaužė italus. Gen. Brusilovo vedami, rusai 1916 m. gegužėj-biržely suruošė didelį puolimą prieš austrus Galicijoj-Bukovinoj. Per pirmąsias tris dienas gerai apkūlė austrus, net paėmė apie 200 tūkstančių belaisvių. Bet ir patys turėjo daug nuostolių.

Vakaruose per tuos trejus metus vyko kartkartėm dideli mūšiai su dideliais nuostoliais abiem, bet be persvaros katrai pusei. Ypačiai kruvinos kautynės ilgai siautė prie prancūzų Verduno tvirtovės, pro kur vokiečiai bandė prasiveržt į Prancūzijos gilumą, bet prancūzai, generolo Petain vedami, ištūrėjo. Tačiau vokiečių vadovybė vis ir vis palaikė savo atakas, pasiryžę visiškai nuleist prancūzam kraują. Bet patys stipriai iškraujavo. Nuostoliai abiem pusėm buvo milžiniški. Tos Verduno kautynės buvo tikras kraujo malūnas, pradėjęs suktis 1916.II.21. Tiesą pasakius, vokiečiai nieko nelaimėjo, kadangi sąjungininkų jėgos galėjo būt papildytos iš kolonijų rezervų, ko vokiečiai neturėjo. Kaip tos tuščios pastangos

pasėka — gen. Falkenhaynas buvo pakeistas kaip vyriausiasis kariuomenės vadas Hindenburgu-Ludendorfu. Bet šiuodu jau negalėjo atstatyt smunkančios vokiečių laimės, ypač kad 1917 m. balandy J. Amer. Valstybės paskelbė karą Vokietijai už beatodairinį povandeninių laivų veikimą.

Vokietijai truputį palengvino padėtį Rusijos 1917 m. vasario revoliucija, ir caras buvo priverstas atsistatydint. Krašte prasidėjo suirutė. Kareiviai nebenorėjo kariaut, bolševikų pažadų kurstomi. Vyr. vadą Aleksiejevą pakeitė pasižymėjęs gen. Brusilovas, liepos mėnesy dar suorganizavęs puolimą prieš austrus Galicijoj. Bet ta ofenzyva nepasisekė, ir rugp. mėnesy rusai buvo priversti pasitraukt iš Galicijos bei Bukovinos. Spalio 27 bolševikai prievarta paėmė valdžią. Prasidėjo pilietinis karas. Bolševikų vadovybei nebebuvo galvoj tęst karą su vokiečiais, kai jų pačių kailis pateko į didelį pavojų. Norint nugalėt rusų tautos opoziciją, reikėjo žūt būt susitaikint su Vokietija, ką ir padarė 1917 m. gruodžio 15.

Čia noriu truputį grįžt į 1916 metų vasarą vienam mūsų tremties faktui paminėt.

Vysk. Karevičius, prieš karui prasidedant, buvo išvykęs į Kaukazo vieną kurortą sveikatos sustiprint. Karo perkūnijai aptemdžius Lietuvą, jis dėl tam tikrų priežasčių negalėjo sugrįžt į savo vyskupiją ir tik 1916 metais gavo visus reikiamus karo metu leidimus grįžt į Lietuvą. Ir štai gaunu iš jo laišką iš Kaukazo kal-

nų, kad jis vyksiąs į Kauną ir drauge pasiimsiąs su savim kun. K. Šaulį, kun. K. Paltaroką ir mane: aš turėsiąs būt kunigų seminarijos dvasios tėvu! Persigandau. Koks aš būsiąs dvasios tėvas? Tad negaišdamas parašiau vyskupui laišką, kaip išpažintį, įrodinėdamas, jog netinku jo numatomajam tikslui, ir prašiau, kad leistų man ir toliau dirbti laisvai rašto darbą, kaip ir lig šiol. Nerimaudamas laukiau atsako. Ir susilaukiau: vyskupas sutiko neimt manęs su savim, neskirt dvasios tėvu ir leist man laisvai darbuotis plunksna.

Po kiek laiko jis atvyko pakeliui į Smolenską. Tai būta mum džiaugsmo! Jis juk buvo labai populiarus ir malonus. Jau pat pradžioj, kai susitikom klebonijoj po mišių, užsimezgė šneka, ir jos siūlui, kaip iš begalinio kamuolio, nebuvo matyt galo: išėjom į gretimas gražias kapines ir šnekam, šnekam (tikriau — jis šneka, o aš daugiausia klausaus, nes niekaip nesuskumbu įsiterpt); užėjo opus reikalas — nedrįstu viešpaties atsiprašyt. Ir pasiliko visam amžiui... fiziologinis atminimas. Vyskupas užvedė kalbą ir apie mano laišką: girdi, tokių laiškų daugiau niekam nerašyk!.. Su meile ir ilgesiu išsiskyriau su juo. Jis su Šauliu ir Paltaroku išvyko per Suomiją ir Švediją į Lietuvą, o mes pasilikom laukt galutinio savo likimo Maskolijoj.

Kol dar šiaip taip laikės senasis režimas, gyvenom, nors ir skurdžiai, bet bent gana ramiai. Tačiau, bolševikam valdžią paglemžus,

gyvenimas ir tvarka ėmė greit irti. Maisto ėmė trūkt. Kainos kilo. Mitimo nepriteklius pradėjo reikštis ligom. Man net dantys ėmė klibėt, plaukai greit slinkt. Gatvėse naktimis pliauškėte pliauškėdavo šūviai: tai kas nors ką nors nušovė. Tu guli lovoj, o čia kulka pro langą ar per sieną į kambarį įskrenda ir prazyzia tau pro pat galvą. Eini gatve, o ten, va, keli pusgirčiai galvažudžiai, mergą apsikabinę ir rėkaudami, pastebi einant padoriai apsirėdžiusią ponią. Tuoj medžioklė — ponia sučiumpama, nurėdoma (kartais visai), o jų merga aptaisoma poniškai. Einu sykį gatve į žemąją miesto dalį — vienuos rūmuos prie sienos plevėsuoja didžiulė vėliava: juoda, su kaukole ir dviem stibinkauliais kryžmai — anarchistų emblema... Kas nūn valdo? Ko ryt laukt?.. Tačiau, bolševikam vis stipriau įsigalint, laisvas žmonių galvų medžiojimas paretėjo. Užtat prasidėjo masinis organizuotas opozicijos, „liaudies priešų" naikinimas. Lietuvos lenkas Feliks Edmundovič Dzeržinskij suorganizavo slaptąją „saugumo" policiją OGPU. Prisipildė kalėjimai, prasidėjo nekaltų žmonių kvotimas bei žiaurus kankinimas. Niekas nebežinojo, kurią dieną, kurią valandą bus suimtas.

Buvo mirtinai uždrausta laikyt ginklus, o turėtuosius reikėjo tuoj atiduot valdžiai. Mano Stanelis buvo iš Lietuvos atsivežęs išgelbėt nuo vokiečių keletą medžioklinių šautuvų, pasislėpęs didžiulėj skrynioj po mase drabužių bei baltinių. Ir štai vieną dieną ateina bolševikai

mūsų kratyt. Na, manom, dabar esam žuvę. Įtemptai laukiam, kas bus. O komisaro kareiviai krato. Gi aš visaip bandau komisarą sulaikyt savo kambary. Visaip jį kalbinu. Jis vis tyli. O kareiviai visur landžioja. Jau atidarė ir didžiąją skrynią. Na, jau galas, manom. O buvo tuokart pas mus keletas lietuvių kareivių, pabėgusių iš fronto. Jie, supratę padėtį, ryžos, kaip paskiau mum pasisakė, užpult ir sudorot maskolius, jei ką rastų sunkiai draudžiama.

Tačiau prie to nepriėjo: bolševikų kareivos, pasiknisę kiek toj Nojaus arkoj, pilnoj nereikšmingų, nors naudingų daiktų, lig dugno nesirausė ir taip išgelbėjo nuo mirties... ne mus, tik save bei komisarą...

O man šio būtų buvę gaila: vyrukas ne fanatikas ir išmintingas. Besikalbėdamas su juo, paklausiau: Ar tikitės nugalėt krašto opoziciją ir išlaikyt valdžią savo rankose? Jis atsakė: Taip, tikiuos!.. Tik ot, bijau, kad mes, rusų komunistai, sugadinsim Markso mokslą ir nesugebėsim tinkamai įvykdyt gyvenime komunizmo. Ot, kad tai atlikt būtų tekę vokiečiam! Jie tai būtų atlikę puikiai ir įtikinę pasaulį, jog komunizmo mokslas yra teisingas.

Išvengę šito mirtino pavojaus, buvom bepatenką į kitą: baltųjų kazokų dalinys, kovojęs su bolševikais kažkur ten kitur Smolensko mieste (girdėjom naktį smarkų šaudymąsi), dabar traukias kažkur šalin kaip tik mūsų gatve. Ir, kas blogiausia, sustojo gintis ties mūsų namu, net barikadą susikrovė! Na, manau sau,

dabar tai bus mum karšta! Juk bolševikai turi ir vartoja net sunkesnę artileriją. Tad žvalgaus aplink kambarį, ar stiprios mūsų sienos ir kur būtų saugiau stotis, jei priešai ims daužyt mus iš patrankų?.. Na, ir naivaus manęs būta anuomet!..

Žiūriu pro langą, kas bus. O ten, nuo Malachovo vartų, atslenka bolševikų dalinys. Artyn, artyn. Kazokai vis dar nešaudo. Ir štai iš bolševikų tarpo artinas prie barikados vienas vyrukas su balta vėliava ir ima kalbėt-įtikinėt kazokus, kad reikią jiem eit su bolševikais išvien ir t.t. Ir ką gi? Kazokai ima pritart jam, jie susitinka, spaudžia rankas. Ateina ir likusieji bolševikai, ir — prasideda broliavimasis.

Tuo tas epizodas mum ir pasibaigė.

PASTANGOS PRIEŠ GALĄ

1918 metų pradžioj pasauly daug kas manė, jog Vokietijai siūlosi geros galimybės laimėt karą: rusų frontas atkrinta, Vokietija visas jėgas gali nūn sutelkt Vakaruos prieš sąjungininkus, ypač atsižiūrint į gen. Ludendorfo ryžtingumą bei sugebėjimus. Tačiau buvo jų pamirštama, jog vokiečių jėgos jau išseko, nėra rezervų, divizijos dažnai bėra vien popieriuj, o tikrovėj bėra vien gero bataliono dydžio; o sąjungininkų jėgos vis auga, priplaukiant iš Amerikos daugybei kareivių bei ginklų.

Tačiau, vokiečių aukštiesiem sluoksniam

reikalaujant, Ludendorfas ryžos dar mėgint laimę. Ir kovo mėnesio 21 d., sutelkęs nemaža jėgų, tarp Arras ir La Fer smogė smarkų smūgį. Iš pradžių puolimas labai pasisekė: vokiečiai prasiveržė plačiu frontu ir gana giliai į Prancūzijos teritoriją. Jau daugeliui atrodė, kad prancūzam ateina galas. Tačiau sąjungininkai galėjo nesunkiai užkimšt plyšius, o vokiečių smūgio garas išdūko, pakankamų rezervų jau nebebuvo iš kur paimt, ir ta ofenzyva laikinai sustojo, pasiekus puikių taktikos rezultatų, bet strateginio tikslo — sugniuždyt priešų frontą — nepasisekė pasiekt. Ir užėjo tamkartinis atoslūgis.

Tačiau vis dar daugelio tikėta, jog vokiečiai laimės. Taip štai susitikau vienąkart Smolenske su karininku Baliu Giedraičiu, Lietuvos pulkininku (tokiu neaukštu, plačiapečiu, ryškiais bruožais vyru) ir tokiu aukštesniu, šviesiaplaukiu, putliu, švelniaveidžiu karininku, bene Svilu, abu tarnaujančiu anuomet rusų armijoj, ir juodu paklausiau, ką juodu maną: kas laimėsiąs karą. Juodu pareiškė, jog vokiečiai.

Jau prasidėjo tremtiniuose didė permaina: manydami, jog Lietuvos teritorijoj karo veiksmų nebebus ir jog padėtis ten nusistojo, bėgliai pradėjo veržtis tėvynėn, juoba kad bolševikai nesipriešino, o vokiečiai pradėjo įsileist. Tad širdis ir mane ėmė neramint. Todėl, persirgęs porą savaičių kažkokią nesunkią ligą, kurioj mane labai krikščioniškai slaugė

Staneliai, susitariau su kun. Ruškiu vykt į Lietuvą draug su didžiule pabėgėlių grupe (apie du tūkstančius) birželiui linkstant į galą. Gavau iš bolševikų leidimą pasiimt kai kuriuos dokumentus (komisaras besąs vienas latvis), knygų nei didžiulio Chaignono rankraščio, nei smuiko su gaidom neėmiau, kadangi nebūčiau įstengęs tų daiktų nešiot kur reikiant. Tad palikau anuos rankraščius ir smuiką p. generolienei Petrikauskienei, kad parvežtų, grįždama Lietuvon, o tepasiėmiau vien būtinus drabužius bei skalbinius ir eilėraščių rankraštį. Gerieji mano šeimininkai įkrovė man solidžių užkandžių kelionei, ir skirtąją dieną išvykom su kun. Ruškiu iš namų, tempdami visą savo „turtą" nuo savo kalno žemyn per Dnieprą į geležinkelio stotį. O ten visur aplinkui pilna bėglių (ne vien mūsų grupės), besiveržiančių į Vakarus, į atitinkamas savo tėvynes. Traukinys tenlink tą naktį nėjo — turėjom nakvot ar lauke, ar susirast kur nors nakvynę. Kur mano kunigas Ruškys rado prieglaudą, nebeatsimenu. O aš pernakvojau pas ponus Velučius (ponia buvo profesoriaus prelato Grigaičio sesuo).

Antrą dieną traukinys pajudėjo Oršos linkui, kur netoliese buvo vokiečių frontas. Pasirodė, jog vokiečiai bereikalauja tam tikrų formalumų. Tuoj pat neduodą traukinio. Tad sutrukom bene apie savaitę. Dabar nė neįsivaizduoju, ką valgėm nei ką gėrėm. Į Oršą ko nors pirktis nėjom. Aš mitau tuo, ką buvo ponia Stanelienė su dukterim įdėję ir kas dar nebu-

vo sugedę galutinai. Kai atvėriau tą savo maisto dėžutę, man įdėtame keptame viščiuke jau įsiveisę ir besitvarką savotiškai visa eibė baltų, vikrių kirmėlaičių. Turėjau tą skanskonį, kurį taip ir išmintingosios kirmėlės įvertinę, lauk išmest. Laimė, būta ten skanios duonos, sausainių, sūrio, sviesto sūdyto. Na, o skysčių tai vandens teko gert. Gyvenom buvusių kareivinių barakuos. Švaros ten negalėjo būt, nesgi mes neką ja tesirūpinom. Kaip išvengėm epidemijų? — tai tikra mįslė.

Betgi reikia ką nors daryt, kad tie vokietaliai duotų mum traukinį.

Buvo mūsų barake pora energingų bei sumanių civilių inteligentų, sakysim, inž. Petras Narutavičius, o ypač Vosylius. Vieną dieną visi trys nuėjom į vokiečių komisiją, kur duoda ar neduoda tau leidimo grįžt į tėvynę. Vyresnysis valdininkas sako sutiksiąs duot, jei mes pasirašysim esą vokiškos kilmės. Ypač smarkiai stojo prieš tą insinuaciją Narutavičius. Tad nesutikom. Ir išėjom, kaip musę kandę.

Ką daryt? Laukt? Bet ko? Kas mumis pasirūpins?

Ačiū Dievui, bent dienos buvo giedros ir karštos. Ėjom net į kažkurią ten nedidelę upę maudytis.

Ir štai vieną dieną parvyksta iš vokiečių vyriausiojo štabo (bene iš Borisovo) mūsų šaunusis Vosylius ir praneša buvęs kur reikiant ir išgavęs kokius reikiant leidimus visai mūsų dviejų tūkstančių armijai. Tai buvom tam sumaniam vyrui dėkingi!

Neilgai trukus atėjo mum skirtasis traukinys, sumarmėjom ten ir susėdom, pagaliau šviesiai atsidusę. Ačiū, ačiū Dievui! Dabar tikrai vykstam pasiilgton tėvynėn!

Pervežė mus iš Bolševikijos į vokiečių užimtąją pusę, pavaišino kavos erzacu ir duona su dirbtiniu medum — ir išdundėjom Minsko, o iš ten Vilniaus link. Kažkur pakeliui dar davė sriubos su gručkėm ir rieke duonos (ko bolševikai nedarė). Regėjom vietovę, kur vokiečiai atakavo rusus nuodingom dujom (Liddel Hart minėtame savo rašiny teigia, jog iš pirmojo pasaulinio karo pavartotųjų ginklų tas ginklas buvęs humaniškiausias). Tačiau vaizdas buvo — lyg žemė būt degus...

Antrą rytą atvykom Vilniun. Brangusis Vilnius!.. Bet nueit pasižvalgyt neleista. Vien iš vagonų apžvelgėm stotį (buvo apytuštė ir švari aplink). Ir nuskubėjom Kaunan. Sustojom vakarop Šančių kazarmėse. Mudviem su kun. Ruškiu administracija skyrė atskirą didoką kambarį su dviem padoriai paklotom lovom. Turėsim atlikt skirtus formalumus, gaut reikiamą asmeninį dokumentą ir atlikt karantiną. Tai gali užimt keletą dienų, gal ir daugiau, esant tiek daug atvykusių.

Pat pradžioj nuvarė mus visus į prausyklą šauerį. Liepė išsivilkt iš visų drabužių, kuriuos tuoj sukimšo į atitinkamą krosnį — išdezinfekuot ir pastatė mus po dušu, užtenkamai karštu, davė kažkokio muilo ir liepė nuoširdžiai mazgotis. Jei kuris, nusimuilinęs ir van-

denim pakankamai nusiplovęs, bandydavo nert į šalį, vokietis viršila, ar ką, žvėriškai surikdavo: Zurueck!.. už ką nepykom.

Nusišvarinus ir nusidžiovinus, grąžino mum karštus drabužius ir nuvarė įsiskiepyt nuo rauplių. Aš buvau jau dr. Stanelio Smolenske įskiepytas, bet vokietis gydytojas sako: nieko nepakenks! įskiepysim ir vėl! Ir kad perbrauks man kažkokiais rateliais per žastį, tai bent pajutau. Bet tikrai nepakenkė: po kiek laiko patino, nieztėjo, bet vėl užgijo.

Naktį su kun. Petru miegojom, kaip šiaudų maišai. Rytą gavom (kaip ir vakar vakarą) kažkokio labai asketiško maisto. Kažkas mudviem patarė: Nežiopsokit, jei norit greit ištrūkt! Dokumentam gaut eilės ilgiausios; tad lįskit be eilės ir mandagiai prašykit, kad greit paleistų. Taip ir padarėm. Ir štai mum pranešė, kad vežimas gatavas važiuot į Kauną. Mudu su savo menku bagažėliu tuoj nusiskubinom. Besą ir daugiau norinčių sustot Kaune. Įsėdom ir išbildėjom.

Kaunas besąs maža nukentėjęs nuo karo, nors ir tvirtovė, nors ir šaudyta bei šturmuota. Betgi atrodė labai skurdus. Pasažyriai pamažu išsiskirstė, o mudu nuvežta iki kunigų seminarijos. Kur pasinešė kun. Ruškys, nebatsimenu. O aš — tiesiai į seminarijos profesorių valgyklą, nė neužėjęs pirma pas rektorių Mačiulį-Maironį ir jo nepakviestas pietų. Radau prie stalo Maironį, Paltaroką, V. Jurgutį ir prokuratorių Petrošių. Ten su jais pasisveikinau ir, lyg

niekur nieko, sėdaus prie stalo, kaip buvau pratęs kun. Januševičiaus prokuratūros laikais. Popiet Paltarokas su Jurgučiu paėmė mane į nagą, kad aš, pirma neaplankęs rektoriaus, be ceremonijų atėjau pietų. Girdi, tuoj nueik jo atsiprašyt. Argi nepaisai jo autoriteto? Argi nejauti, koks vertingas tai asmuo? Ir kaip drįsti jam komplimentus į akis žert? Juk tokiam išmintingam vyrui tai tiesiog koktu! — O aš jiem maždaug šitaip: pažįstu ir jaučiu rektoriaus Maironio vertę. Bet kodėl judu jo taip būgštaujat? To tai aš nesuprantu. O kad aš jam komplimentus sakau, tai ne komplimentai, o tikra tiesa, kurią aš gyvai jaučiu ir iš širdies gyvai jam pasakau. O jis, kaip išmintingas vyras, neklaidingai jaučia, jog aš visai nuoširdus šiuo atveju, ir mano komplimentus mielai priims. Ir, nors jis — didis asmuo, aš tuoj pas jį nueisiu ir pabandysiu suartėti. O turiu vilties, jog ir bičiuliais su juo pasidarysim!

Kaip matot, nors buvau jau senbernis (35 metų), o kalbėjau ir elgiaus kaip pienburnis. Tik vieną dalyką anuokart įspėjau: truputį vėliau labai suartėjau su Maironiu. Bet šį kartą dar ne. Nuėjau pas jį, jis priėmė gana palankiai, atsiprašiau, truputį pasikalbėjom apie nereikšmingus dalykus ir padoriai išsiskyrėm.

Nuėjau pas prelatą Dambrauską. Tas priėmė, kaip seną gerą pažįstamą. Susitarėm dėl mano darbo šv. Kazimiero draugijoj nuo lapkričio pirmos, ir nuėjau pasirodyt, kad grįžęs,

pas vysk. Karevičių. Čia susitikimas buvo, kaip sviestu pateptas. Pasisakiau, kad galįs gaut darbą Kazimiero draugijoj. Vyskupas mielai sutiko. Ir aš, patenkintas beveik viskuo, išdūmiau į savo brangiuosius Gargždus, pas seses. Juk jau keleri metai, kai jų nebebuvau regėjęs. Tiesa, karo metu iš Smolensko jom rašiau per Švediją ir pinigų jom pasiunčiau, bet atsako, berods, jos negalėjo man atsiųst.

Traukiny susitikau gargždiškį priv. advokatą Cirtautą. Jis papasakojo, jog Vokietija jau žlunganti: revoliucija laivyne, Berlyne dvi divizijos atsisakė vykt į frontą. O fronte vokiečiai susilaukę didelių nepasisekimų. Kaip ten iš tikrųjų būta? Be galo svarbu mum visiem. O būta štai ko:

Po didelių kovo mėnesio pasisekimų tarp Arras, St. Quentin ir La Fer ir po stipraus smūgio alijantams gegužės gale tarp Soissons ir Reims ir pasiekus Marnos upę prie Chateau-Thierry, kur amerikiečiai pasireiškė šauniai, Ludendorfas dar bandė po truputį kandžiot tai šen, tai ten; bet reikėjo duot kareiviam kiek pasilsėt, reikėjo sutraukt rezervų, nes buvo aišku, jog alijantai ruošia didelį smūgį: nuo balandžio kas mėnesį Amerika atsiunčia į Prancūziją po tris šimtus tūkstančių naujos kariuomenės, gausiai ir puikiai apginkluotos, o anglai pristato kaskart daugiau tankų, kuriuos vokiečiai per vėlai ėmė statyt, o kurie nusvers karo klotį alijantų naudai.

Todėl, per pusantro mėnesio ruošęsis, Lu-

dendorfas ryžos dar pabandyt laimės — pasukt likimo ratą Vokietijos naudai: liepos 15 d. jis smogė į Vakarus nuo Reimso ir persikėlė net per Marnos upę. Bet tas pasisekimas tik pasunkino jo padėtį, nes pratęsė be naudos jau ir taip gilų fronto įdubimą ir palengvino priešui atakuot tą iškyšulį iš šono. O visuotiniam puolimui alijantai jau buvo puikiai pasiruošę. Foch'as, kuris nuo kovo mūšių buvo paskirtas visų alijantų jėgų vyriausiuoju vadu, liepos 18 d. pradėjo galutinę ofenzyvą, pavartodamas mases naujo ginklo — tankų, kurių vokiečiai kaip ir neturėjo, ir jau nebišleido iš savo rankų iniciatyvos. Nors vokiečių armijos gynės heroiškai ir labai sumaniai prieš didžią priešų persvarą, bet jau rugpiūčio 8 d. Ludendorfas pareiškė nuomonę, kad karą reikia greičiau baigti.

VĖL TĖVYNĖJ

Tasgatės, važiavau į savo Gargždus, pakeliui rinkdamas vis daugiau žinių. Vadinas, vasario 16 dieną įvyko mum istorinis faktas: mūsų patriotai formaliai paskelbė tam tikru aktu, jog Lietuva atstatoma, kaip nepriklausoma valstybė. Vokietija netrukus pripažino neišvengiamą faktą. Tik, kol dar tikėjos neprakišt karo, vis tęsės padaryt reikiamas išvadas. Statė sąlygų, tarp kitko — kad sutiktume Lietuvos karalium priimt Prūsijos princą. O mūsų veikėjai bijojo, jog toks prūsas ims mus

prūsint ir bandys įjungt į Prūsiją; todėl kai kurie sugalvojo, kad, norint to išvengt, reikia mum pasirinkt tokį kandidatą, kuris nesiduotų suprūsinamas. Tad ryžtasi kviestis kunigaikštį Urach'ą, Wuerttembergo karaliaus artimą giminaitį, kataliką, kuris, buvo tikimasi, stengsis nepasiduot vokiečių bandymams įjungt Lietuvą į Prūsus ar Saksus. Atsimenu, dar prieš man išvažiuojant iš Kauno į tėviškę, prie seminarijos vartų sučiupo mane kun. Juozas Purickis ir ėmė įkalbinėt, kad ir aš prisidėčiau prie tos Uracho rinkimo idėjos. Aš jam pareiškiau nieko prieš tokią idėją neturįs: juk gerai žinojau, jog vokietinio princo į kurios nors tautos karalius išrinkimas toli gražu nereiškia tos tautos į Vokietiją įjungimo: vokiečių kilmės karalių dinastiją turi Anglija, Graikija, Bulgarija, Serbija, Rumunija (dar tais 1918 metais), o tie karaliai tvirtai gina savo „nuosavybės" nepriklausomumą. Sieloj net jaučiau kvailą džiaugsmą: pagaliau turėsim savo net karalių! Joks savo pačių rinktas driskis prezidentas taip neimponuoja.

Karo metu vokiečiai savo reikalui buvo nutiesę gelžkelį iš Priekulės (netoli Liepojos) į Klaipėdą. Iš čia į Gargždus būtų buvę arčiau vykt siauruoju gelžkeliuku; bet karo metu be tam tikro leidimo nebuvo galima vykt per Vokietijos teritoriją. Tad teko važiuot į Kretingą; o gelžkelio stotis buvo nuo jos tolokai — Dimitrave, 8 kilometrai atstu. Atsidūrėm ten naktį. Kažkaip pasisekė gaut vežiką, kurs pa-

kratė mane su mano nuosavybe prie vienuolyno sunkių senovinių durų. Šiaip taip prisiskambinau, kad įleistų. Kažkas mielai įleido, neklausdamas, kas ir kodėl. Patogiai, nors kukliai, pernakvojau toj savo brangiojoj Žemaitijoj. Ryto metą pasižinau su tėvu gvardijonu Jeronimu Pečkaičiu, kur man padarė nepaprastai gerą įspūdį savo kuklumu, paprastumu, draugiškumu, vaišingumu. Labai maloniai praleidau vienuolyne bene keletą dienų, apsipažinau su pastatais, sodu bei daržais ir su tėvo Jeronimo bitelėm. Nei bažnyčia, nei vienuolynas neatrodė per karą nukentėję, kaip ir pati Kretinga. Atsisveikinau su tuo „dūšia" žmogum, tikru šv. Pranciškaus sūnum, kaip ir pranciškonų Lietuvoj atgaivintojas t. Pranciškus Bizauskas. Atsisveikinau, vildamasis dar jį aplankysiąs ir pasigrožėsiąs tuo jo širdies šypsniu, tuo patrauklumu, net ta jo savotiška tarsena, ta jo miela lūpų išvaizda, jam su tavim kalbant. Tačiau, deja, kažkaip nebeteko to išgyvent, nors jis mirė tik 1925 metais ir tai mano Kaune.

Iš Kretingos arkliais parvažiavau į Gargždus. Miestelis nuo karo neką tenukentėjęs. Vokiečių nudeginti dvaro rūmai. Bažnyčią išgelbėję miestelėnai, vedami Juozo Vojevodskio. Savaime suprantama, pirmiausia nusiskubinau į savo gimtuosius namus. Koks buvo mūsų visų džiaugsmas, po tiek pavojų, po tiek metų vėl susitikus. Apsikabinom ir verkėm, verkėm nesuvaldomai, šviesiom, mielom ašarom.

Klebonas Baltramiejus Baltrėnas, kur buvo okupantų ištremtas į Guetersloh už priešingumą vokiečiam, priėmė mane, kaip pasiilgtą draugą. Gavau pas jį net kaip ir apsigyventi, kad galėtume pakankamai išsipasakot, ką katras išgyvenęs. Vakarais jis ilgai sėdėdavo prie mano lovos, ir kalbėdavomės, kalbėdavomės. Jis man papasakojo, jog jo tremtis Guetersloh'e buvus labai švelni. Buvę ten visų Vokietijos priešų atstovai. Ir jis pats iš Gargždų, ir kitų tautų tremtiniai gaudavę gausiai siuntinių iš savo tautiečių bei giminių. Grodavę kortom, skaitę laikraščius bei knygas, mokęsi įvairių kalbų, ruošdavę koncertus, nes turėję savo tarpe gerų muzikų. Buvęs ten ir mano mylimas mokslo draugas kun. Justinas Novickas, kurs toj tremty net paapvalėjęs gerokai.

Vieną dieną į kleboniją beateinąs vienas vokiečių karininkas, šaunus, elegantiškas vyrukas, ir pareiškė norįs pasiimt į savo laikinę Gargžduos buveinę baldus, klebono išgelbėtus iš dvaro rūmų. Aš bandžiau baldus apgint: girdi, jūs, vokiečių kareivos, jūs didvyriai, įstengę pakelt visus karo vargus, jūs galit lengvai apseit be tų puošnių, meniškų baldų. Jis man į tai: o jūs, kunigai, jūs asketai, pripratę marintis ir gebą kukliai, be patogumų gyvent, jūs dar daug lengviau galit apseit be tokių ištaigų! — Bet jūs suprantat, sakau aš, jog tie daiktai — meno kūrinėliai, kuriem negalima leist žūti! — O jis į tai: Jie ir nežus: pasibaigus karui, jie bus jum grąžinti. — Aš

nesutikau: Bet jūs nebegalėsit grąžint: jūs būsit kur nors kitur paskirti, atvyks kiti, ir jie anksčiau ar vėliau gaus vykt kitur. Kas žino, kieno rankose tie daiktai atsidurs. — A la guerre comme a la guerre! — atsikirto jis: aš, karo teise, paimu tuos daiktus ir gana! Mes, kariai, be galo nuvargę frontuos, turim reikalo bei teisės poilsio metu patogiai įsikurt ir pasilsėt! — Na, ką padarysi? Bet, prašom, sudarykit paimamųjų daiktų sąrašą, pasirašykit ir palikit dokumentą mum! — Karininkas sutiko ir surašė daiktus. Jis pasirodė besąs mandagus, net malonus žmogus. Besiderėdami visą laiką juokavom. Bet štai įeina vikaras kun. Bielazaravičius, didelis vyras, kleboniškos apimties, stambia galva, beveik baltom akim. Angiai apžvelgė mus. Nė labąryt. Vokietis jam: Guten Morgen! — Šis nieko į tai. Tik spokso. Vokietis įsiuto: Aš jį sveikinu, o jis man nė gero žodžio! Tai — vokiečio kario įžeidimas!.. Ir jis grasmingai žengia vikaro link, sugniaužęs kumštį. Matau — bus kunigėliui karšta. O gal ir vokiečiui? Tuokart būtų Bielazaravičiui kaput! — Tad bandau kareivą malšint: Atleiskit jam — jis ne iš blogos valios: jis neišsitreniravęs europinio mandagumo taisyklėse, o nedrąsus jaunuolis, ir dar čia tokia staigmena tas netikėtas jūsų apsilankymas...

Vokietis priėmė mano žodžius už gerą pinigą, išsipuškavo, atlyžo ir gana mandagiai atsisveikino.

Karui pasibaigus, baldus klebonas atgavo.

Nors plaukai ir dantys tėviškėlėj bemintant visai sustiprėjo, tačiau bendra sveikata vis tebebuvo po smolenskinės mitybos silpna. Net porą savaičių lovoj turėjau pagulėt. Betgi, po mielų dienų Gargždžuos, reikėjo grįžt iš sapno į tikrovę — šį sykį į Kauną.

Ten man Kazimiero draugija pavedė gyvent trečiam aukšte iš kiemo, pusantro kambario bute, priešais prel. Dambrausko didelį butą antrajam aukšte. Kiekvienam kambary ir prieškambary — po vieną langą, pro kur matyt apačioj siauras šuns galvom grįstas kiemelis, prieš akis — Dambrausko stogas, o virš jo — šv. Trejybės stogai bei kaminai. Gi buto viduj — menki, net skurdūs, keletas baldų, tarp kurių rėplioja juodieji tarakonai. O porą kartų per dieną valandikei pasirodo ana dusulingoji Jastremskaitė, kur buvo su mumis Smolenske, o dabar ateidinės rytmety bei vakare man arbatos išvirint ir švaros palaikyt. Įstabu: tarakonai jos nepabūgo, nors ji tokia judri, kaip vijurkas, ir lyg iš kulkosvaidžio šaudo kosuliais. Pats gavau padėt toj didžioj kovoj. Ir po kurio laiko nugalėjau juodąjį priešą.

Priešais mano butą, tam pat aukšte, apgyvendinta Vytautas Endziulaitis, viso ko, kas jauna ir katalikiška, vadas, kur valdo švelnia, bet tvirta ranka. Tai gana aukštas ir lieknas jaunuolis, pailgu asketišku veidu, tamsia nedidele barzdike bei ūsiukais, giliu žvilgsniu, retu šypsniu, bet apsimokančiu ir apmokančiu, vyrišku balzaminiu balsu, dailiai plaukiančia

iškalba. Paėmė jis mus kažkaip savaime, ir nejučiom mes kiekvienas jau besąs įkinkytas į kurį nors darbą. Ir dirbom, jam paklusę, nors iš Rusijos buvom grįžę revoliuciškai nusiteikę.

Pirmąsyk jį viešai regėjau didžiajam prel. Dambrausko salone, kur pasieniais sustatyta kėdės, o jose nejaukiai sėdi įvairiarūšiai jaunuoliai. Kalba sukos apie reikalą organizuotis, pasipriešint Bažnyčios bei Tėvynės priešam, kurt katalikišką Lietuvą. Prelatas daugiausia tylėjo (ta plunksnos darbo pelė). Bandė kalbėt Lipčius Mikalojus, bet vien tik pamikčiojo, bandė kalbėt mano mylimas kunigėlis Jonas Strikas, šiaipjau minčių ir drąsos turįs, bet tuokart vos-ne-vos žodžių surandąs. Tur būt, dalyvavo Leonas Bistras ir, žinoma, kalbėjo, iš lėto, kaip švino svarus dėstydamas, ramiai ir santūriai.

Apačioj, knygyno sandėly, būdavo neoficialūs būrelių pobūviai. Ten vieną dieną, kai pasisakiau Endziulaičiui, kad vykstąs per Ukmergę į Taujėnus savo draugo kun. Žukausko Stasio aplankyt, jis tuoj man uždėjo uždavinį (lyg pulkininkas puskarininkiui) apsilankyt Ukmergėj pas studentą Stasį Gruodį. Te jis suorganizuoja policijos užuomazgą, užbėgdamas už akių komunistam ir kitiem panašiem. Nuvykau, atlikau Endziulaičio įsakymą. Aplankiau kleboną Anicetą Barakauskį. Šis, sužinojęs, kad vykstu aplankyt kun. Žukausko, perspėjo, kad nevažiuočiau, nes Žukauskas sergąs vidurių tifu — aš galįs be reikalo apsikrėst.

Tačiau nuvykau į tuos Taujėnus, aplankiau ligonį klebonėlį, paviešėjau bene porą savaičių, pakeičiau jį bažnyčioj, lankiau daugelį ligonių, susirgusių vadinamąja ispanka, laidojau numirėlius ir, nuostabu, neapsikrėčiau. Artinantis lapkričio 1 dienai, turėjau grįžt į Kauną ir stot į darbą Kazimiero draugijoj. Tad pasakiau sudiev pagijusiam klebonėliui. Abu manėm, kad dar pasimatysim. Bet... nebeteko. Pradžioj 1919 metų mielas draugužis mirė. Beje, Taujėnuos pasižinau su vietiniu kunigaikščiu Radzivilu, kuris didžiavos nesąs svetimas lietuvystei.

O plačiajame pasauly vyko didūs įvykiai. Vakarų fronte alijantai palengva, bet nesutūrimai spaudė vokiečių armijas atgal. Kraštui pasirodė aišku, jog karas pralaimimas. Nors pati armija dar kovės tvirtai, bet viduj Vokietijos ėmė reikštis revoliuciniai neramumai. Ludendorfas su Hindenburgu ryžos pradėt taikos derybas. Kancleriu buvo kaizerio paskirtas Badeno princas Max'as, asmuo rimtas ir garbingas. Buvo kreiptasi į Amerikos prezidentą Wilsoną paliaubų reikalu. Prezidentas atsakė gana aiškiu reikalavimu pasiduot be sąlygų. Bulgarijai ir Austrijai žlugus, Ludendorfas spalio 26 d. atsistatydino, o jo vieton buvo paskirtas gen. Groener. Krašte prasidėjo tikra revoliucija. Hindenburgas prikalbino kaizerį atsistatydint. Princas Max von Baden irgi atsistatydino lapkr. 9 d., pavedęs valdžią socialistui Ebertui. Lapkr. 6 d. vokiečių delegacija

išvyko į frontą tartis dėl paliaubų (tiesą pasakius, dėl visiško pasidavimo). Ir lapkričio 11 dieną paliaubų sutartis Compiegne miške, Focho vagone, buvo pasirašyta. Baisusis karas pasibaigė.

Labai įdomu, kiek to karo dalyviai sumobilizavo karui vyrų ir kiek katra pusė turėjo nuostolių.

Vokietijos pusė sumobilizavo 22.850.000. Prancūzijos pusė — 42.188.000. Vokietijos pusė turėjo užmuštų bei mirusių 3.386.000. Prancūzijos pusė — 5.152.000. Sužeistų turėjo Vokietijos pusė 8.388.000. O Prancūzijos pusė — 12. 831.000. Belaisviais bei dingusiais Vokietijos pusė prarado 3.629.000. Prancūzijos pusė — 4.121.000.

Bendras nuostolių skaičius tuo būdu pasidalija šitaip:

Vokietijos pusėj — 15.404.000. Prancūzijos gi pusėj — 22.089.000.

Savo straipsnį Britų Enciklopedijoj B. H. Liddel Hart baigia (prieš pat galą) šiais reikšmingais žodžiais:

„Unstinted tribute is due to the incomparable endurance and skill with which Germany more than held its own for four years against superior numbers, an epic of military and human achievement".

(4-jo tomo galas)

VARDYNAS

Alekna Ant. kan. 141, 173, 177, 179, 181, 206
Andriejevo balalaikų ork. 192
Ateitininkai 142
„Ateitis“ 168, 179
Augla-Awglo, kleb. 234-235
Aušrininkai 28
Avižonis Juoz. mokytojas 52, 132
Bakšys Juoz. kun. 197
Baltrėnas Baltr. kun. 6-7, 106, 260
Baltrušaitis Jurgis 81-82
Basanavičius J. 91
Baškirov dir. 47-51, 54
Baronas Boles. kun. 234
Baronai dir. 236-238
Bažnytinė Apžvalga 133, 144, 190
Barakauskas Anic. kun. 263
Bielevič Aleks. insp. 23-24
Bikinas Juoz. kun. 141
Binkis Kaz. poet. 208
Byla Juoz. kan. 159-163
Bistras Leonas 197, 201-203
Bizauskas Pranc. vien. 116, 259
Brensztejn Michal 16
Butkų Jūzė 55, 58, 61-64
Cesevič bosas, oper. dain. 193
Cirtautas Gasparas Felicijonas, vysk. 116, 133, 140, 148-150
Cirtautas adv. 114, 256
Čaplinskis Vin. kun 126-128
Čekanauskaitė Justina, namų ruoš., valgykla 142

Čiurlionienė Sofija 143
Chrząstauskaitė-Gudavičienė Vanda 38-39
Chrząstowski smuikininkas 163
Dagilėlis-Šeižys 96
Dambrauskas-Jakštas 93-94, 98, 141-142, 151-152, 155, 165, 168, 173-175, 177-180, 206, 255
Dirvelė Aug. gvard. 117
Dobužinskis kun. 141, 151, 170-171, 173, 181
Dogelis Paulius 62, 141-142, 177
Domarkas Jon. kun. 109-111
Dovydaitis Pran. 142, 168-169, 179, 182, 185 187-188
„Draugija", laikraštis 173
Durskis Stas. kun. 10
Eibenschuetz, dirig. 197
Edelstein, gyd. 131
Eidimtas Jon. kun. 34
Endziulaitis Vyt. 262-263
Gabrys-Paršaitis 152
Galaunienė-Nezabitauskaitė Adelė 167-168
Galdikas Jurgis prel. 66
Gira Liudas 96-98, 171, 208
Grabys Jonas prel. 196, 198
„Garnys" 179-180
Grigiškis 60
Gruodis Stasys jėzuitas 263
Gustaitienė aktorė-rež. 236
Gustaitis Mot. 96
Jacevičiūtė Elena 43
Januševičius Pov. 140, 142-143, 155
Jarulaitis Vincas prel. 10, 170

Jastrembskaitė Zosė, red. 180
Jazdauskas Konst. kan. 107, 112
Jurgutis Vlad. 9, 67, 196, 198, 254-255
Jurkaitė Juozap., vienuolė Teresė 38, 114
Kairiukštis Pov. gydt. 236
Kalvaitytė-Karvelienė 41-42
Kamionskij barit. 190-191
Karevičius Pranas vysk. 108, 141, 151, 162, 206, 245-246, 256
Karinskaja mezzosopr. 191
Kaškevičius Jonas 52
Kataržis Vincas 125-126
Kaunas 134-143, 190-194, 205-206, 254-255, 262
Kemėšis Fab. kan. 170-173, 181
Kerpauskis kleb. 106
Kerpauskaitė Ona 42-43
Kirša Faustas 87, 208
Kobelinskaitė 142
Klaipėda 134
Konarski 71-73
Kretinga 115-119
Krėvė Mickevičius 96
Kryszkjan Pranc. Ksav. kan. 108
Krupavičius Myk. 189
Kubilius Juoz. laikr. 171, 178, 180-181
Kuraitis Pranc. prel. 173
Labanauskas Ign. prel. 237
Labutytė (Labuc) 37-38
Lazdynų Pelėda 95
Laukaitis prel. 173
Laus Bron. kan. prof. 243

Leškevičius Mykolas smuikin. 163
Lisauskis Juoz. kun. dr. 161
Liepoja 121-123,195-205
„Lietuvių Žinios“ 169
Lipčius Mikalojus 263
Ludkiewicz matem. 52-53
Lukavičiai 22, 131-132
Maironis 90, 94, 114, 140, 152-159, 162, 206, 208, 212-215, 254-255
Maliauskis Ant. prof. 141, 151, 168-169, 173-189
Margalis-Šnapštys 96
Markir smuikin. 163-164
Matulionis Povil. 236
Mergaičių seminarijėlė 142
Miesto mokykla Telš. 23
Mikelėnas Jokūbas gyd. 243
Mironas Vlad. kun. 170, 178, 181, 185-187
Moigis Jon. teis. 236
Montvila Juoz. kun. 128-130
Moterų katal. draug. 142
Namyslowski'io orkestras 191
Narutavičiai 30-37, 46, 57-58, 63-64, 73, 131-132
Narutavičius Petras inž. 236, 252
Naujalis Juoz. 145-147, 162-163, 192
Navickas Justinas kun. 215, 260
Navickaitė Uršulė 214-215, 231, 233, 243
Noreika Liudas 171, 176, 178, 181
Oginski, kunigaikštis 10
Olšauskis Konst. 141-142, 155, 165-167
Opera 192-194

Pabrėža Jurg. Ambr. 116
Paįstrys 207, 209-216, 224-225, 230-232
Paknys Juoz. 52
Paltarokas Kazimieras 140, 155, 165, 208-209, 234, 237-238, 246, 254-255
Panevėžys 207
Parčiauskis dvarin. 7
Pavasarininkų org. 142
Pavlovič Michajil, batiuška 25-27, 37, 51
Pečkaitis Jeron. 259
Petrikauskienė gener. 157-158, 210, 212, 214, 231, 233, 243
Petrošius Jonas kun. 143, 206, 254
Petrulis kun. 183
Poderys pedag. 142
Prapuolenis Kaz. kan. 147
Progimnazija Narutav. 30, 36-37
Purickis Juoz. kun. 258
Putinas 97, 208
Radziwill kunigaikštis 264
Radzvickas Petras prof. 236
Roenne baron. 71, 109, 117, 130-131
Rimkevičius F. gvard. 117
Rinkevičius Jonas 98
Ruginis Klimas 28, 60
Rupeika kun. 206
Ruškys Petras, kun. 15, 234-235, 251, 253-254
Ruškytė Iza 43-44
Sabaliauskas Juoz. 214-215, 225
Sąmojauskas adv. 143
Saulės draugija 142-143

Sawicki Jozef kun. 107-108
Semenavičius Vin. kun. 13-15, 18-22, 70-71, 109, 112-115, 122-123, 132, 149
Simaitis Ant. prel. 133-134
Skvireckas Juozapas, arkiv. 133, 143, 150, 153, 155-156, 159-161, 189, 194-195, 206, 231, 234
Smailytė-Gražulytė 212, 231, 233
Smetona Antanas 132-133, 169-172,176-189
Sruoga Balys 97
Stakauskas Juoz. kleb. 207-208
Stanelis Stas. gyd. 114, 207, 209-210, 212-215, 230-231, 233, 247-248, 250-251
Stanelytė Jadv. 114, 142, 153, 167, 213-215, 224, 233, 243
Stonkus dr. 165-166
Strikas Jon. kun. 107
Stulginskis Aleksandras 123-125
„Šaltinis" 173
Šaulys Kaz. prel. 140, 234, 237, 246
Šatrijos Ragana 95
Šimkevičius kleb. 12-13, 17-21, 46, 132
Šimkevičius dr. 46
Šlapelis Ign. 143
Šliupas Jonas 91-93
Šliupas Rokas dr. 143
Švagždys Jonas, kun. 164
Talmantas Jurgis 28-29, 59-60, 66
Tananevičius Jonas 98
Telšių gimnazija 23-29, 46-67
Telšiai 11-12, 14, 16-22, 67-74
Tilvytis-Žalvarnis 207, 209, 211-215, 224-225, 231-232

Tyškevičius Aleks. 46-47, 116-119
Tyškevičius Fel. 120-121
Tumas - Vaižgantas 95, 153, 169-173, 178, 181, 184. 188
Turauskas Edv. 29, 59
Untulis Bron. 126
„Vadovas“ 173, 180
Vailokaitis Juoz kun. 173
„Vairas“ 188
Valatka agron. 60
Varnas Adomas 168-169
Veneskoski, Ilmari, dirig. 197-198
Veriovkin gubern. 34
„Vienybė“ 173
„Vilniaus Žinios“ 169
Vilnius 180-181
„Vilties“ red. 169-189
Visbaras Jonas kun. 121, 170, 194
Visbaras Feliks. inž. 196
Vojevodskiai 114, 259
Vokietaitis J. „Saulės“ kursai 142-143
Volodkos Liudas ir Stasė 237-238
Vosylius 236, 252
Wiskovski 71-72
Wolmer, graf. 7
Zaluski, graf. 131
Zujus Matas 167
Žadanovskij, mokyt. 24
Žydų rabinų akademija 68-69
Žongollowicz Bronislaw, prof. 107
Žukauskas Stasys kun. 144-146, 155, 161, 163, 194, 263-264

MYKOLO VAITKAUS VEIKALAI

LYRIKA: Margumynas, Šviesūs Krislai, Liepsnelės, Nušvitusi Dulkė, Vienatvėje, Nuošaliu Taku, Aukso Ruduo, Šerkšno Sidabras.

EPIKA: Laimė, Genijus ir Meilė, Upytė, Brėkšta.

BELETRISTIKA: Iš įvairių Pasaulių, Auštant, Rytmečio Žygiai, Čirikšas Siaube, Tvanas.

DRAMA: Žvaigždės Duktė, Vilnius Mūsų, Žaibas ir Mergaitė.

SATYRA: Rakšties Rakštys.

ATSIMINIMAI: Mistiniame Sode, Keturi Ganytojai, Su Minija į Baltiją, Baltijos Gražuolė (Liepoja), Šiaurės Žvaigždė, Per Giedrą ir Audrą.

VERTIMAI: Chaignono Meditacijos, Augustino Išpažinimai, Trys operos: Romeo ir Džiuljėta — Mignon — Trijų Karalių Meilė.

Daug smulkių poetinių kūrinių iš įvairių kalbų.